

1997 -08- 13

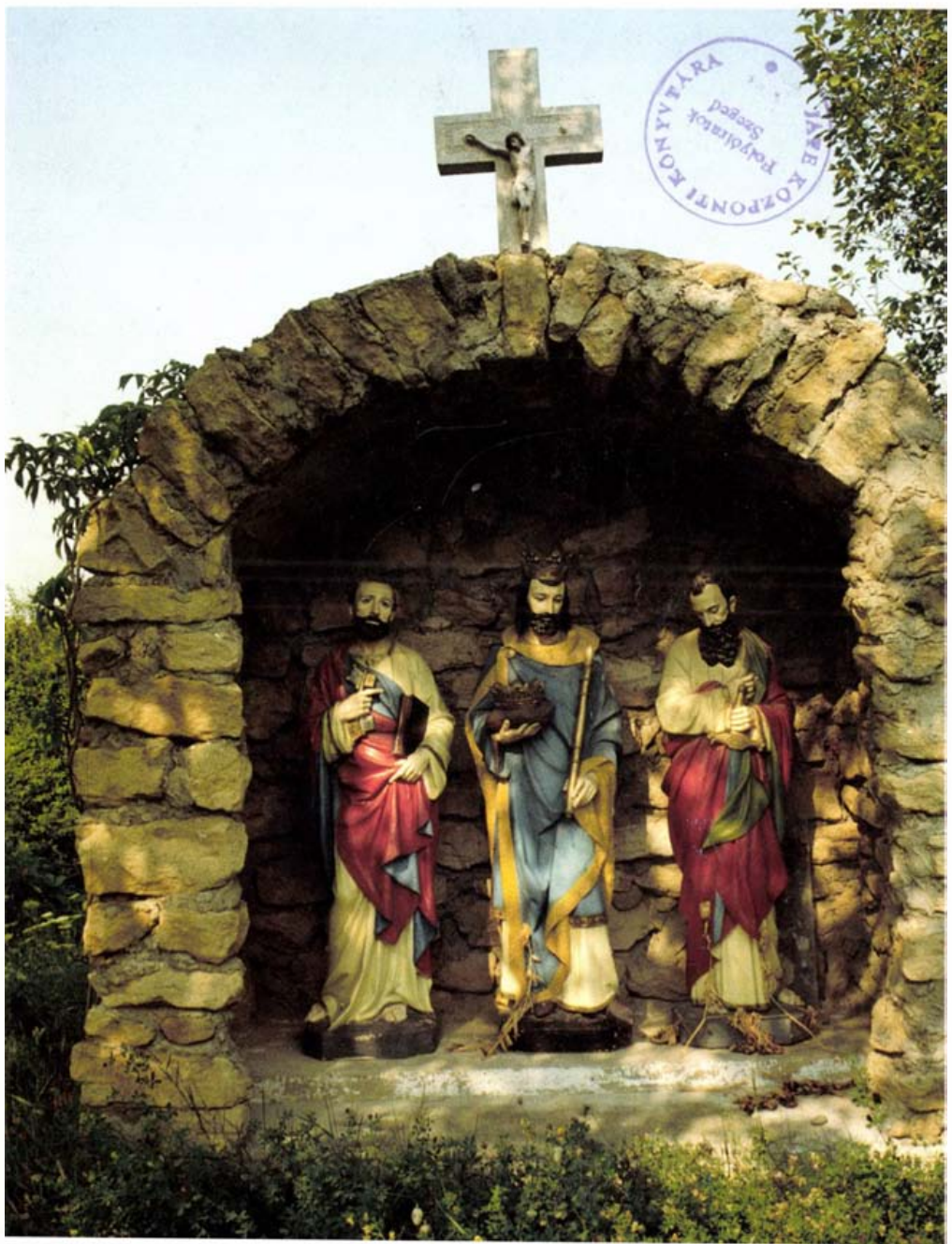
1997/4

HONISMERET

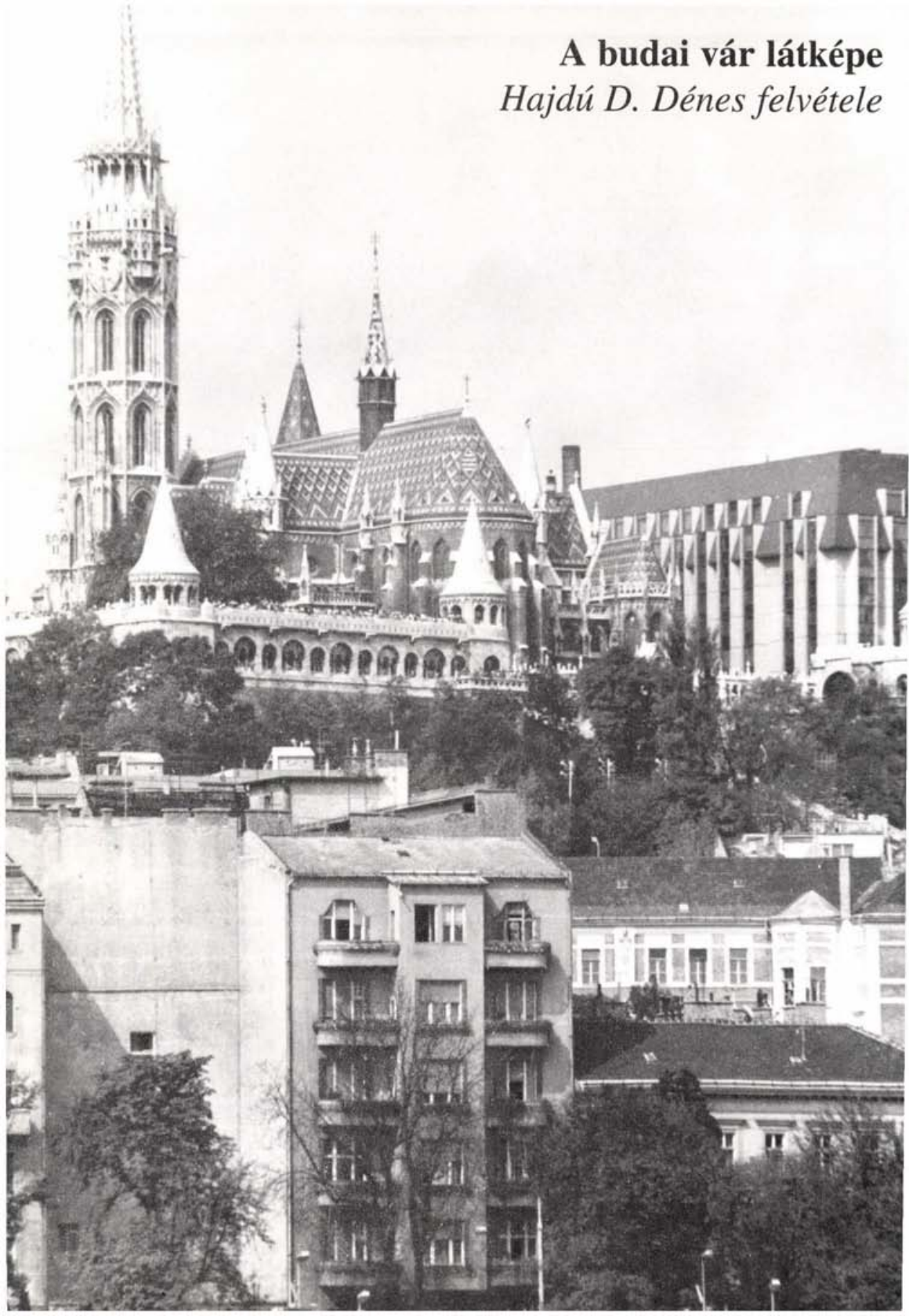
375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

A budai vár látképe
Hajdú D. Dénes felvétele

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	Szent István alakja a moldvai magyar néphagyományban (<i>Magyar Zoltán</i>) ...	3
	A teckáni Szent István szobor (<i>Halász Péter</i>)	8
EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA	Hogyan választották egykor a tanítót? (<i>Cödéné dr. Tóth Ildikó</i>)	9
	A Sárréti Népfőiskola Bihartordán (<i>Balassa Iván</i>)	11
ÉVFORDULÓK	Erdélyi József árpádi bujdosása (<i>Danielisz Endre</i>)	15
	Húsz éve város Bonyhád, a hányatott sorsú település (<i>Kolta László</i>)	18
	125 éves a kisvárdai vasút (<i>Néző István</i>)	22
EMLÉKHELYEK	A csikszeredai Mikó-vár (<i>Mihály Zita-Szőcs János</i>)	23
	A kalotaszegi Sebesvár (<i>Ricci József</i>)	28
	Szent Donát tisztelete (<i>Lukács László</i>)	30
HAGYOMÁNY	A magyarországi régészeti mozgalmak kezdete (<i>Dr. Kovács Valéria</i>)	33
	Szívós Béla, a gazdatudós, szépíró és helytörténész (<i>Dr. Juhász Imre</i>)	40
	A bukovinai székely falvak öngazgatása (<i>Fábián Margit</i>)	45
	A szamodi kisbíró (<i>Strobel Árpád</i>)	49
EMLÉKEZZÜNK	A Honismereti Bizottság indulása (<i>Töltési Imre</i>)	51
	„Nem szabad magunkat félrevezettetni” (<i>Rapajkó Tibor</i>)	57
TERMÉS	Budapest-motivumok szépirodalmunkban (<i>Mezey László Miklós</i>)	59
	Becsei Vesszős György pokoljárása és különítele (Lengvári István)	66
	Werbőczy Imre törökverő hős emlékezete (<i>Dr. Gelencsér Gyula</i>)	71
	II. Rákóczi Ferenc és Eger (<i>Szeckó Károly</i>)	74
	A Fekete-Körös-völgyi magyarság (<i>Dukrét Géza</i>)	80
KRÓNIKA	Töltési Imre 80 éves (<i>Kanyar József</i>)	84
	Dombóvár első várának feltárása (<i>Bodó Imre</i>)	85
	Magyarországi ruszinok kulturális találkozója (<i>Jánosi András</i>)	86
	Az Abonyi Múzeum Baráti Körének díszzászlója (<i>Györe Pál-Acsai Ferenc</i>) ..	87
	A székely népmismeret nagy halottja: Molnár István (<i>Dankó Imre</i>)	88
	Nagy Jenő emlékezete (<i>Gazda Klára</i>)	94
KÖNYVESPOLC	Kötése monográfiája (<i>Dr. Sípós Csaba</i>)	96
	Körmendy József: Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága (<i>Kolozs Barnabásné</i>)	96
	Karel Benes: Vasúti közlekedés Kárpátalján (<i>Udvari István</i>)	98
	Peterscsák Tivadar: A képes levelezőlap története (<i>Demeter Zsófia</i>)	98
	„Fodor Pista kiskönyvtára” (<i>Dr. Tóth Lajos</i>)	99

Rónai Béla: Zselici nyelvatlasz (<i>Balogh Lajos</i>).....	99
Mukicsné Kozár Mária: A magyarországi szlovének néprajzi szótár (<i>Viga Gyula</i>)	100
Varga Sándor: A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége (<i>Tuba László</i>)	101
Ratkó Lujza: „Nem úgy van most, mint volt régen...” (<i>Dr. Kürti László</i>)...	102
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	104

Az első borítón a kickófalvi (Tețcani, Moldva) Szent István szobor, (Halász Péter felvétele), a hátsón pedig szalafői kerített ház látható. A 21., 22., 39., 44., 50., 103. oldalon Csete Balázs rajzai.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA

HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván néprajzkutató, Bp. – Balogh Lajos, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, Bp. – Bodó Imre növényvédelmi felügyelő, Dombóvár – Dánielisz Endre, az Arany János Művelődési Egyesület elnöke, Nagyszalonta – Dankó Imre, a KLTE ny. docense, Debrecen – Demeter Zsófia dr. történész, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár – Dukrét Géza tanár, Nagyvárad – Fábian Margit tanár, Érd – Gazda Klári néprajzkutató, Kolozsvár – Gelencsér Gyula dr., a BM ny. munkatársa, Szentendre – Gödéné Török Ildikó dr., a Benedek Elek Pedagógiai Főiskola adjunktusa, Sopron – Györe Pál ny. tisztviselő, Abony – Hajdú D. Dénes, az Erdély Művészetéért Alapítvány elnöke, Bp. – Halász Péter, a Magyar Művelődési Intézet tud. főmunkatársa, Bp. – Juhász Imre dr. múzeumvezető, Hajdúszoboszló – Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató, Bp. – Kolozs Barnabásné könyvtáros-tanár, Veszprém – Kolta László dr. ny. tanár, Bonyhád – Kovács Valéria dr., a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa, Bp. – Kürti

László folklorista, Bp. – Lengvári István, a Baranya Megyei Levéltár munkatársa, Pécs – Lukács László dr. a Szent István Király Múzeum osztályvezetője, Székesfehérvár – Magyar Zoltán néprajzkutató, Bp. – Mezey László Miklós szerkesztő, OSZK, Bp. – Mihály Zita, a Csiki Székely Múzeum munkatársa, Csikszereda – Néző István könyvtáros, Kisvárdra – Rapajkó Tibor tanár, Elek – Ricci József tanár, Magyarlóna – Sipos Csaba dr. tud. főmunkatársa, Városi és Megyei Könyvtár, Kaposvár – Strobel Árpád közigazdász, Tata – Szecsók Károly dr., a Heves Megyei Levéltár ny. munkatársa, Eger – Szöcs János, a Csiki Székely Múzeum munkatársa, Csikszereda – Tóth József dr. ny. pedagógus, Bp. – Töltési Imre, a HNF Országos Titkárságának egykori munkatársa, Bp. – Tuba László, a Kiszalud Károly Megyei Könyvtár igazgatója, Győr – Udvari István dr., a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanára, Nyíregyháza – Viga Gyula dr., a Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese, Miskolc.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel./fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Előfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Szent István alakja a moldvai magyar néphagyományban

Szent László legendás alakja mellett történeti hőseink közül leginkább István király emlékét őrizték meg a csángók ma már csak részeiben ismert hagyományvilágukban. Mindez némiképp természetes is, hiszen a középkori Magyarország, a középkori magyarság két ünnepe a szent királyról van szó, akinek kultusza a leghíresebb bibliai személyekével vetekedett. Vallásos tiszteletük mellett népi hagyományörök is korán kialakult, nem beszélve a szent királyok oly gyakori művészeti ábrázolásairól. Kultuszuk a XIII-XIV. század folyamán Moldvába is áterjedt, részint a magyar telepesek, részint pedig a magyar állammal való szoros politikai, gazdasági és egyházi (lásd a három katolikus püspökséget) kapcsolatok révén. A magyar folklór későbbi népszerű alakjai (Mátyás király, Rákóczi stb.) pedig már inkább csak a madéfalvi vérengzés utáni székely kivándorlók révén kerültek be a moldvai magyar néphagyományba, s emléküik érthető módon a korábnál szűkebb körben terjedt el.

Szent István alakja bizonyára a középkori énekköltészetben is népszerű volt. Manapság azonban már csak három ilyen szövegemlékekről tudunk. Ezek egyike egy szlovák epikus ének, melynek több változata is fennmaradt;¹ a másik, Temes megyében gyűjtött román balladát pedig *Szent István király álma* címmel még a múlt század végén jegyezték le.² Hasonlóképpen a perifériákon maradt fenn az a balladatöredék is, melyet a moldvai Lujzikalugarban a múlt században még bizonyára teljes szövegváltozatában ismertek. E Bákó környéki csángó faluban még századunk közepén is énekeltek e balladaszöveget. Kallós Zoltán guzsályos alkalmával egy 71 éves vak férfitől hallotta, ami csak valószínűsíti azon érzéseinket, hogy a verset még a középkori igric gyakorlat ihlette:

*Magyar István király,
Országunk istápa
Felköté a kardját,
Vevé trombitáját.*

*Hogy gyüillyenek össze
Az ő gyermekei,
Az ő gyermekei,
Hadbeli fiai.*

*Kiment zajtójába,
Zudvarába lépett,
Hangozá keletre
S napszentületére,*

*Össze es gyüillének.
Fegyver alá tette
S háboruba indult
Dusmány eleibe.³*

Talán a legkülönlegesebb népmondánk az, amely a római katolikus és az orthodox nagyböjt kezdetének időpontja közötti különbségre, a nagyböjt későbbi kezdetére próbál a maga módján magyarázatot adni. Ízig-vérig népi alkotás, mely természetesen csakis orthodox-, illetve az orthodoxiával érintkező környezetben keletkezhetett. Bár Erdély tipikusan ilyen terület, s a XIII. század végétől napjainkig a néphagyományok talán leggazdagabb vidéke, e monda mindössze egyes keleti peremterületein ismeretes. Változatosabbnál változatosabb előfordulásaival találkozunk ellenben a moldvai csángó szájhagyományban, sőt első említésre is Moldva földjén, egy XVII. századi román krónikában tűnik fel. Eustratie logofát 1645 körül keletkezett román nyelvű krónikájának ezen részei azonban maguk is egy korábbi magyar forrásra tekintenek vissza, miként a szerző is jelzi mindezt, előrebocsátván: „a magyar évkönyv (letopiszetul unguresc) íreja”.⁴ A feljegyzés bennünket leginkább érdeklő része így hangzik:

„László király dicsőséggel és győzelmesen tért meg onnan és húshagyás napján érkezve haza áldást kért püspökeitől, hogy még három napot mulathasson a királynővel és az urak-

¹ Csanda Sándor: Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok. Bratislava, 1959.

² Alexics György: Vadrőzapör, 1897. Ethn. 73-88. old.

³ Kallós Zoltán: Ismeretlen balladák Moldvából. In: Néprajzi Közleménye, 1958. 51-70. old.

⁴ Lükő Gábor: Moldva alapításának mondáihoz. Ethn. 1936. 48-56. old.

kal. Megáldották, hogy egész udvarával kedden hagyjon húst. Az ő hitükön máig is tartják a szokást, hogy nagyböjt hetében hagyják húst.”⁵

Tehát már a XV. századi Magyar Évkönyv szerint is Szent László diadalmas moldvai hadjárata miatt tolódott későbbre a nagyböjt. Ugyanígy említi a moldvai csángó mondák többsége is. A hagyomány szerint Szent László verte ki Moldvából a tatárokat, s a csángók Szent László-tisztelete egyébként is közismert. Ezért is meglepő, hogy a Románvásár környéki magyar falvakban – tehát éppen a legrégebbi és legarchaikusabb kultúrájú csángó településeken – Szent István nevéhez kapcsolják a húshagyat mondáját: „Styefán a nadkirár járt vala verekegyiszbe mikor hajtotta ki paganokat, sze hod megtyért, honn már megsánták a huszhagyást vaszárnap eszte.”⁶

„Szent István király emléke él a moldvai csángók között. Mondják, hogy sokat háborúskodott. Egyszer a háborúból hazajövet megkésétt s nem tudott haza érkezni húshagyóra, vasárnapra. Kérte az Istent, hogy engedjen el neki egy-két napot, míg hazaér. Az Isten elengedte s ő háborúskodva, sietve hazatért keddre. Azóta a csángók húshagyója nem vasárnap van (mint a görög-keleti oláhoké), hanem kedden. Ezt a két napot, húshagyó hétfőt és keddet megünneplik a csángók.”⁷

A Bákó-vidék északi csángó falvaiban ugyancsak Szent István e monda hőse; igaz, itt már Szent László kapcsán is említik: „Szent István, mondotta az én édesanyám, mink azért hagyunk húst, Szent István a verekedésbe vót és mikor onnan megtért, akkor mondotta:

– Atyám, én mikor hazaérek, akkor hagyok húst. Mer húshagyat napja vót. És akkor a Jóisten úgy meglágyította a köveket, hogy úgy ment, mint a sárba, a kövekbe, úgy ment, s keddre ért haza.

Akkor kedden meg es készítette s meg es ette. Azétt van, hogy mink kedden készítünk, s kedden meg es együk.”⁸

Ma már szinte lehetetlen eldönteni, hogy másodlagos szövegváltozatokról van-e szó, avagy éppen ez a monda első rétege. Annyi bizonyos, hogy a XV. században már Moldva szerte László alakjával kapcsolatosan ismerték; ama tény viszont, hogy éppen az északi csángó falucsoport – mely a koraközépkortól kontinuus – Szent István nevéhez fűzi, legalábbis elgondolkodtató. Lehetséges, hogy a monda már a legkorábbi időkől ismeretes volt, s csak a XIV-XV. század nagy László-kultuszának korában, s a moldvai hadjárat-, a patrocínium-csoda mondájának elterjedésével olvasztotta magába e korábbi történetet, míg az első települések egy szűk, archaikus népi kultúrájú csoportja a monda eredeti változatát őrizte meg. Talán hatással lehettek e mondaváltozat kialakulására-megőrzésére a Románvásár környéki Kickófalva (Steckófalva = Istvánfalva) István-napi búcsúi, melyek lokális kultuszát serkenthették. A hagyomány erősségét mutatja, hogy a Románvásár környéki falvakban Szent Istvánnal kapcsolatosan egyéb mondák is ismeretesek (nagy részük délebbre szintén ismert, de már mint Szent László-monda), s hogy Szabófalván még e század elején is alakoskodással és egyéb tréfás szokásokkal ünnepelték a farsang meghosszabbítását, mely két napot és magát a népszokást is „Szent István király napjai”-nak nevezték.

A moldvai csángók Szent István háborúiról is tudnak, igaz, ez ismét csak a Szent László-féle tatárkiűzéssel analóg példa. A mondában említett hadicsel pedig egy Forrófalván lejegyzett Szent László-szövegre emlékeztet: „Isztván kilár kihajtotta a paganokat kik valának itt. Isztván kilár nem bírta benne emberekvel: elgyütte marhákat, kuruskákat, madarakat (aprójóság) sze hajtotta fel riváik. Azok halták hujetot sz' elfutottak. Ebben a verekegyiszben egy esztendeig ült az Isztván kilár.”⁹

Az ugyancsak északi csángó Farkasfalván e század első felében a falu egyetlen még magyarul tudó embere, András Antal kántor azt mesélte, hogy a magyarokat a zsidók

⁵ Uo. 51. old.

⁶ Uo. 52. old. Jugánban jegyezte le 1933-ban, az akkor 70 esztendő Szánténétől.

⁷ *Wischmanné Herman Júlia*: A moldvai csángók szokásaiból (Szabófalváról) Ethn. 1907. 287-294. old.

⁸ *Bosnyák Sándor*: Örökség 2. 7. old. (Lészped) - Szent István a hőse a mondában néhány lujzikalugari és gajcsáni szövegben is.

⁹ *Lükő Gábor*: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolata az erdélyi magyarsággal. 1936. 84. old. (Jugán - Lungu Vaszile, 1933.)

sokszor megverték, ezért Szent István kihozta őket és megalapította Magyarországot.¹⁰ Szereten túli Gajcsánán Szent István nevével kapcsolatosan szintén ismeretes a húshagyatmonda. Ugyanitt István király keresztfájáról is említést tételik: „Hát van Erdélyben egy nagy keresztfa, egy nagy hegyen, és azt tartják a régi öregek, hogy azt a keresztfát István király tette le, mikor átlépte azt a hegyet, őt tette le.”¹¹

A húshagyatmondával kapcsolatos a következő történet is. Talányosságát növeli, hogy csupán néhány gyimesi csángó gyűjtésben fordul elő; tehát korántsem biztos, hogy a Szent László-mondakörből került a Keleti-Kárpátok völgyeibe. Lábnikon, ahol e szöveget feljegyezték, a két szent király alakja éppenséggel keveredik napjaink szájhagyományában:

„István király elment, nagyon tisztelték Szent István királyt, elment háborúba. De a felesége, mikor elment, akkor állapotos lett. Állapotos vót. S harcolt több esztendeig, de a gyerek már legény lett. S amikor István hazajött, akkor benézett az ablakon, hát a felesége vót és a fiú vót, és ő azt hitte, hogy a feleségénél udvarló van. S akkor az ablakon be akar nyilazni. De mégis gondolt valamit, elment a szomszédba és megkérdezte a szomszédjától:

– Ki van nálam a házban?

Azt mondja:

– Hát nem tudod, a te fiad – azt mondja.

S akkor lepődött meg. Ilyen mese vót.”¹²

A mondakör határterületein mozogva érdemes közreadni egy Imre herceg halálát elbeszélő népi szöveget is:

„István királynak a fia vót. Ő elment vadászni. Ő elment lóháton vadászni, sz mikor az erdőbe ért, kiáltott egy öregasszony sz mondotta neki; azt mondja:

– Ne menj tovább, mett nagy vérveszedelem vár téged.

Hát Szent Imre kivette a kardját, azt mondja:

– Kardom erős, kardom éles, az Isten tudta nélkül nem gordul meg a hajszál az én fejemben.

– No – azt mondja – úgy van, de – azt mondja – ne menj tovább, térj vissza, mett nagyon nagy vérveszedelem vár.

Már elmondta eccer. Azt mondja:

– Az Isten tudta nélkül a hajszál az én fejelemben nem gordul meg.

Akkor elindult. Még az öregasszony még mondotta:

– Térj meg vissza, értsd a beszédemet, nagy veszél vót.

Nem hallgatta meg, elment tovább. Kiszökött egy nagy vaddisznó, nagy vadkan s elszakasztotta őt. A lóhátról leesett, elszakasztotta, elfolyt a szép piros vére.

S ez vót a veszedelme. Az az öreg angyal vót, elküldte az Isten az angyalt, hogy ne majd menjen elé, térjen vissza. Nem hallgatta meg, s ev vót az ő veszedelme.”¹³

Istvánnak a kereszténység elterjesztésében betöltött szerepét szinte minden adatközlő megemlíti:

„Szent István katolikussá csánta az egész magyarokat, s arról, hogy ő katolikussá csánta az egész magyarokat, felvették a szenteknek a rendjébe.”¹⁴

A templomi ábrázolások hatására az országfelajánlás legendás története is hamar bekerülhetett a szájhagyományba. Erre vall a motívum csángó előfordulása: „Szent István mikor érezte, hogy ő már hal meg, akkor Szűz Mária megjelemlt neki, s egy kicsikét beszélgettek. S azt mondta Szent István Szűz Máriának, hogy:

¹⁰ Uo. (Gyűjtötte 1932-ben).

¹¹ *Bosnyák Sándor*: A moldvai magyarság hitvilága. Folklór Archívum 12. Bp. 1980. 54. old.

¹² Uő. Örökség 2. 1993. 8. old.

¹³ Uo. 9. old. Lujzikalugar, Csernik Antal.

¹⁴ Uo. 8. old. Bogdánfalva, Erdei Péter.

– Vegye át ez a koronát s ezt az országot, s vigye s gondolja s vezérelje, ahogy ő tudja.¹⁵

Már említést tettünk róla, hogy az északi csángó településeken és egyes Bákó vidéki falvakban a húshagyat mondájának Szent István király a hőse. Mint láttuk, a monda lényege, hogy István (László) késvé érkezett haza a háborúból, ezért megkérte a Jóisten (máskor a pápát vagy püspökeit), hogy engedjen neki és népének még két napot, hogy ők is ünnepelhessenek. Úgy is lett, s ezért van az, hogy a csángók nem vasárnap, mint az orthodoxok, hanem csak kedden este hagynak húst. Ezen a két napon a Románvásár környéki csángó ifjúság álarcba, maskarába öltözik, és a mezőn nagy táncot, vigasságot rendez. A moldvai magyarok ezen farsang végi multságának *Szent István király napjai*, *Nagykirály napjai* a neve.¹⁶

Wichmanné Herman Júlia századunk elején maga is részt vett Szabófalván a farsang végének megünneplésében. Mint leírja: „ezt a két napot, húshagyó hétfőt és keddet megünnepelik a csángók. Ezen a két napon kimennek már korán délután a táncz helyére, a mezőre, hol a fiatalság tánczol, bármekkora hó van is. Miként én láttam, akkor igen nagy volt a hó, nem volt még jól letaposva és nem lehetett mást tánczolni, csak kézen fogva vagy körben járni.

Némelyek a legények közül felöltöznek maskarába. Fejüket, arcukat beborítják vászonnal, álarcot tesznek, ragasztanak szakállt, bajuszt kóczból, felvesznek egy rossz kalapot (némelyik kifordítva veszi fel), vagy pedig tarka, sok, hosszú papírszalag-csüngős papírzacsót vesz fel. Felöltöznek rossz, nevetséges, rongyos ruhákba. Némelyik nőnek öltözik. Mindegyiknek hosszú ostor van a kezében. Ezek a „matahálák” (= oláh matahálá „mumus, ijesztő”), kik többnyire a nagy tánczkörön belül vannak és ott mókáznak. Verekedést, háborút csinálnak, kergetik a hosszú ostorral a velük incselkedő kisebb fiúk csapatjait, kik „matahála, hála, hála!” kiáltásokkal ingerlik őket. A közben egymást ingerlik és mindenféle bolondos tréfát űznek. A lányokat döglött madárral ijesztgették, melyet aztán nagy ceremóniával megsütöttek nyárson ott a tánczkörben, majd szétépték s aztán összevesztek rajta: egyik a másik kezéből kapkodta ki a madár részeit. Szekereken (szánkókon) hordókat visznek ki s a hordókban meztelen legények vannak elbújva, bundákba burkolózva. Mikor a szekér aztán már a nép közé ért, hirtelen kiugranak a legények a hordóból és bundából, úgy meztelen körül futkároznak, aztán megint elbújnak a hordóba, a bundájukba melegedni. Ezt időnként többször megismétlik. Czigányzeneszóval így mulatnak estig. A falu népe pedig nagy érdeklődéssel nézi őket. Erre az ünnepségre ők azt mondják, hogy „Szent István király napjai” csinálják.¹⁷

Szent István alakja a moldvai magyarok vallásos hagyományában is mély nyomot hagyott. Jellemzőnek is mondható, hogy Magyarországot a csángók közül sokan még ma is *Szent István országának* nevezik.¹⁸ Templomaik közül tiszteletére szentelték Pusztina, Gajcsána, Szőlőhegy és Kickófalva szentegyházát. Ez utóbbi patrocíniuma bizonyíthatóan középkori eredetű. Szent István búcsúját valaha mind a négy településen nagy ünnepléssel ülték meg, s a szent királyra több kép és szobor is emlékeztetett. A *pusztinai* templomban még ma is Szent Istvánt ábrázolja a főoltárkép. A búcsú napját ugyan e századra már eltették augusztus 20-ról, de a pusztinai magyarok szeptember 2-án azután is elénekelték az *Ah, hol vagy magyarok* kezdetű énekét.¹⁹

Néhány évvel ezelőtt az ének egy gyönyörű népi változatát sikerült jegyezni Klézsén:

*Hol vagy, István király?
Téged magyar kíván
Gyászos öltözetben
Té előtted sírván.*

*Hol vagytok, magyarok
Tündöklő csillaga?
Valahol es vagytok,
Nemzetünk Istájpá.*

¹⁵ Uo. 9. old. Reméánvásár, Bogdán Raffael.

¹⁶ *Lükő Gábor*: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolata... Bp. 1936. 83-84. old.

¹⁷ *Wichmanné Herman Júlia*: l.m. 1936. 287-294. old.

¹⁸ *Gunda Béla*: Mi a magyar? In: *Virrasztók. Vigília-antológia*. Bp. 1985. 583. old.

¹⁹ *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Bp. 1987. 228. old.

Rólad emlékezünk,
Csordúlnak könnyeink,
Búval harmatoznak
Szomorú mezeink.

Virágos kert vala
Régen Pannonjában,
Kit Te, Szűz Mária,
Híven öntöz vala.

S e kertnek kertésze
István király vala,
Árva magyaroknak
Választott ez napra.

Reménységünk
Benned van, és Máriában/
Mi magyar nemzetünk
Nagy Patrónájában!²⁰

Még érdekesebb a Szereten túli, rendkívül féltreeső, ám maig is erős magyarságtudatú település, *Gajcsána* példája. A falu templomában századunk elején a főoltáron a régi képet kicserélték Szent István vértanúéra, ám Domokos Pál Péter a kórusban 1932-es útja alkalmával megtalálta a régi oltárképet, mely valóban Szent István magyar királyt ábrázolta (királyi palástban, karddal és országalmával a kezében).²¹ Mindezek után legalább ilyen meglepetéssel hatott, hogy e sorok írójának hatvan évvel későbbi ottjártakor a falu plébánosa a karzat mögötti toronyban ugyancsak mutatott egy Szent István-képet, ám hajdani királyunk ezúttal egy láthatóan régi, ám viszonylag jó állapotban lévő lobogón volt megfestve. Érdekes az a folyamat, mely a tiltásig eljut ugyan – nyilván felsőbb sugallatra –, de a tagadást vagy a megsemmisítést már nem tartja vállalhatónak, hisz az inkább nemzeti céllal megfestett szent egyházi vonatkozásai kerülnek idővel előtérbe. Ám akkorra már csak kevesen tudják-tudhatják, hogy kit is ábrázol a kép, kinek a nevét viseli a templom valójában...

A *Codex Bandinus* feljegyzése őrzi, hogy a XVIII. század közepén a Tatros vidéki *Sztánfalva* búcsúján a zarándokok Magyarország védőszentjeiről szóló énekeket énekeltek.²² Ezek között bizonyára voltak Szent István-énekek is, amit talán az Erdélyből jött búcsúsok hoztak magukkal. Ami persze nem azt jelenti, hogy a csángók körében ne élhettek volna ilyen énekek, sőt valószínűleg nagyonis népszerűek voltak e híradás szerint.

Az északi csángó *Kiskófalva* a vidék egyik legrégebbi települése.²³ A falu neve is erre utal, ugyanis korábban *Steckófalva* volt, mely az István szlávós, becéző alakja. Templomának a oltár egyik szobra a magyar királyt ábrázolta,²⁴ miként az oltáron is ott állt „Szent István kiral olajba festett képe”.²⁵ Búcsúját a környező falvak népe is előszeretettel látogatta, lehetséges magyarázatot adva egyszersmind a húshagyat-monda északi csángó variánsainak. Igaz, e búcsút Pusztinához hasonlóan itt is szeptember 2-ra tették át. Az 1930-as években már csak Jancsó Lajos „véngyák” (az öreg kántor) beszélt a faluban magyarul, ám román nyelvű fordításban még ekkor is buzgón énekeltek a *kickófalviak* a „Szent István, Magyarok első királyáról” szóló éneket. Eredeti szövege az öreg kántor birtokában lévő *Cantionale* 1842. évi (harmadik) kiadásában található. A fordítás során Jancsó Lajos némileg megváltoztatta a szöveget, ugyanis a „magyarok” helyére a hivatalos egyházi gyakorlat számára kevésbé zavaró „catholicor”-t tette. Fordításában István a világ minden népének királya lesz, ő téríti meg őket és szerez valamennyinek országot. A falu papjai azonban e román nyelvű éneket sem hallgatták szívesen. Befejezésül az ének eredeti változatát közöljük:

1. Ez nap melly nevezetes
S melly igen örövedetes
Magyaroknak
Ünnepét midőn ülik,
Ditső hamvát tisztelik
Szent Istvánnak. | 2. Óh ég melly kegyes voltál
Midőn illy Királyt adtál
Magyaroknak,
Kik bálványt megvetették,
Hogy nyomdokát követték
Szent Istvánnak. |
|--|--|

²⁰ *Barna Gábor* (szerk.): *Magyar szentek*. 1991. 34. old. (Énekelte Miklós Erzse 1979-ben.)

²¹ *Domokos Pál Péter*: i.m. 234. old. Ugyanitt az oltárkép fotóját is közli.

²² *Codex Bandinus* 1646-1648. In: *Domokos Pál Péter*. i.m. 1987. 366. old.

²³ A falut először 1455-ben említik Stejcani névalakban

²⁴ *Domokos Pál Péter*: i.m. 1987. 250. old.

²⁵ *Lükő Gábor*: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolata...* Bp. 1936. 84. old

3. Nem már a pogány jelek,
Hanem kettős keresztnek
Magyaroknak
Zászlóikon lobognak
Érdemi így ragyognak
Szent Istvánnak.

4. Isten maga Nevekre
Vigyáz ditsőségekre
Magyaroknak
A midőn örömökre
Koronát küld fejére
Szent Istvánnak.

5. Hogy fundálván országot
Nyerné állandóságát
Magyaroknak,
Máriának szentelé
S ez igen jeles tette
Szent Istvánnak.

6. Szent István mint jó atya
Ügyét most is folytatta
Magyaroknak
Legyünk mi is fiaí
Tisztelő hív Szolgái
Szent Istvánnak.

Magyar Zoltán

A kickófalvi Szent István szobor

A Honismeret címlapját díszítő képen szoborcsoport látható. A középső alak Szent István magyar királyt ábrázolja, kezében a Szűz Máriának felajánlott koronával, mellette pedig Szent Péter és Szent Pál apostolok állnak. Ezeknek a szobroknak különös történetük van.

Az előző, Magyar Zoltántól való írásból kiderül, hogy *Kickófalva* (Steckán, Teţcani) Románvásártól Ény-ra, Szabófalva szomszédságában lévő település katolikus templomának évszázadokon át Szent István király volt a védőszentje. Ezt egyébként román források is megerősítik; 1679-ből való dokumentum szerint Steţcani búcsúját augusztus 20-án tartják. A múlt század végén lakossága 251 fő volt, többségében magyar (*Lahovari*: Marele dicţionar... V. Buc. 1902. 597. old.).

Kickófalva régi templomát (a legutóbbi valószínűleg az 1870-es években épült) az 1930-as években lebontották, helyette újat építettek, amit már nem Szent István, hanem Szent Teréz tiszteletére szenteltek. A régi templomban lévő szobrokat egy időre elhelyezték ugyan az új templomban, de aztán, föltehetően az 1980-as évek elején, kidobták onnan, Szent István király valami raktár féle lomtárban porosodott, Szent Péter és Szent Pál társaságában.

1991-ben jártam először Kickófalván, s megismerkedtem *Dim Petru* nyugdíjas közgazdással, a falu talán utolsó, magyarul tudó emberével. Megmutatta, hogy az egykori kickófalvi templom helyén, a libalegeltetőként használatos labdarugópálya szélén, önszorgalomból emléktáblát készített. Elkertelt egy kb. 5x5 méteres részt, kövekből barlangfélélet épített, s abban – mint a címlapon látható – elhelyezte az egykori templomban lévő, szépen átfestett szobrokat. A bekerített helyet beültette virágokkal és rendszeresen gondozta. Könnyen megtehetette, mert háza csak párszáz méternyire állott az emlékhelytől.

Később az állam is „mértányolta” *Dim Petru* kezdeményezését: a szobrokat őrző sziklaboltív mellé román nyelvű emléktáblát helyeztek, amelyen a falu „első” említése olvasható (1604), de arról nem szól ez a tábla, hogy a település lakói magyarok voltak. Egy asszony 1996-ban elmondta nekem, hogy Szent István napján – a moldvai időszámításban szeptember elején – misézni szoktak a szobrokat rejtő emlékhelyen, a libalegelő szélén.

Dim Petru nem sokáig gyönyörködhetett az általa létrehozott Szent István-kertben, mert 1994-ben meghalt. De hogy pontos tudatában volt munkájának értelmével, azt világosan mutatják magnetofonszalagon őrzött, önérzetes szavai:

– *Ijén hosztam ki Szentiszánt a temlecből!*

Halász Péter

EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA

Hogyan választották egykor a tanítót?

Az 1868-as Népoktatási Törvény így határozza meg az ideális tanító fogalmát. „*Tudjon a gyerekekkel bánti, azokat munkára nevelni, vallásos, hitében és erkölcsében kifogástalan, kötelességtudó legyen, ki ért a zenéhez, szépen énekel, ismeri a szertartásokat*”.

Hogyan választották meg a falusi kántortanítót?

Ebben az ügyben az iskolaszék döntött. Tagjai voltak: 9 egyházi és a plébános, ugyanis a falusi iskolák az egyház felügyelet alá tartoztak, valamint a kegyúr. A jelentkezők, pályázók közül az iskolaszék először 3 tanítót választott ki, és ha jelölésüket a püspök is jóváhagyta, akkor került sor a próbatételre. Ez a templomban zajlott le. A három ember közül aztán azt választották, aki a legjobban tudott orgonálni, és akinek legjobb volt az énekhangja. Ő lett a kántortanító, a főtanító. aki nem csak tanított, hanem kötelmei szerint részt vett minden egyházi szertartáson.

Így választották a kántortanítót, s hogyan választották, hogyan jutott álláshoz a tanítóképzőből kikerülő pályakezdő tanító? Nem volt könnyű, sokan állás nélkül, többen nevelősködtek, s aki állásra pályázott, több próbán is át kellett esnie.

A megtett út nehézségeire édesanyám irataiból kaptam magyarázatot, eligazítást.

Édesanyám 1940. június 22-én szerzett néptanítói oklevelet a Kőszegi Katolikus Tanítóképzőben, jeles eredménnyel. Eljött a szeptember, állást sehol sem kapott. Közben nagyapámat a visszacsatolt Nagyváradra helyezték szolgálatra. Természetesen vele ment a család, és itt be édesanyám a kolozsvári Püspöki Helynök Úrnak kérelmét, hogy mint tanítót alkalmazzák. Ehhez a kérelemhez csatolta édesanyám oklevelét, születési anyakönyvi kivonatát, valamint illetőségi, orvosi és erkölcsi bizonyítványát.

1941. január 5-én a kolozsvári püspöki helytartó levele megérkezett a következő szöveggel: „Kérésére megbízom Önt *ideiglenes* jelleggel a Nyárádretemei Róm. Kat. Népiskola tanítói állásának ellátásával.” A nyárádretemei iskolaszék a Főhatóság ajánlatára édesanyámat meghívta az iskolánál üresedésben lévő III. állásra. 1941. január 16-án a Marostorda megye királyi tanfelügyelője előtt édesanyám letette az esküt: „Én Szabó Anna esküszöm...”, hogy a tanítói tisztemmel járó kötelességeket mindenkor lelkiismeretesen, híven és pontosan teljesítem és a gondjaimra bízott ifjúságot a magyar haza szeretetében és valláserkölcsös szellemben fogom nevelni.”

1941. július 18. keltezésű díjlevele fizetését 140 pengőben állapítja meg. Természetbeni juttatása 2 szoba, konyha és mellékhelyiségek.

Fél évig *ideiglenes* tanító volt édesanyám, majd kérelmére *helyettes* tanítónak nevezték ki 1941. július 31-én. Érdekes mondat fordul elő kinevezésében: „kitöltött próbaszolgálatára.” Mennyi munka, milyen helytállás kellett ahhoz, hogy mint a mesékben „kitöltötte a próbaszolgálatot.” Csak azután gondolhatott arra, hogy kérelmezze *rendes* tanítóná váló kinevezését. 1943. februárjában kerülhetett sor véglegesítésére. Pedagógus életének idejéről a *Működési bizonyítvány* tanúskodik (ld. a túloldalon).

Érdemes megfigyelni először azt, hogy hogyan jutott végleges álláshoz, milyen fokozatok kellett bevárnia, míg eljutott az ideiglenestől a *rendes* tanítói kinevezésig. Másodszor pedig, hogy milyen létszámmal és óraszámossal kellett tanítania összevont osztályokat, s ezen kívül még közeleti és kulturális területen is munkálkodnia kellett.

Ma is sokat beszélünk a pedagógusok elhelyezkedési nehézségeiről, az óraszámok emeléséről, és az újabban a pedagógusjelöltek próbaidejének bevezetéséről, és az az elgondolkodtató, hogy ez már 50 évvel ezelőtt is így volt.

A történelmi események miatt később visszakerült édesanyám a maradék Magyarországra, s aztán kezdődött az álláskeresés előről

Gödéné dr. Török Ildikó

Iskolaszéki elnökség.

593 - 1947 szám

Működési bizonyítvány.

Alulírott, iskolaszéki-elnök hivatalosan bizonyítom, hogy Szabó Anna tanítónő, a nyáradremetei (Kördög) rom. kat. elemi népiskolánál működött 1941 január 1.-től 1944 szeptember 9.-ig, az alábbi részletezés szerint:

1941 január 1.-vel, mint ideiglenesen megbízott került Nyáradremetere. Itten minőségileg működött 1941 szeptember 1.-ig. Az 1940-41.-ik iskolai évben az I. osztályt tanította heti 32 órával, mint önálló osztályvezető.

1941 szeptember 1.-től, mint helyettes tanítónő működött 1943 január 1.-ig, mint önálló osztályvezető.

Az 1941-42. iskolai évben a II. osztályt vezette, heti 25 órával. — Az 1942-43. isk. évben a III. osztályt tanította, heti 27 órával, mint önálló osztályvezető.

1943 jan. 1.-től kezdve a menekültügyi 1944 szeptember 9.-ig, mint rendszeres tanító működött, ugyanazén iskolánál. Az 1943-44.-ik iskolai évben a IV. osztályt tanította heti 29 órával.

Fenntevetett tanítónő, nagy a tanügy téren, mint közéleti, kulturális téren kiváló tevékenységet fejtett ki, melyek egyházközségünk öröme és dicsőítését fejezi ki.

Nyáradremetén, 1947. december. 12.

Telekújszász
nébános

A Sárreți Népfőiskola Bihartordán (1946-1949)

Életem első tizenkét évét részben szülőfalumban Bárándon, részben a szomszédos Bihar-tordán töltöttem (1917-1930). Az előbbi községben nagyapám (*Szabó József*) ötvenkét évig református lelkész, az utóbbin apám (*Balassa József*) tizenkét évig körjegyző, akihez az ötszáz lelket alig elérő Dancsháza is tartozott. Ezért elsősorban (nagy)sárreținek tartom magamat, hiszen az életről vett első benyomásokat itt szereztem, ezt a nyelvjárást beszélem ma is, különösen, ha néhány napot töltök ezen a tájon. E két faluban végeztem az elemi iskola négy osztályát, majd magántanulóként a gimnázium első két osztályát. Az 1940-es évektől őszinte és mély barátságot kötöttem *Szűcs Sándorral* (1903-1982) a Biharnagybajomban élő és alkotó néprajzkutatóval, az egykori vízes-világ utolérhetetlen nagysárreți kutatójával, akinek koporsójánál én mondtam a búcsúbeszédet. Természetes hát, hogy életének sok vonatkozásában résztvevője lehettem; százat meghaladó levélváltásunk, gyakori találkozásunk (de mindig én mentem) bizonyítéka barátságunknak.

Bihartorda első tagja megkülönböztetésül szolgál a magyar nyelvterületen megtalálható számos *Torda* és származékai között. „török személynévi eredetű, alapjelentése: ‘megállt, megmaradt’. Bihartordával azonosítható település már a Várad Regestrumban előfordul, annak bizonyosságául, hogy a XIII. század első felében lakott hely lehetett. (*Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára 4. kiad. Bp. 1988). A török időkben lakossága jórészt elpusztult, a XVIII. század elejétől lassan népesedett be, 1720-ban 17 magyar jobbágyot írtak benne össze. *A Nadányi*, majd a *Fáy* földesurakhoz tartozott. „A Fáy család cserépgyárat, egy jó malmot és nagy terjedelmű kerteket hagyott itt hátra, utódja Székely Gábor jó dohánytermelés által tüntette ki magát.” (*O'sváth Pál*: Bihar vármegye Sárreți járása leírása. Nagyvárad, 1875). A Székely család építtette a múlt század második felében a hatalmas kert közepén az ún. ‘kastélyt’, melyet a birtokkal együtt a budapesti bankár Stern-család vásárolt meg századunk elején, akik csak nyáron laktak itt. Átvették a dzsentri szokásokat és a birtok, kastély az 1930-as évek közepére el is úszott. Az épületeket megvevő nagyinak találta a kastélyt és annak első részét lebontatta. 1945-ben a község tulajdonába került és 1946-ban merült fel annak lehetősége, hogy népfőiskolát kellene benne működtetni. A kastélynak mintegy kétharmada maradt meg, de jelentkezett *Nagy István* a tordai származású parádés kocsis, majd gépkocsivezető, aki *Stern Józsefet* (Tordán csak Józsinak mondták) szolgálta ameddig csak lehetett. Mikor meghallotta, a népfőiskola létesítését, felajánlotta szolgálatait és lett annak gondnoka, *Szűcs Sándor*, jobbkeze, hiszen nagyban sok mindenhez értett.

Szűcs Sándor maga rajzolta meg a *Sárreți Népfőiskola* címerét, melynek közepén egy *látófiát* találtunk, amire a pásztor felhágott, hogy messzebbre ellátva megfigyelhesse a jószág mozgását. E mögött a felkelő nap, a jobb és szebb jövőben való hitet jelképezte.

Az alábbiakban Szűcs Sándor olyan levelét, vagy levélrészletét adom közre, melyben valamilyen formában érinti a Sárreți Népfőiskola kérdését vagy történetét. Az első részlet 1960. szeptember 22-én kelt, amikor hiába kértem tőle a nyugdíjazásához szükséges adatokat, mert azzal fenyegettem, ha nem válaszol többet nem látogatom meg. „Hogy nem jössz, az meg nem felebaráti dolog. Mert bizony én egészségileg igen gyengén állok mostanában s megbánod majd, ha egyszer csak halálhíremet hallod. Így bizony. De ha így van is, kedves Iván, én a régi szeretettel öllelek, attól az időtől fogvást, amikor nagy hűfűvésben elakadván a vonatod, Bárándról gyalog jöttél a Sárreți Népfőiskoláig, mint tudós muzeológus, s egy hátizsák könyvet hoztál ajándékba, üres könyvtárunk részére”. Hát a vonatom már Püspökladányban elakadt, úgyhogy több mint húsz kilométeren át törtem a havat. Nézzük ezek után néhány levelét, melyben a Sárreți Népfőiskola is szerepel.

Bihartorda, 1947. február 8.

Kedves Iván!

Varga Lacitól¹ küldött szíves soraidat köszönöm. Küldtem tőle Neked egy különlevonatot a sárréti pásztorszállásokról írt cikkemből és egy példányt a Pusztai Krónikából.²

Köszönjük Pór Mihály³ könyv-ajándékát, „A magyarság és parasztság sorskérdései az irodalom tükrében” című munkáját. Szép és igen sikerült könyv. Látszik rajta, hogy gonddal készült. Nem is fogja elvétetni a célját. – Írója lakcímét nem ismerem; légy szíves, alkalomadtán tolmácsolj neki köszönetünket.

Ma küldtem el kérelmet a Földművelésügyi Miniszterhez, szakkönyvek ajándékozása tárgyában. Írtad, hogy szölsz majd ennek sikere érdekében, tedd meg ezt.

Hallgatóink tiszteletüket küldik Neked. Az általad hozott könyvek⁴ már kézen forognak.

Baráti szeretettel (Sz)Sándor

Bihartorda, 1947. március 4.

Kedves Iván!

Tegnap járt nálam E. Kovács Kálmán⁵ barátom, a Szabad Föld munkatársa, aki arra kért, írjak egy kis füzetet a néprajzi gyűjtés mikéntjéről, amelyet a Szabad Föld által szervezendő Tavaszi Vásárnapok elnevezésű kulturális irányú mozgalom keretében szeretnének felhasználni. Az u. i. a terveik, hogy e mozgalom keretében hagyomány gyűjtést is szerveznének. Lehetséges, hogy e vállalkozásból jelentékeny haszna lenne a néprajznak. Jó megragadni minden kínálkozó lehetőséget, nem tudhatjuk, milyen eddig napfényre nem került adatot hoz elő.

Sajnos azonban, én ezt a feladatot nem vállalhatom. A most szervezés alatt lévő s 10-én kezdődő tanfolyamunk miatt már még a már elvállalt munkáimat se tudom végezni. Kérésére Téged ajánlotalak: keressen fel és tárgyaljon Veled a munka megírásáról. A Szikra adná ki s jól honorálnák.⁶

Ne haragudj, hogy előzetes megkérdezésem nélkül ajánlottalak.

Baráti szeretettel (Sz)Sándor.

1. dec. 3.

Kedves Iván!

Hogy ilyen hanyag levélíró vagyok, ez az alaptermészetemhez tartozik s hidd el hiába küzdök ellene. Valamikor, kisdíák-koromban, emlékszem rá, még csak meg tudtam maradni az illendőség keretei között, de mostanában, körülbelül jó tizenöt esztendeje végképp a reménytelen javíthatatlanságba zuhantam. Főleg azokkal szemben vagyok hanyag, akikhez, úgy érzem több kapcsolat és értékesebb fűz a sablonos udvariasságnál. – Kb. ez a levélírói működésem története és lélektana. Bár ez utóbbi is kezd elfajulni; maholnap még udvariasságból se írok. Így aztán jaj nekem!

E kényszerű körülményeimre hivatkozva kérem szíves engedelmedet, késlekedésem miatt. Bár utóbbi levélváltásunk óta képviselő választási zűr,⁷ hathetes betegség és egyéb rossz is gátolt. Arra is mindig

¹ Vargha László (1904-1984), Györffy István tanítványa, a magyar népi építészet kutatásának kiemelkedő egyénisége. Szűcs Sándor jó barátja.

² Pusztai krónika. Bp. Misztótfalusi Kiadó. 1946. 130. old.

³ Pór Mihály, a Földművelési Minisztérium tanácsosa 1946-1948-ban. Jelentős szerepe volt S. Szabó Ferenc államtitkár mellett, hogy a mezőgazdasági középiskolákban a néprajzot 1946-1948 között kötelező tárgyként tanították. Tankönyv: Balassa Iván: Magyar néprajz. Bp. 1947. Csikós Tóth András rajzaival. Egyetemi Nyomda.

⁴ Elsősorban Biharral foglalkozó könyveket vittem, továbbá a 3. jegyzetben említett tankönyvem, amit rendszeresen használtak.

⁵ E. Kovács Kálmán (1912-) író, tanár, kritikus. Ebben az időben instruktorként a Magyar Kommunista Párt Központjában.

⁶ A felkérés nem jutott el hozzám, de a füzet megjelent. Fehér Gyula: A néprajzi gyűjtés. Bp. 1947. 24. old. A Szabad Föld Tavaszi Vásárnapok könyvei.

⁷ Szűcs Sándor 1944-ben belépet a Magyar Kommunista Pártba és annak kétszer is képviselőjelöltje, de nem választották meg.

számítottam, hogy majd csak eljön már az ideje, amikor határozott választ adhatok a Sárreți Múzeum⁸ és hasonló szép tervek kivitelezését illetően is.

Az általunk kért építkezési kölcsön egy morzsáját jó későn kaptuk. Ebből azonban csak a belső tatarozásnak is csak egy kicsi részét végezhetjük el, most dolgozunk rajta. Így aztán a múzeumnak szánt helyiség átalakítására nem jutott pénz. Sőt az a helyzet, hogy vendégszobát nem tudunk létesíteni s ezen a télen ezt a helyiséget kell erre a célra használnunk. Gondolhatod, mennyire elkeserít ez az állapot, de nem tehetek ellene semmit.

Ez a sorsa a tervezett ásatásainknak is. Beszéltem szerepiekkel. Sikerült felkeltetnem az érdeklődésüket. Fiúk, legények vállalkoznak bármikor, hogy ingyen, lelkesedésből, megfogják az ásó nyelét. Ugyanígy lehetne lebonyolítani a tordái és bajomi ásatást is, bár ezek, azt hiszem, kevesebb eredménnyel biztatnak.⁹ Helyi vonatkozásban azonban ezek is érdekesek lehetnének. Ez önkéntes vállalkozások ellenére is kellene rá valamennyi pénz.

Mindössze ötven forintja van az iskolának. S e ridge tény alapján a reményben, hogy költségvetésünk talán részletében majd csak elfogadjatik, – kezdtük meg három hónapos tanfolyamunk szervezését. A hallgatók toborzása küzdelem. Hol vagyunk még a svédországi, dániai, finnországi állapotoktól! Ahol tandíjat fizetnek a népfőiskolákon. A mi népünk tudásszomját nagyon lelohasztja, hogy az internátusi ellátáshoz három hónapi időre természetbeni hozzájárulásként kérünk 34 kg lisztet, 3 kg zsírt, 2 kg szalonnát, 3 kg füstölt húst, 30 kg krumplit, 20 db tojást, 2 kg cukrot. Az a réteg, amely mindezt legkönnyebben kiadhatná, amelynek fiai télen leginkább rá is érnének, – visszahúzódik s minden új kezdeményezést, a Sárreți Népfőiskolát is, gyanakvással nézi, sőt nemesak nézi, hanem a maga bosszantóan együgyű jellegzetes rágalmaival fürja is.

Mindez nem elég bosszúság. A jövő esztendőre egy kis naptárt szándékozunk kiadni. Össze is szerkesztettem. De papír-kiutalást későn kaptuk meg, közben a nyomda feljebb csapta a munkadíját s mert az összeget a szebb jövő reményében már nem vállalhattuk, a munkát éppen tagnap fűjtam le.

Hát, kedves Iván, mindezekben kb. arra a kérdésekre válaszoltam: miért nem írtam cikket az Ethnographiának. Hanem az ígéretemet meghosszabbítottam, mert nagyon szeretném teljesíteni. Hanem amíg én jószántamból Pestre felmegyek, addig tart a Népr. Társaság jó néhány évi rendes közgyűlést s így felolvasásomat nem érdemes előjegyezni. Vannak is ott, akiket érdemesebb meghallgatni.

A nyomdában lévő terjedelmes Ethnographiát kíváncsian várom.¹⁰ Az itteni áldatlanságban az ilyesmi nyújt csak nekem örömet. Az Értesítő¹¹ még mindig nem kaptam meg. Már arra gondolok elkallódom. Írod, hogy a Nyelvörben ismertté s reszkessek.¹² Mert megfigyeltem ugyan nem egyszer, közvetlenül is, hogy éles szemed van, amivel meglátod a dolgok lényegét, hibáját, de velem szemben tén elfogult vagy, a jamanra, talán szülőföldünk közös volta miatt. Mert ha nem vagy elfogult..., akkor folytathatom a munkát úgy, ahogy elkezdtem.

Köszönöm előbbi leveledben küldött Herman- és K. Nagy-jegyzeteket és sok egyéb szövegségedet.

Baráti szeretettel ölel (Sz.)Sándor.

1947. dec. 19.

Kedves Iván!

Köszönöm szíves soraidat, szép ismertető cikket.¹³ Szeretném, ha a jelzett időtájban is találkozhatnánk; én karácsony előtti napokban haza megyek, de jan.-ban tanfolyamunk idejéig át-át kell nézmem Tordára. Ha Neked alkalmasabb lenne oda lejönni s ezt megírnád Bajomba, én is azt a napot választanám átjövételre. Ez alkalommal is megkérlek arra, hogy miként tavaly, az idén is (lehetőleg

⁸ Mivel a bihörtordai kastély teljes rendbe hozása esetén lett volna alkalmas helyiség, ezért beszélgetéseink során felmerült egy Sárreți Múzeum alapításának lehetősége.

⁹ Az ásatás tudományos vezetését a Nemzeti Múzeumra vagy a Déri Múzeumra gondoltuk bízni.

¹⁰ Az Ethnographia 1947. évi kötetét, mivel a szerkesztő Fél Edit (1910-1988) külföldön tartózkodott Balassa Iván gondozta.

¹¹ A Néprajzi Múzeum Értesítője a XXXV/1943/ évfolyam 3-4. száma a háborús események miatt nem jelent meg. Erre 1947-ben Vargha László szerkesztésében került sor. Ez tartalmazta Szűcs Sándor: A sárreți nádház élete (133-149.) tanulmányát.

¹² Pusztai krónika c. könyvről van szó.

¹³ A Pusztai krónika c. könyvét a Magyar Nyelvörben ismerttettem (LXXI, 177-178).

jan. 15. – márc. 10 közti időben) tiszteld meg Népfőiskolánkat egy-két előadással. Azt szeretném, ha részletesen (nem is egy előadásban) a mezőgazdálkodás néprajzát tárgyalnád, tárgyi és szellemi vonatkozásban. Légy szíves értesíts, elfogadod-e meghívásomat, amit remélek, s kb. melyik időpontban tudnál lejönni.

Boldog ünnepeket kíván szeretettel (Sz)Sándor.

B.-torda, 48. jan. 22.

Kedves Iván!

Hálás köszönetem úgy Népfőiskolánk, mint a magam ügyében való szíves fáradozásodért, kedves figyelmedért. Az ide kölcsönzött László Gyula-könyvet megkaptam; rendkívül érdekes munka. Megérkezett a Magyar Nyelvőr is; szépen írtál benne. A múlt napokban az FM-től is megérkezett a kis könyvtár. Bizony körülményes volt a mostani tanfolyamunk megrendezése. Az épületjavítási munkák miatt csak 12-én kezdhettük meg. Március 1.-én valószínűleg be kell fejezni az előadásokat, a mezőgazdasági munkák megkezdése miatt. Kérlek, ha időd engedi, gyere le addig. Nagyon tetszenek az Új Magyar Földben megjelent cikkeid. – Ittlétedkor szóba került ügyek többjéről még nem tudok mit írni. A múzeumi gyűjtést propagálom, de úgy várhatunk végül is valamelyes eredményt, ha tívé tesszük a falvakat... Az Ethn.-át annál nagyobb érdeklődéssel várom, mert készítése közben már bele lapoztam. – V.L. szeretettel üdvözlöm, majd írok neki a napokban.

Baráti szeretettel ölel (Sz)Sándor

Nem telt bele egy esztendő és a Sárréti Népfőiskolát, a többi népfőiskolával együtt, megszüntették, hiszen ezek nem illettek bele az új politikai rendbe. Szűcs Sándort eleinte, mint szabadművelési segédfogalmazót Berettyóújfaluba, Bihar megye akkori székhelyére, osztották be. Pár hónap múlva ezt az állását felmondta, ismét haza költözött Biharnagybajomba, ahol a család kulák-listára került, a két párt egyesülésekor kihagyták, a népfőiskola miatt is görbe szemmel figyelték. Csak kétszeri nekifutásra sikerült a karcagi Györffy István Múzeum igazgatói állását megszerezni.

Balassa Iván

ÉVFORDULÓK

Erdélyi József árpádi bujdosása

A közelmúltban telt el kerek száz esztendő azóta, hogy Erdélyi József, a népi irodalom lírai vonulatának egyik ösvényvágója Lovassy-Bátorban „a pusztán, egy nagy cselédházban” megpillantotta a napvilágot. Ez a centenáriumi évforduló alkalmat nyújtott Árpád falu mai lakóinak arra, hogy felidézzék leghíresebb földijük elmosódó alakját, s a poétává lett fiú olykori hazaruccanásait.

Az emlékezések megértéhez elevenítsük föl életútjának idekapcsolódó mozzanatát. A Nagyszalontáról mintegy 20 kilométer távolságban, délkeletre felső, román lakosságú Feketebátor egyik szorgalmas legénye, Árgyelán (Ardelean) János 1893-ban feleségül vette a szomszédos színmagyar, református faluból Kisó Szabó Erzsébetet. Házasságukat hat fiúval áldotta meg az Isten. Ők az uradalom alkalmazottaiként a pusztai majorban laktak, a gyerekek pedig Árpádon jártak iskolába, a gimnáziumi osztályokat pedig Szalontán végezték. 1906-ban a család férfiai Erdélyi néven reformátusokká lettek. A harmadik fiú, József Euterpével, a líra műzsájával jegyezte el magát s az államhatalom megváltozása után a kicsi Magyarországra menekül álmait kívánván valóra váltani.

Elveit, tetteit, költői munkásságát ettől kezdve már az irodalomtörténet tartja számon. A nagybirtokok béreseinek, zselléreinek nyomorúságát kiáltja világgá, a szegények keserveinek tolmácsolója. A szovjet hadsereg elől 1945-ben nyugatra menekül, de honvágya még ez év őszének beköszöntével hazatérésre készíti. Budapesten fölkeresi egykori harcostársát, Illyés Gyulát, aki ekkor már fölismerte a szervezkedő kommunisták bosszúvágyát és távlati céljait. Erdélyinek azt tanácsolja, hogy szökjék át Romániába; szülőhelyén inkább elrejtőzhet.

Így is történt. A szovjet hadsereg erre, arra vonulása miatt az országhatárt még nem zárták le hermetikusan. Mások is átlopakodtak. Szalontán élt sógornője, Erdélyi Ferenc özvegye. Tőle már eligazítást kapott, milyen politikai helyzet uralkodik ezen a tájon, mire számíthat gyermek- és ifjúkoruk falujában.

Erdélyi József 1945 októberének második felében érkezett Árpádra és 1947 februárjának derekán indult vissza családjához Budapestre, a korábbihoz hasonló módon. Kinél vagy kinnél és miként sikerült elrejtőznie egy év négy hónapon át? – Ezzel a kérdéssel – tudtommal – az irodalomkutatók nem foglalkoztak. Ez a hiányérzet ösztönzött arra, hogy az idős árpádiaknál keressem a választ.

Tudott-e arról a falu, hogy Erdélyi József, a költő itthon bujkál?

Halász Lajos: Az emberek nagyobb része tudott róla, de feljelentésére senki sem vete-medett. 1946-ban még nem létezett szekuritáté. Igaz, voltak zsandárok, csendőrök, akik az ideszökött magyarországit az illegális határátlépésért elfoghatták volna. De a költőnek Árpádon nem akadt rosszakarója. Az sem kizárt, hogy valaki vagy valakik ajándékot adtak az őrsparancsnoknak. Még az is ide tartozik, hogy élt nálunk egy meggyőződéses, illegális kommunista, Tóth Károly. Ő többször találkozott a költővel. Sokat vitatkoztak, mert nem egyezett az elvük, de még ő sem jelentette fel.

Kinél szállt meg Erdélyi József?

HL: Tudomásom szerint több helyen. Nem csak Sárközy doktor úrnál, amint azt újabban hangoztatják. Például Halász Lajos tanyasi gazdánál is jó sok ideig volt. Ez nem én vagyok, sőt nem is rólunk, csak a nevünk egyezik. Mivel a tanya kívül esett a falun, távol a lakott helytől, nálunk biztonságos otthona lett. Nem kellett padláson rejtőzködni. Aztán meg Lajos bácsit mindenki jólelkűnek ismerte. Az is akadt, amit a tebbe aprítsanak, hiszen a kollektivizálás előtt 70 hold földje volt. De azért otthon érezhette magát nála, mert Lajos

Szabó Imre, a költő árpádi sógora

Dr. Sárközy Mihály,
aki Árpádon bújtatta a költőt

(Erdélyi József rajzai)

bácsi poétás ember volt. Úgy tartják, hogy Sárközy Gerő, az árpádi parasztköltő Halász Lajostól tanult verset írni.

Még kik nyújtottak Erdélyinek menedéket?

HL: Másodikként Sárközy Mihály doktort említeném. Ő ugyan kitanulta az orvosi mesterséget, de sok földje volt és gazdálkodott. Nála is otthon érezhette magát a költő, mert sok könyve volt. Aztán meg művelt emberrel beszélgethetett. E két családon kívül lakott ő még Sárközy Lajos kerékgyártónál, talán kevés ideig Jakó Mihálynénál, akinek a háborúban veszett az ura, meg ritkán öccsénél, Gábornál.

Második beszélgetőtársamtól kérdezem: *Találkozott-é a költővel? Miként emlékezik erre?*

Miklő Ferenc: Még fiatal gyerek voltam, s a házunk közel volt Erdélyi József szüleinek öregkori házához, ahol később az Erdélyi fiúk is laktak. A negyvenes évek közepén egy alkalommal – 17 évesen – személyesen is találkoztam Erdélyi Józseffel, (Ez csakis 1946/47 telén lehetett; D.E. meg.), aki itt bujdosott az orosz bejövétel után. – Találkozásom úgy történt, hogy a szomszéd Zs. Tóth Károly disznótoros vacsoráján ő is hivatalos volt, mert már korábbról ismerte az Árgyelán családot. No, ott az asztal mellett elbeszélgettek. Gyermekek létemre is odafigyeltem, hogy mit mondanak. Arra világosan emlékszem, hogy Károly bátyám azt tanácsolta neki: – Fiam, Józsi! Nem bujdoshatsz mindig, amíg élsz. Előbb-utóbb jelentkeznek kell. Neked mindazért vállalnod kell a felelősséget, amit a múlt rendszerben írtál. Ha felelősségre vonnak, a büntetésed letöltöd, aztán ismét előveszed a tollat és írsz. Beilleszkezel az új életbe. Azt javasolom hát, hogy jelentkezzel.

A költő ezt meg is fogata, és később jelentkezett Budapesten.

Tessék mondani egy pár szót arról is, hogy a bujdosás időszakát kinél és hogyan töltötte Árpádon? A falu, az emberek tudtak-é erről? Vagy teljesen elzárkózott és padlásokon rejtőzködött? Milyen emlékeket őriz erről?

Miklős Ferenc: Úgy tudom, hogy dr. Sárközy Mihálynál lakott. Szerintem nem úgy bujdosott, hogy ne merjen kilépni az utcára. Mindenesetre nem járt-kelt úgy, mint egy árpádi

lakos, de időnként találkozott emberekkel, akikkel elbeszélgetett. Azt is hallottam, hogy egy másik helyen, Hajdú Lajosnál is lakott, kint egy tanyán. Ő magános ember volt és elmélkedtek a múltrol, elbeszélgettek egymással. Nála is több ideig lakott.

Mint árpádi származásút, megkérdem Esztert: 1946-ban találkozott-é Erdélyi Józseffel? Madosné Bessenyei Eszter: Én akkor már Szalontán laktam, mint fiatalasszony, de hetente meglátogattam a szüleimet. Innen vittem ezt-azt, amit nálunk be lehetett szerezni, ott viszont nem. Még Sárközy doktorék is kérek ilyen szívességre. Éppen egy megbízásukat teljesítettem, s amint belépek a konyhába, egy ötven év körüli, idegen férfit találok náluk. Amikor meglátott, rögtön az udvar felé indult. Sárközy néni odaszólt: – Eszti ke elől ne menj ki, Józsikám! Amikor kikísért, megkérdeztem: – Ki ez az idegen? – mert én a régi román világban Árpádon sohasem láttam. – Ő Erdélyi József, a költő. Budapesten üldözik, és hazajött a falujába. Itt biztonságban van. Azt már másoktól hallottam, hogy ha ismeretlen verte a kaput, felment a padlásra. Ottlétemkor hétköznapi, kopottas ruhában volt. Talán a bujdosás miatt.

Sárközy doktoréknak később nem támadt-é bajuk e rejtegetés miatt?

M.B.E: Tudtommal ezért nem. Akkor még nem volt olyan nagy hatalmuk a kommunistáknak. Nemsokára ránk köszöntött a kuláküldözés ideje. Ekkor bizony rosszul jártak. Bebörtönözték őket.

Lajos bácsit is megkérdeztem: Járkált-é nappal a faluban Erdélyi?

H.L: Emlékezetem szerint, nem. Sötétedés után ment egyik helyről a másikra. Napközben esetleg a kertek alatt.

Látom, hogy még akad már mondanivalója is.

H.L: A következő történetet hallomásból ismerem. Az ötvenes években együtt dolgoztam a kollektívában Erdélyi Gáborral, aki jól számolt, meg valami iskolája is volt, s így megtették könyvelőnek. Ő mesélte: Révai Józsefet, a nagy kommunistát a nyilas időben az ő bátyja mentette meg a börtöntől, aki azt ígérte, hogyha fordul a kocka, megmenti a költőt. Erre 1947-ben adódott alkalom. Révai tett is lépéseket, de Erdélyit nem sikerült megmenteni a börtöntől. (Ezt a mozzanatot az ismert tények nem erősítik meg. – D.E. megj.)

Mannapság az árpádiak számon tartják-é azt, hogy Erdélyi József idekötődik a faluhoz?

M.F: Tudják, meg tudjuk is, de sajnos, a verseskötetei nem jutottak el hozzánk. Például én személyesen egyet sem ismerek. Réges-régen, gyermekkoromban hallottam egy verset, igaz, a címét nem tudom, amiben az volt, hogy Sebesi Sandri szemölcsét egy lószőrrel kötötték el. Ez a Sandri nekem rokonom volt, és nagyon büszke volt arra, hogy egy költő őt versebe foglalta. Sajnos, más versét nem ismerek.

Bizonyára hallotta, hogy emléktáblát kívánunk állítani a költő tiszteletére. Vajon eljönnek-é az árpádiak erre az ünnepségre?

M.F: Biztosan el fognak menni. Sőt, a tegnapi újságban már megjelent. Ki is vágta a cikket, mert a feleségem Kolozsvárra utazott és elküldtem a lányomnak. Olvassa el, mi lesz itt Árpádon, és ha lehet, ők is jöjjenek haza. Vegyenek részt ezen az ünnepségen.

Az igazgató-tanító úr még nem szólt, pedig – tudtommal – kapcsolatban volt Sárközy doktor úrral, a költő egyik rejtegetőjével.

Rác Ferenc: A doktor bácsi idős korában, amikor halála gondolatával kezdett foglalkozni, magához hívott. Elmondta: utána nem marad örökös, nincs kinek átadnia azt az irodalmi értéket, amit ezidáig maga őrzött. Mivel árpádi születésű vagyok és tanítóként visszatértem a faluba, rám bízta Erdélyi Józsefnek azokat a verseit, amiket az 1946-os bujdosása idején Árpádon írt, és azt a két portrét, amit itt készített. Ezek egyike a doktor bácsit, Sárközy Mihályt, a másik Szabó Imre birtokos gazdát, sógorát ábrázolja.

Ha megengedi, közösen nézzük át ezeket a kétrét hajtott, erősen megsárgult ívlapokat, amelyek az Árpádon írott költeményeket tartalmazzák!

R.F: A borítólap ugyanolyan vékony papír, mint a benne lévő. Az ún. fedélre ezt írta kalligrafikus betűkkel a szerző:

Erdélyi József
Isten asztala
1946

Hátul öt oldalnyi tartalomjegyzék, ahol 104 verscím sorakozik. A felső borítólapon belső oldalán más színű, világosabb kék tintával egy 12 soros ajánlás olvasható e kötet anyagához. Valójában köszönetet mond a házigazdának és a gazdasszonynak a huzamos vendéglátásért. Alatta ez a dátum: 1947. febr. 12. Tehát ekkor még itt tartózkodott.

Futtában összevetem e verscímeiket a *Fehér torony* című gyűjteményes kötet anyagával. Úgy látom, hogy többségüket magával vitte másolatban és a későbbi kiadásokba beiktatta: azonban vannak közöletlenek is. Rövidesen ezekre sort kell keríteni.

Zárszóként mondom el: az *Isten asztala* című, belső készítésre írott, terjedelmes költeménye a bizonyosság: az önvizsgálat éve alatt őszintén szembenézett politikai tévelygéseivel és a keresztényi irgalomtól remélt feloldozást: *Bűnöm, hogy ígéd, a te szent ígédet / elnyomta bennem a világi élet. / Tekintsd meg rajtam ezt a bánatot, / és megbocsásd, hisz megbocsáthatod!*

Elbúcsúzik idős édesanyjától, még élő testvéreitől, menedéket adó falusfeleitől és visszaszökik Magyarországra. Budapesten jelentkezik a politikai rendőrségen. Per indul el-lene; három évre ítélik. Egyet letöltve amnesztiával szabadul. Élete végéig tíz új kötete jelenik meg.

Késői földijeit márványba vésett betűkkel örökítik meg Árpádhoz való kötődését, a szalon-taik pedig utcát neveznek el róla. Ezzel hálálják meg azt a kitartó hűséget, amely még a halálát megelőző hetekben is ilyen vallomásra indította:

*Este van már, este van;
szülőltanyám messze van, -
odavágynak minden este,
miért is van innen oly messze?...*

Dánielisz Endre

A visszaemlékezők: H.L. = Halász Lajos, Gerzson (gépkocsivezető, 68 éves, Árpád 24.) MBE= Madosné Bessenyei Eszter – ny. tanítónő, 73 éves, Nagyszalonta, Infrátririi u. 28; MF= Mikló Ferenc – földműves, 67 éves, Árpád 116.; RF= Rác Ferenc – ny. ig. tanító, 66 éves Árpád 178. A beszélgetésre 1996. október 29. és november 30. között került sor.

Hús év város Bonyhád, a hányatott sorsú település

A „pusztává változott” Bonyhád a XVIII. század elején „mint falu jő elő”. A gyors benépe-sedés rövid idő alatt gazdasági újjáéledést, sőt virágzást teremtett. Kirajzolódott a mai városkép négy templommal, nemesi kúriákkal, boltokkal, iskolákkal. II. József 1782-ben (215 évvel ezelőtt) Bonyhádnak a „mezőváros” (oppidum) rangot adományozta, amelyet a település 90 évig viselt. A közigazgatás átrendezése és korszerűsítése 1872-ben (125 éve) megszüntette a mezővárosokat, Bonyhád „nagyközség” lett. A városiasodás folyamata még-sem torpant meg. Járási hivatalok, bankok, üzletházak épültek, 1873-tól vasút érintette a járási székhelyet, 1902-ben megjelent a villamosenergia, gyárak nyíltak, két középiskola működött.

Az 1960-as években Bonyhádot „a középfokú feladatok ellátására alkalmas települések” kategóriájába sorolták. Bővültek a gyárak, új középületekkel, kórházzal, középiskolákkal és lakótelepekkel gyarapodott a nagyközség, javult a közúti közlekedés. Megállt a városok (Komló, Dunaujváros, Pécs, Budapest) elszívó hatása, sőt, Bonyhád csábított ide új munkaerőt, műszaki értelmiséget. A 15 ezer lakossá fejlődő Bonyhád 1977-ben „város”-i rangot kapott.

A bonyhádi „életfa” hét gyökérből táplálkozik

1. Magyarok

Az életfát fél évezreden át egyetlen gyökér élte. Az erdélyi Gyula fiának, Szent István unokaöccsének a nevét őrző Bonyha (Bucna) falu a középkori oklevelekben Bukna, Bokna, Bohnya, Bohnyán, Bonyha, Bonyhád változatokban szerepel. A XIV-XV. században – Szent Iván, Szerdahely, Széplak környezetében – virágzó település. A török hódoltság következményeit idéző Bél Mátyás szerint „*Bonyhád hajdan népes falu volt, de a sok viszontagság pusztává változtatta*”.

1715-ben az adófizető népesség összeírása Bonyhád új településként (Neusiedlung) említi 7 magyar és 9 rác jobbágycsaláddal. 1728-ban az ideköltöző magyar családok száma 47-re nőtt, viszont két évtizeden múlva már csak 12 az adózó magyar familia. Ettől kezdve 200 éven át a magyarok kisebbségben maradtak. Arányuk a XIX. század végére 20-25 %-ra nőtt, majd a zsidó lakosság felgyorsuló asszimilációja következtében 1930 táján 50 % fölé lendült a magyar anyanyelvűek száma. Századunk első felében Bonyhád kétnyelvűvé vált, a lakosság 80-85 %-a magyarul és németül beszélt.

Illyés Gyula – több művében visszaidézve diákéveit (1914-1916) – Bonyhádról a következőket írja: „*Ez az álomföld, a Völgység szíve. Úgy is, hogy a legelragadóbb... A félig zsidó, félig sváb kisváros zárt évtizeden múlva már csak 12 az adózó magyar familia. A kínált áruk is németül: volt héber betűs felirat is. Nem kínáltak tán egyetlen magyar eredetű nevet. Szórakoztató volt, nem összevisszaságnak éreztem, hanem valamiféle demokráciának*”.

2. Rácok

A törökellenes felszabadító harcok magyarországi sikere után a délről idemenekülő szerbek (rácok) egy része az elnéptelenedett tolnai tájon keresett biztonságot. Bonyhádon az 1715. évi összeírás 9 családát említi. Közülük néhány a szomszédos falvak (Grábóc, Szálka) nagyobb rác közösségeihez csatlakozott. A később Szerbiába meginduló visszaszórvásuk ellenére néhány kézműiparos rác család Bonyhád végleges otthonául választotta, katolizált és elmagyarosodott.

3. Németek

Bél Mátyás híradása szerint az 1730-as évek közepén Bonyhád „*nem rég újra betelepült: a magyarok az alsó, a németek a felső részen építkeztek*”. A német telepesek (Colonist) áradata, majd kisebb rajok beszárvágása hat évtizeden át tartott. A Szászföldről, Hessenből, Pfalzból és Fulda környékéről érkező katolikus munkaerőt a bonyhádi földesurak (Kun, Schilson, Perczel, Kliegl) szívesen befogadták. Az átmeneti kedvezmények és a vallásszabadság biztosítása evangélikus németeket is vonzott ide. A hazai migráció ugyancsak duzzasztotta a németajkúak – köztük svábok – számát. Az állandó berajzások következtében a földesurak egyre szerényebb feltételekkel gyarapították a munkaerőt. Sajátos társadalmi rétegződés alakult ki (és konzerválódott): telkesgazda (Bauer), bérlő (Taxalist), kisházas (Kleinhausler), befogadott (Beisitzer), napszámos (Tagelöhner), iparos (Professionalist).

A folyamatos beáramlás demográfiai robbanással járt: a lakosság száma az 1767. évi urbéri összeíráskor megközelítette az 1000-et, 1786-ban túllépte a 3000 főt (1880-ban már hatezer). Az összlakosság – a zsidókkal együtt – 85-90 %-a németül beszélt. A vallásfelekezeti megoszlás viszont vegyes: 40-45 % katolikus, 30-35 % evangélikus, a református magyarok megrekedtek az 5 %-nál, az izraeliták 20 %-ot alkottak.

A társadalmi együttélés kialakult harmóniáját az 1930-as években a hitleri fajelmélet propagandája elsöpörte. A náci agitáció nemcsak a zsidóság ellen szólt, felbolygatta a svábokat is. E „*mérleges idő*”-ben Tamás Menyhért egyik regényalakja így vall arról: „*Fonákra kerülni világ, a pontosok (=volksbundisták, K.L.) kifordulni önmakuk; külön jártak templom, a kazdákör, külön tartani táncmulatsák, rontyos (=a Hűségmozgalom tagja, K.L.) oda nem tehet pe lapát; székény emper tyereke pontos tyerekkel együtt nem mehet iskola; ők állni SS-katonának, a makam székény matyar katonának; aki szempe mert velük peszélni, azt elérni övek posszu*”.

Az „*Übermensch*” szemlélet áldozatává nemcsak a zsidók váltak, hanem a svábok is. 1945 januárjában a német anyanyelvűek közül 215-öt málenkij robotra hurcolt el a szovjet katonai közigazgatás. Áprilisban megkezdődött a volksbundisták vagyonekbevétele, májusban ezt

már kiterjesztették minden német nemzetiségűre. A volt tulajdonosokat 10-15 napra betelepítették a lengyeli internálótáborba, és szervezett távöltartásuk idején a bukovinai-bácskai székelyeket betelepítették a sváb házakba és földjeikre.

A potsdami irányelvek alapján megkezdődött az ország elhagyására kényszerítendő összeírása. A magyar kormány folyamatosan bővítette a listát: volksbundisták – német nemzetiségűek – német anyanyelvűek. A kollektív bűnösség hangoztatásával 1946 tavaszán Bonyhádról 2600 főt transzportáltak Németországba. 1947-1948-ban újabb hullámra került sor. Ekkor már nem kímélték a kitelepítés alól mentesülő náciellenes „hűségesek” svábokat sem: a kulákság vádjával az állam kisajátította házaikat, földjeiket.

4. Zsidók

A zsidók befogadása és berajzása 1750 táján kezdődött, és fél évszázadon át folyamatosan tartott. Míg a német telepesek a mezőgazdaságban, az építkezésben és szerszámkészítésben jeleskedtek, addig a Habsburg birodalom cseh, morva és galíciai tartományaiából érkező „műveshittiek” egyrészt új kézműipari (szabó, szűcs, tímár, ötvös, könyvkötő stb.) szakmákat ismertek, másrészt házaló, kupeckedő, cserekereskedő, szatócs, italmérő foglalkozással élénkítették az áruforgalmat.

A XIX. század elejére az ezer lélek fölé emelkedő, belső autonómiát élvező etnikum Magyarország egyik legnagyobb izraelita hitközségévé gyarapodott. A modernizációs törekvések miatt a hitközség 1870 táján ortodox és neológ ágra szakadt. E belső feszültséggel párhuzamosan a vállalkozó szellemű, illetve a munkanélküli zsidók a nagyvárosokba csábultak. 1944-ben a gettóba terelés, majd a halltáborokba szállítás 1170 fő pusztulásával zárult. A kevés életben maradt 1945-1956 között külföldre távozott. Ma már csak néhány asszimilálódott zsidó él Bonyhádon.

5. Bukovinai és erdélyi székelyek

Jugoszlávia szétesésével 1941 tavaszán Dél-Bácska rövid időre visszatért Magyarországhoz. Ekkor a magyar kormány a bukovinai öt székely falu népét hazatelepítette a szerbektől elkobzott házakba és földekre. A 30 településen szétszórtak számára a gazdag bácskai föld csak átmeneti szállásnak bizonyult, ugyanis 1944 szeptemberében a frontvonal közeledte menekülésre kényszerítette őket. A szekér- és gyalogmenetek a véres harcokkal súlyosbított hideg telet a Dunántúl különböző részein vészelték át.

1945 tavaszán a koalíciós magyar kormány a földosztás törvényének egyik pontja alapján a bukovinai székelyek végleges otthoneremtését a volksbundisták elkobzott vagyonával oldotta meg. A Tolna megyére és Észak-Baranyára kiterjedő letelepítést Bonyhádról irányították. A lengyeli internálótábor „üzemeltetésével” párhuzamosan drasztikus gyorsasággal lezajlott (nemcsak a volksbundista) svábok vagyonelkobzása és a bukovinai székelyek elhelyezése 1945 május-júniusában.

A szárnyra kapott hírek hallatán újabb menekültek jelentkeztek. A Bukovinából a múlt század végén Dél-Erdélybe – Déva és Lugos környékére – áttelepült székelyek menekülő rajai érkeztek a Völgyességbe. Továbbá itt remélt megélhetést a Székelyföldről már 1944 kora őszén elmenekült hontalan magyarok egy része. A politikai kampány hírére Magyarország különböző vidékeiről is jelentkeztek munkások, iparosok, tisztviselők, sőt lumpen elemek is.

Az 1945-1946. évi telepítési hullámban Bonyhádra 350 család 845 gyermekkel, összesen kb. 1500 személy költözött: Bukovina-Bácska, Dél-Erdély és Székelyföld térségéből 235 család, Magyarország különböző tájairól 60, felvidéki menekült 15 és helybeli 40 család kapott házat, földet az elkobzott sváb vagyontól.

6. Felvidéki magyarok

Alig csitult el az 1944-1946 közötti néphullámvás, 1947-1948-ban újabb berajzás következett. A nemzetközi diplomáciában lezajló viták után a csehszlovák-magyar lakossággyezmény (1946) végrehajtására ekkor került sor. Mivel több magyart kényszerítettek a Csehszlovákiából való áttelepülésre, mint ahány szlovák önként távozott Magyarországról,

a kormány a délkelet-dunántúli térségben még megmaradt sváb vagyon elkobzásával igyekezett megoldani a kitelepített magyarok elhelyezését. Bonyhádra 90-95 felvidéki magyar családot telepítettek főleg Deákiból, Tardoskétről, Udvardról, Alsószeliből és még néhány kisalföldi községből. Összesen mintegy 400-450 személy érkezett.

7. Cigányok

Bonyhádon 1945 előtt csak néhány – jórészt zenész – cigánycsalád élt. E térségre jellemző nagy népmozgás utórezgéseként az 1950-1960-as években folyamatossá vált a cigányok be-rajzása.

A múltban lenézett és a társadalmi kivetettségben élő szétszórt népcsoport feladata a falu-és erdőszéli (pl. a grábóci, váraljai) putrikat, az örökmozgó vándorlást és a „házalást”. Előbb a kitelepített sváb falvak üresen maradt házaiba szivárogtak, majd Bonyhádon a zsidónegyed dűledező lakásaiba fészkeltek be magukat. Később érkeztek ide távoli tájról (Szombathelytől Mátészalkáig, az utóbbi években a szomszédos országokból) is. Jelenleg Bonyhádon mintegy 1000-1200 cigány él.

Az „urbanizálódó” cigányság életmódja gyökeresen megváltozott. A beás, kolompár, „tolas” cigányok termékeire (teknőfaragás, kosárfonás, edényfoltózás, vályogvetés, köszörűs stb.) immár nem volt igény. A vándorlást, a házalást és koldulást a törvények is tiltották. Új életformára kellett áttérniük. A bonyhádi gyárak és a szolgáltató intézmények fejlesztése során segédmunkásként is el tudtak helyezkedni. Életkörülményeiket az állami szociális juttatások javították.

A bonyhádi településrendezési program az 1960-as években felszámolta, lerombolta a volt „gettót”. Ekkor a cigányok egy része kiutalt bérlakásokhoz jutott, többségük állami kölcsönökkel és szociálpolitikai kedvezményekkel lakástulajdonossá vált. Jelenleg a cigánycsaládok 80 százaléka saját lakással, családi házzal rendelkezik.

Az utóbbi évek gazdasági átrendeződése, a munkahelyek leépítése hátrányosan érintette ezt az etnikumot. Jelenleg a legtöbb család az átmeneti munkanélküli segélyekből, a családi pótlékból és alkalmi munkákból él; gyümölcszedés, gyűjtögetés („kukázás”, toll, rongy stb.), viszonteladás és vásárolás révén kiegészítő jövedelmekkel tartják fenn magukat.

A természetes asszimilációs folyamat felgyorsult: a hagyományos cigányszokások kopnak, öltözködésük városiasodik, az archaikus román-cigány nyelve(ke)t csak az idősebbek beszélik. Újabban előfordulnak cigány-magyar vegyes házasságok is. Érdekképviseleti egyesületek szervezésére – néhány sikertelen kísérlet után – különösebben nem törekednek.

Az újkori Bonyhád újjáéledését elsősorban nyitottságának köszönheti: előítéletek nélkül befogadta a más nyelvű, eltérő hagyományokat ápoló és a különböző hitelveket valló népeket. Éppen ez a tarkaság ösztönözte az itt élőket nemes vetélkedésre és színvonalas gazdálkodásra. Ezt az idillikus állapotot rombolták szét az 1940-es évek erőszakos beavatkozásai. Az ekkor keletkező „összevisszaság”-ot évekig súlyos feszültségek kísérték, amelyeket egyrészt a demokratikus tradíciók felülkerekedése oldott fel, másrészt a fiatalok összeházasodása szüntetett meg.

A várossá avatás 20. évfordulóját ünneplő Bonyhádot a helyi Honismereti Kör Tamás Menyhért soraival köszönti: *„Adjatok nekünk tartós lángot, tartós lángban edzett szívet, edzett szívben sugaras szót, sugár-szóban tisztességet, tisztességben mindig példát, szomjas tettet – egymásért és soha ellen”.*

Kolta László

125 éves a kisvárdai vasút

Kisvárdai történelmének egyik nevezetes dátuma az idei esztendő: 125 éve annak, hogy a Rétköz „fővárosát” is vasút kapcsolja más településekhez.

Az 1870. évi XXVIII. törvénycíkket június 25-én szentesítették, ez mondta ki a Nyíregyháza-Ungvár közötti másodrendű vasút kiépítésének szükségességét. Az 1868-ban alakult Magyar Északkeleti Vasúttársaság nyer jogot és kötelezettséget a vonal megépítésére. Az állam annyira fontosnak tartotta a pálya létrehozását, hogy a társaság befektetett tőkéjének a kamataira garanciát vállalt. A cég az építkezést Gyengő László fővállalkozóra bízta, ő azonban 187. decemberében félbeszakította a munkálatokat, amit a vasúttársaság szerződésszegésnek tekintett. 1872 januárjában a Pscherer N. cég nyerte el a kivitelezés jogát, aki túllépte ugyan a kitűzött határidőt, de a vonal kiépítését befejezte.

A Nyíregyháza-Kisvárdai közötti szakasz hivatalos bejárására november 12-én került sor, a bizottság elégedetten szemlélte az átadásra kész vonalat és a vasúti épületeket. Az átadási ünnepséget 20-án tartották. A zászlókkal és koszorúkkal feldíszített vonat 7 óra 18 perckor indult Nyíregyházáról. Rajta tisztviselők, vasúti felügyelők és mintegy 30-40 vendég helyezkedett el. Kemeccsén Vitéz Mihály ref. lelkész köszöntötte az utasokat amire Ivánka Imre, az Északkeleti Vasúttársaság vezérigazgatója válaszolt. A szilvórium és pogácsa elfogyasztása után a vonat folytatta útját Kisvárdára. Itt mintegy kétezer ember várta a vasparipa érkezését, majd a dalárda énekével megkezdődött a helyi ünnepségsorozat. Györgyényi Ignác prépost beszéde következett. E szavakkal kezdte mondandóját: „Uraim, kik napi örömmüket meghozni siettek, legyenek üdvözölve! A kisvárdai vasútvonal megnyitása városunk történelmében korszakot képez, azért méltó annak emlékét megörökíteni...”.

Valóban, a közlekedés eme vívmánya mindazt jelentette, amit a köszöntő a továbbiakban így előlegezett: „Mert ki nem tudná a vasutak hasznos voltát, mily hatalmas emeltyűje a műveltségnek, iparnak, kereskedelemnek?” Az üdvözlő beszédet válaszbeszéd, és a dalárda újabb éneke követte, majd a zenészek indulót húztak és a vendégek kocsin hajtottak a Casinó termébe. A kocsira szükség is volt, hiszen ősszel a kisvárdai közutak nem csalogatták a látogatókat. A korabeli nyíregyházi lap gúnyosan meg is jegyezte: „...hát még 1872 novemberében milyen volt a sártenger, nem csekély élvezetére a vasút megnyitására érkezett fővárosiaknak!”

A Casinóban reggeli és ebéd volt 160 főre, pohárköszöntők és kedélyes mulatozás közben röpült az idő, 3 óraker már indultak is vissza a vendégek.

1873. február 4-én átadták a Kisvárdai-Csap vonalat is, s hogy mennyire szükség volt a vasútra, az egy február 22-én kelt levélből kiderül: „...a forgalom olly áratlanul kielégítő, hogy naponként 150 személy is utazik a heti vásárokat ide nem számítva. Hát még mennyi követ, épület fákat, ételnemüket és állatokat szállít.”

A település gazdaságának fellendülésében kétségtelenül igen jelentős szerepet játszott az, hogy a kiépülő vasútvonal segítségével a város és a vidék terményei, termékei távolabbi piacokra is eljuthatnak, így Kisvárdai kereskedővárosi funkciója is mindjobban kiteljesedett.

Néző István

EMLÉKHELYEK

A csíkszeredai Mikó-vár

Csíkszeredát, a Csíki-medence egyetlen mezővárosát 1558-ban említi először írásos dokumentum, éspedig Izabella királyné Tordán kelt szabadalomlevele. A XII-XIII. századra visszatekintő csíki székely községek mellett eltörpülő városkában a XVII. század elején olyan reneszánsz várkastély épül, amely a későbbi átalakítások ellenére is, méltón sorakozik fel a Csíki-medence rangos, szakrális jellegű emlékei mellé.

A vár története

Csíkszentmihályi Sándor Zsigmond koholmányában, az ún. „Csíki székely krónikában” a csíkszeredai (?) Mikó-vár építését a XI. századra (1063) teszi, és azt állítja, hogy 1533-ban, a krónika állítólagos szerkesztése idején is „virágzó vár volt”.¹ Ezt a gondolatot aztán régi és újabb szerzők, többen is történeti tényként kezelték és átvették. Így Gaali Zoltán a régi székely várakról szóló munkájában írja, hogy „a hős Mikó az első ott levő várat a XI. században építé és, hogy e vár a csíki krónika írásakor, 1533-ban még ép” állapotban volt. Feltételezi, hogy ezt az építményt a János Zsigmond vagy a Báthori Kristóf idején kitört zavargások során rombolták le.

Kiss Gábornak az újabban megjelent könyve sajnos átveszi ezeket a meséket. Annyit azonban pontosít, hogy a vár lerombolásának valószínűbb ideje 1595, amikor a jogaiktól megfosztott székelyek, mint a feudális elnyomás eszközét és jelképét, megsemmisítették a várat.²

Mikó Ferencnek, 1611-ben, alkapitánnyá történt kinevezésekor Csíkban nem volt jószága. A csíkiak, mivel földdel, házzal itt nem rendelkezett, tisztségében sem akarták elismerni. Maga Mikó így érvelt Kelemen Mihály főkirálybíró és társai előtt: „Mivel mentse kegyelmeitek magát, hogy engemet kapitánynak fel nem vehet, tudniillik, hogy semmi zálogom, sem rezidenciám itt nincsen, értem: most én azt nem disputálok, sem az én tisztemet erővel én nem oltalmazom, vagy arra ki gondot visel. Hanem az én uram ő nagysága, Bethlen Gábor kegyelmeitek főkapitánya, én annak egy főember szolgája, erdélyi és igaz székely nemzet vagyok. Imhol a mi kegyelmes urunk, ő felsége parancsolatja, ki nekem, úgy, mint csíki vicekapitánynak szól...: ha ki szómat fogadja, harmadnapra mustrát hirdetek, attól becsülettel veszem, ha ki szómat nem fogadja, bizony megbüntettem...”³

Ebből az látszik bizonyosnak, hogy Mikó Ferenc Csíkban sem házzal, sem földdel, még zálogossal sem rendelkezett. 1595-től 16 év telt el. Ha itt a hidvégi Mikók korábban birtokoltak volna várat, jószágot, az a tény a csíki kortársak körében sem mehetett volna ilyen hirtelen feledésbe. A legvalószínűbb az, hogy nem létezett itt korábban semmiféle Mikó-vár.

A legutóbbi időig bizonytalan volt az az időpont, amikor a Mikó-vár építése elkezdődött. Muckenhaupt Erzsébet muzeológus rábukkant arra a csíksomlyói kolostorból elszármazott könyvre, amelyben a következő bejegyzés választ ad erre a kérdésre: „Az Zereda uarat kezdék építeni, 1623, 26 di(e) aprilis”.⁴

¹ Szádeczky Lajos: A csíki székely krónika. Bp. 1905. 157. old.

² Gaali Zoltán: A székely ősvárak története. I.k. Bp. 1933. 149-185. old. Kiss Gábor: Erdélyi várak, várkastélyok. Bp. 1987. 188-191. old.: Nagy János: Hidvégi Mikó Ferenc életrajza. In: Keresztény Magvető. 10. évf., 1985.

³ Erdély öröksége. III.k. 1603-1613. Bp. 1933. 149. old.

⁴ Augustinus, Aurelius: Epitome omnium operum. IV.k. Köln. 1539. Az első táblán belül van az idézett szöveg.

A mintegy 75x70 m alapterületű olaszbástyás várkastély építése legkésőbb az 1630-as évek elejére befejeződött, amint azt az alsíki protokollum adatai is bizonyítják. A protokollum szerint 1631 tavaszán a Szereda városi Gál Mihály törvényszék elé idézte Göriczte Istvánt a Mikó-újvárból szolgáló darabontot.⁵ Csíkszereda város lakói abban az időben körülbelül 20 éven át Mikó Ferenc jobbágyai voltak. A Gyulafehérváron, 1614. szeptember 27. és október 7. között tartott országgyűlés „a kulcsos, szabad mező- és kerített városok” között Csíkszeredára is kiró 50 forintos adót. Ellenben Csíkszereda már hiányzik az adófizető városok 1615. évi listájáról.

Korábbi állítások ellenére Mikó Ferenc itt nem kapott semmilyen szeredai fejedelmi jószágot, mert ilyen nem is létezett, hanem ajándékba kapta a fejedelemtől, Bethlen Gábortól jobbágyként Szereda város lakosságát, feltehetőleg 1614 végén vagy 1615 elején. A kicsi lélekszámú város népe a Mikó-újvárból és körülötte teljesíthette a jobbágyi státusából adódó kötelezettségeit.⁶

A Mikó-újvárból 1635. november 12-én datálódott I. Rákóczi Györgynek a csíki tisztségviselőkhöz intézett rendelete: „látjuk, hogy mennyi sok bántási legyenek kiváltképpen az(oknak), kik erőtlenebbek kegyelmetek között... Tisztviselő hűveink... oltalmazzák igazságokban, egyet(is) azok közül jobbágyokká tenni semmi úton ne engedjenek”. Ekkor járulhattak a Szereda városiak is azzal a kérelmükkel a fejedelemehez, hogy vegye ki őket a jobbágyi állapotukból. „hajukat 1635 decemberében teljesítette a fejedeleme.”⁷

A vár tulajdonjoga 1635-ben Mikó Ferenc csíki főkapitány halálakor fiára Józsefekre szállt. Ennek korai elhunytával 1636-ban a felesége, Macskási Ilona tulajdonába került.

Pánczélós Balázs és István Martonfalváról 1635 decemberében perbe fogták Mikó Józsefet, mert Mikó Ferenc az ő földjüket is elfoglalta, amikor a várat építették. Ha ez a terület valamikor Mikó-tulajdon lett volna a Pánczélósok aligha tették volna ezt.⁸

A vár építtetője Mikó Ferenc a háromszéki Hidvégen 1585 körül született. Apja Mikó János, anyja Forró Borbála. Fiatalkora egybeesik Erdély történetének egyik legválságosabb szakaszával. A serdülőkorú Mikó Ferenc Barcsai András apródjaként („inasaként”) részt vett a miriszlói (1600) és a goroszlói (1601) csatában. Ennek halála után (1602) Bethlen Gábor szolgálatába szegődött. 1611-ben Bethlen Gábor küldötteként a Radu "urban havasalföldi vajda, valamint a Forgách Zsigmond császári kapitány hadai által ostromlott Szebenbe a fejedelemehez, Báthori Gáborhoz üzenetet juttatott be. Bátorságát, ügyességét a fejedeleme 50 arannyal jutalmazta. Ez képezte későbbi vagyonának az alapját.⁹

1613-ban Bethlen, az új fejedeleme, saját korábbi tisztségére érdemesítette az energikus Mikó Ferencet. Csíki főkapitánnyá nevezte őt, ki Bethlen Gábornak gyermekkorától odaadó híve volt. A jómódú középnemesség soraiból emelkedett az erdélyi nagyságos urak közé. 1622-től tanácsúr, kincstárnok, majd udvarmester. A még fiatalkorában írt krónikája igen éles szemű megfigyelőre vall. Bethlen Gábor legjártaabb, legtapasztaltabb diplomatái közé tartozott. Hűségese szolgálatait a fejedeleme bőkezűen jutalmazta.¹⁰

A vár új birtokosa, özvegy Mikó Józsefné, Macskási Ilona 1637 második felében vagy 1638-ban alsócsernátoni Domokos Tamáshoz ment feleségül. Ezután Mikó-újvár, a felesége jussán, Domokos Tamás tulajdona mintegy 20 éven át, 1657-1658 körül. Az új várurak a martonfalviak közül többen is törvényszék elé idézték, mivel Mikó Ferenc a várkastély körüli földjeiket foglaltatta el. Így 1635-ben a főkapitány parancsára a Mikó-újvár akkori

⁵ A 6334-es számú alsíki protokollum. 1630-1634. 49/106. old. Csíki Székely Múzeum.

⁶ Pál Antal Sándor: Csíkszereda mezőváros a XVI-XVII. században. In: A Dunántúl településtörténete. IX. Város-mezőváros-városiasodás. Veszprém, 1992. 81-88. old.; Erdélyi Országgyűlési Határozatok. VII.k. 1614-1621. Bp. 1880. 251. old.

⁷ Pál-Antal Sándor: i.m. 81-88. old.

⁸ Sándor Imre: A csíkszentsimoni Endes család levéltára. Kolozsvár, 1910. 25. old.; Trócsányi Zsolt: Erdély központi Kormányzata. 1540-1690. Bp. 1980. 31-32., 36., 321-324. old.

⁹ Gróf Illésházi István nádor följegyzései. 1592-1603. Hidvégi Mikó Ferenc históriája. 1594-1613. Pest, 1863. 209-211. old.; Gróf Kemény József: Mikó-újvár emléke. In: Új Magyar Múzeum, 1854.; Köblös Zoltán: A hidvégi Mikó család. In: Emlékkönyv 1909-1942. Kolozsvár, 1942. 225-243. old.

¹⁰ Benda Kálmán: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. In: Századok, 1981/4.sz. 725-730. old.; Köblös Zoltán: i.m.

gondnoka a pálfalvi Ágoston István, erőszakkal „potentia mediante”, elfoglalta és „egy műhelynek való vinnyét (kovácsműhelyt) csináltatott” építtetett az Ábrán (máshol Ábrahám) Bálint telkére. Most pedig, mondja a panaszos, Damokos Tamás a vár új gondviselője, Salamon István révén a házat elkészíttette, és „jobbágyot akar bele szállítani.”¹¹

A Mikó-útvár elnevezés is arra készítetett egyeseket, hogy azon a helyen egy korábbi vár létét feltételezzék. Miért hívják újnak a várkastélyt? Nem tudunk egyértelműen megnyugtató választ adni. Úgy véljük, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, miszerint a Málnáson (Háromszék) levő Herec várát a korábbi századokban Mikó-vár néven is ismerték.¹²

Rákóczi György 1657-es megdöntött lengyelországi hadjárata idején Damokos Tamás, aki talán 1646-tól csíki főkirálybíró is, a Kemény János parancsnoksága alatt álló erdélyi hadakkal együtt a krími tatárok fogságába esett. Csak mintegy 9 év múltán térhetett haza Erdélybe. Eközben a felesége is elhunyt. Nehezen tudták, valószínű e miatt is, összegyűjteni a váltságdíjat. Mikó-vár 1659-ben Petki István főkapitány tulajdonában van.¹³ Meglehet, hogy eközben a várat eladták, vagy zálogba adták Petki Istvánnak. A Mikó-vár sorsa összefonódott Csík tragikus sorsával.

Petki István főkapitány és veje Lázár István főkirálybíró 1661 őszén is kitartottak Kemény János fejedelem törökellenes politikája mellett. Arra számítottak, hogy a természet adta lehetőségekkel élve megakadályozhatják a pogány hadat abban, hogy betörjön Csíkba.¹⁴ De a tatár lovasság balról, a török lovashadak pedig jobbról könnyűszerrel kerültk meg a Tolvajos tetőn (Hargitán) kiépített védelmi vonalat. „Mikor aztán támadás történt ellenük, akkor ki láncravert fogollyá, ki pedig a kard martalékává lett. Némelyek a futás gondolatával a hegyekbe menekültek. Gyermekeik és házanépük muzulmáná lettek”. Evlia Cselebi török utazó írja ezt, aki maga is részt vett a hadjáratban. 1661. október 21-én, Szent Orsolya napján következett be a török-tatár támadás. Evlia Cselebi leírja a várostromot: „Ötszög alakban van építve, és öt erős bástyával, s két új kapuval bíró erős kővár ez. Azon éjjel a vár és külvárosa ellen hadseregünk ostromot intézett... a vár is tüzet szórt... Ám a hitharcosok... az ágyúkkal a várat rombolták... Az ellenség a vagyonát hátrahagyva a várba ment... Ezután a várost felgyújtották... a lángok a várig menvén, néhány helyen az is tüzet fogott... a várban levő magyarok... értékes portékáikat magukhoz vévén, házanépükkel és gyermekeikkel kegyelemért könyörögtek, s mikor a várból kijöttek, valamennyien elfogattak. Kapitányuk, 200 érsek papjuk, bíráik összesen négyezer ember fogságba estek, a náluk levő vagyonuk elvételre. Az iszlám sereg, a vár repedezett falain bement... Ezután felgyújtották a még nem égő helyeket... A vár és a város elpusztult. A győzelmes harcosok örvendeztek és vígan voltak.”

A török krónikás által festett kép pontossága több helyen kétségbe vonható. Adatait ellenőrizni nemigen tudjuk, de a leírásból jól érzékelhető a vár és Csík tragikus sorsa. Az invázió óriási pusztítással járt. Több mint 10 000 embert tettek rabba, hajtottak el, vagy öltek meg. A rablott holmit Evlia Cselebi szerint 4000 szekéren szállították el.¹⁵

Ami még a feldúlt Mikó-várban maradt azt a csíkszentkirályi Józsa Mihály hordta el. A szemtanúk szerint „egy üstös hordót szurokkal”, nagy kart (gabonás ládat), vendelyt (nagy faedényt), a várbeli tömlőc rostélyát, üvegablakokat, „küs ládat”, ónos ajtósarkakat, padokat, száz száz deszkát, a vár előtti térről cserefákat, és más „egyet-mást hozának a vártól”. Józsa Mihály vallomása szerint: „elhozám, mert más is elvitte volna”.

¹¹ Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. Protokollumok: 27/4/1637, 27/2-1638 (ez utóbbi tévesen az 1626-os iratok között található), 27/6/640. 49-50. old.

¹² Kiss Gábor: i.m. 284-285. old.; Csíkszeredai Állami Levéltár. 27/6/1659. III. 26.; Székely Oklevéltár. VI.k. Kolozsvár, 1897. 303-305. old.

¹³ Kérdéses, hogy *Domokos Tamás* 1646-ban lett-e főkirálybíró?

¹⁴ *Bethlen János*: Erdély története. 1629-1673. Bp. 1993. 105. old.

¹⁵ *Evlia Cselebi*: Magyarország utazásai. Bp. 1904. 127-128. old., 133. old. A török utazó leírásában sok fantáziálás, túlzás van. A Mikó-útvárat Betest várának nevezi.

¹⁶ *Benedek Pál*: Tatárbetörés Csíkba 1661-ben. Kolozsvár, 1945. 60-81. old.; *Evlia Cselebi*: i.m. 133. old.; *Kájoni János*: Fekete könyv. Szeged, 1991. 57-58. old.; 1. old.; *Loszteiner Leonárd*: Cronologia topographico-chorographica, 1777. 449-467. old. (Kézirat.) Csíksomlyói kolostor könyvtára. Jelzete: A VI. 7/5254; Cs.Á.Lt. 27/17/1663. IV. 3.

Később, 1665-ben Petki István újból főkapitány lett, de nem kísérelte meg az építmény helyreállítását.

Nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy Mikó Ferenc várkastélyát védőárokkkal vették-e körül vagy nem? Egy tanúvallomásban elejtett mondat arra utal, hogy a várárkot talán már Mikó Ferenc idején megépítették: „a Szeredai Sánczban egy darabig köztünk is lakott” mondja a mindszei Széplóki Sámuel 1712-ben.¹⁷

Stephan Steinville császári generális, Erdély főparancsnoka, nagyarányú erődítési munkálatokat kezdeményezett. A Mikó-várat is helyreállíttatta, újraépíttette. 1715-ben az udvarhelyszékieknek és a csíkiaknak „4000 darab cserefát” kellett Udvarhelyszékről a Tolvajos- és Mitács-tetőn át Szeredába, a Mikó-várhoz szállítaniuk. Az udvarhelyiek a Tolvajos- és Mitács tetőig fuvarozták a cserefákat, onnan a csíkiak hozták be Szeredába. A katonai hatóságok a helyreállításakor megint több szántóföldet, ingatlant foglaltak el a vár környékén. Jóvátételről, bár a tulajdonosok követelték, nincs tudomásunk.

A bejárat fölötti felirat a restaurálás befejezésének idejét, valamint Károly császár címeit rögzíti: C(arolus) VI (Sextus) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(gustus), G(ermaniae) H(ispanorum?) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex), A(ustriae) ARCH(idux), P(rinceps) TR(ansilvaniae) 171(6).

A szeredai vár, ahogyan újabban nevezték a Mikó-várat, a Csíkszékből állomásozó császári parancsnokság székhelye. A madéfalvi vérengzést követően (1764) ide kísérték 400 letartóztatott csíki székelyt. Letartóztatása után itt hallgatták ki, itt tartották vasra verve egy ideig Zöld Pétert is.¹⁸

1764-1849 között a csíki székely gyalogezred parancsnoksága székel a várban. 1849-ben a székelyföldi forradalmi erők vezetőjének, Gál Sándor ezredesnek a parancsnoksága alá került. A vár mellett ágyúöntő kemencék építésébe kezdtek, azonban üzembe helyezésükre már nem került sor.¹⁹

Az épület több mint 100 éven át továbbra is kaszárnya. Az 1950-es évek végén traktoros iskolát helyeztek el az épületben. 1970-ben restaurálják. Ekkor költözik ide a szeredai múzeum, amely ma Csíki Múzeum nevet viseli.

¹⁷ Csíkszeredai Állami Levéltár. Alcsík iratai. 29-//1712. VII. 15.

¹⁸ Szádeczky Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927. 282. old.; U.o.: A székely határország szervezése 1762-1764-ben. Bp. 1908. 159-183., 622. old.; Trócsányi Zsolt: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben. 1690-1740. Bp. 1988. 118., 161. old.; 1848. Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974. 211. old.

¹⁹ Kovács András: Szabályos alaprajzú olaszbástyás várkastélyok Erdélyben. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1980. 98. old.

A vár leírása

Tekintettel arra, hogy Mikó Ferenc nemcsak Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék főkapitánya, hanem Bethlen Gábor fejedelem bizalmasa, jóbarátja és az udvarban több tisztség viselője is volt, a számára készült várkastély építésénél joggal feltételezhető a fejedelem olasz építészének, Giacomo Restinek a közreműködése, aki 1615-1634 között, mint udvari építész működött Erdélyben.²⁰

Az alvinci, radnóti vagy éppen a szárhegyi kastélyokkal rokonítható Mikó-vár, Kovács András művészettörténés szerint „...az olaszbástyás stílus legszebb erdélyi emlékei közé tartozik”.²¹

Az 1714-1716-os újjáépítés nem sokat változtathatott a várkastélyon. Az alaprajzon legálábbis nem.

1661 után, a díszeitől megfosztott reneszánsz épület nem nyerte vissza régi pompáját. A főbejárati kaput leszámítva²² egyetlen kőből faragott egyszerű szögletes ajtókerete²³ és a délnyugati bástya két mérműves ablakkerete minden díszé.

A reneszánsz várkastélyról pontos felmérést vagy leírást eddig nem ismerünk, de az osztrák határőrség parancsnoksági székhelyévé alakított várról két felmérés is maradt ránk. Az egyik 1735-ben készült Johann Conrad von Weiss mérnökkari alezredes munkája.²⁴ Ennél valamivel részletesebb az 1750-ben Rebain főstrázsamester parancsnoksága alatt készített felmérés,²⁵ amelyen a vár környéke is megjelenik Csíkszereda várossal együtt. Ez, egyben a város eddig ismert legelső térképe is.

A védőművekkel kiépített várat két koncentrikus árok vette körül, melyen át két felvonóhíd vezetett a főbejárathoz. Mindkét hídnak kaputornya (hídfője) volt, ezekből csak a külső maradt meg. A belső árkot már 1860 előtt feltöltötték, mert Orbán Balázs csak a külső hidat látta.²⁶ A külső árok egy része a déli oldalon a mai napig megvan.

A századeleji Mikó-várat egy korabeli képeslap örököltette meg.²⁷ Ezen még jól látszik a vár keleti részén kiépített földsánc egy része. Ekkor már a külső árok is fel van töltve, csak az árok belső részén kiépített kőfal teteje emelkedik ki a földből. A kaputorony és a Mikó-vár közötti részen előtűnő árkados épületet lópihentetőnek használták.²⁸

A vár négy szárnya négyszögben illeszkedik egymáshoz egy majdnem négyzet alakú belső udvart zárva körül (31,5x33,5 m). Sarkaihoz ó-olasz bástyák, nyugati oldalának külső falához pedig nyolcszögű, egyszintes lőporraktár csatlakozik. Keleti, északi és nyugati szárnyai, valamint sarkbástyái kétszintesek. A korábban egyszintesnek feltüntetett déli szárnyat valamikor, későbbben háromszintesre emelték.²⁹

A keleti szárny emeletén feltüntetett kicsi kápolna³⁰ bizonyosan a régi kastély maradványa. Az unitárius vallású Mikó Ferenc használhatta. Az osztrák tisztek ebédlővé alakítják át. A többnyire római katolikus vallású osztrák katonák számára pedig 1730-ban a délnyugati bástyát rendezik be kápolnáknak,³¹ melyet Kisboldogasszony tiszteletére szentelnek

²⁰ Uo. 87. old.

²¹ A radnóti várkastély délnyugati, valamint a szilágysomlyói várkastély főbejárati kapujával rokonítható.

²² A kapualj déli bejáratának ajtókerete. (A bejárat a múzeum kiállítási termeibe vezet).

²³ Erdélyi Múzeum, XLVIII.k., 1943. 2.f., 199. old.

²⁴ A bécsi Hadtörténeli Levéltárban található rajzokról készült fotókópiák Vécsey Gyula révén kerültek a Csíki Székely Múzeumba.

²⁵ *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.* II.k. 24. old.

²⁶ A képeslap Eröss Vilmos tulajdona.

²⁷ A vár szerelési munkálataihoz ásott árok ezen részén több cseréppipa került elő.

²⁸ A felmérés magyarázó szövege alapján ezt a szárnyat élelmiszerraktáraknak használták. A német szöveg fordítása megtalálható *Vécsey Gyula: Csíkszereda és a Mikóvár* című, 1982-ben írt dolgozatában, melyet a Csíki Székely Múzeum levéltára őriz.

²⁹ Az 1970-es felmérés magyarázó szövege alapján.

³⁰ A kápolna karzati részének boltíves nyílásait az 1970-1973-as restauráláskor bontották ki.

³¹ 1751-től önálló hitközséggé alakult Csíkszereda város lakossága 1758-ig a templom elkészültéig ide járt misére.

fel. A kápolnához tartozó hitközségnek az 1832. évi „Schematismus...” alapján 300 magyar és német nyelvű híve van.³² Mára a kápolna berendezéséből semmi sem maradt meg. A déli falon található két gótikus stílust utánozó mérműves ablak és a mennyezeten lévő szerény stukkó dísz emlékeztet az egykori kápolnára.

Az egységes homlokzatot, kőből faragott gömbölyű övpárkány tagolja (kivéve a déli szárnyat). A felfele keskenyedő vastag bástyafalak a földszinten eléri az 1,50 méter szélességet is.

A főbejárat kapualja boltíves. Hasonlóan a földszinti helyiségek nagy része is. Boltívek azonban többféle „formájú és technikájú”. Az északi szárny földszintjének minden terme fiókos dongaboltozatú. A keleti szárny termeinek csak egy része boltíves: hevederívré támaszkodó csehsüveg boltozása. Hasonló a nyugati szárny néhány termék boltozása is. A déli szárnyban levő két helyiség vegyes boltozása.

A bástyák mind földszinti, mind pedig emeleti termeit sűrű gerendás deszkamennyezet fedi. A délkeleti és északnyugati bástyák mestergerendáit nyereg- és könyökfás alátámasztás erősíti meg. Ezen bástyák, valamint a nyugati szárny alatt boltíves pincék találhatóak.

Mihály Zita- Szőcs János

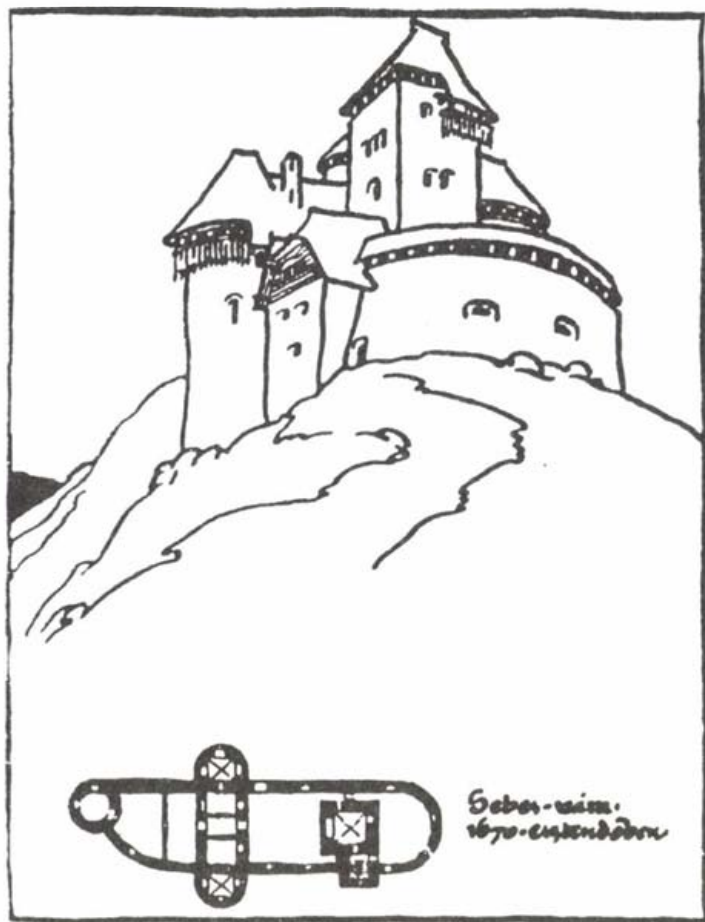
A kalotaszegi Sebesvár

Ha a kalotaszegi Bánffyhunyard városkától nyugat irányba, Csucsra község felé haladunk, a Kolozsvárt Nagyváráddal összekötő nemzetközi műúton, a Királyhágó után, közvetlenül Kissebes (román neve Poieni) község előtt, ott ahol a Sebes patak a Sebes-Körösbe ömlik, letérünk a műútról balra, néhány száz méter megtétele után, beérkezünk SEBESVÁR ősi nevén Sebesváralja, románul Bologa) faluba. Ennek a kis településnek a határában, nem messze attól a helytől, ahol a Székelyjő pataka a Sebes-Körösbe „igyekszik”, széles fennsíkon híres római katonai tábor állt, melynek római neve Castrum Resculum volt.

A falunak másik (s számunkra érdekesebb) történelmi nevezetessége, amelyik a középkorban épült, a sebesvári, ott dacol az idő viszontagságaival a falu fölé emelkedő meredek, de könnyen megmászható Várdombon. Ezek a várromok jól láthatók úgy az országútról, mint a vasútról.

A vár neve a középkori oklevelekben (és később is) gyakran Hunyad vára (mivel közel Bánffyhunyardhoz) és Kalotaszeg vára néven is szerepelt. Eleinte királyi vár és birtok volt. Hunyad (későbbi nevén Bánffyhunyard) mezővároson kívül 18 falu és birtoka tartozott hozzá, nagy kiterjedésű erdőkkel (is), sőt időnként még aranybányák is tartoztak Sebesvárhoz. Valószínű, hogy eleinte földvár állt a mai vár helyén, amelyet a tatárdúlás elpusztított. A tatárjárás után már Erdélyben is kővárak épültek. Feltehető, hogy Sebesvár építéséhez felhasználták az elpusztult római katonai tábor (castrum) regeteg kőanyagát, amely ott hevert a közelben. A vár építése feltehetően Károly Róbert királyunk uralkodása idején (1308-1342) valósult meg. A legrégebbi okleveles említések a várról 1312-1325-ből valók, amikor várnagya Elefánti Dezső volt. Ettől kezdve aztán évszázadokon keresztül, egészen a XVIII. század elejéig, többször is történelmi okleveles említés Sebesvárról. Egy 1399. január 23-án keltezett oklevél szerint Mircea cel Bătrân havasföldi vajda, Töröcsváron kívül Zsigmond magyar királytól Sebesvár birtokát is megkapta hűbértokként. Így tehát a balsikeres nikápolyi csata után, Magyarország királya hűbéresének, Merceanak „mentsvárat” adott át, hogy a fenyegető török veszedelem elől legyen hova menekülnie. Mircea vajda nem kapta meg az egész uradalmat, mert például Bikalt (későbbi neve Magyarbikal) 1397-ben Tamásfalvi Gergelynek ajándékozta a király. Egy 1412-ben keltezett oklevél már ismét „castrum regis Sebeswar”-ként (királyi várként) említi. 1435-ben pedig Losonczy Bánffyak bir-

³² A dolgozat összeállításakor felhasználtuk Czompó Márta műépítés, a múzeum volt munkatársa jegyzetét is.

Kós Károly rajza

tokai között szerepel, akik hűbéri birtokként nyerték el Zsigmond királytól (miután a király 1420-ban nagyobb összegeket vett fel a családtól).

Parasztfelkelések idején: 1437-ben (a Budai Nagy Antal vezette), 1514-ben (a Dózsa György vezette parasztháború) és az 1658-1661 közötti török-tatár pusztítások idején ide menekültek a hűbérúr családjának tagjai, de állandó lakhelyük nem volt itt.

A gyászos emlékű vesztes mohácsi csata után, az erdélyi fejedelemség idején Sebesvárnak az lett a feladata, hogy védelmezze Erdély nyugati kapuit a törökök ellen. 1598-ban, amikor a pogányok először ostromolták Várad falait, Báthori Zsigmond tizenötezer harcost táboroztatott Sebesvár alatt. II. Rákóczi György a vesztes szászlónai csata után (1160. május 22.) súlyos sebesültek, hívei ide menekítették, majd innen Nagyváradra, ahol 1660. június 7-én belehalt sérüléseibe.

Amikor 1660-ban Várad török kézre került, Sebesvár végvár lett. Bánffy Dénes, Sebesvár akkori ura, mindent elkövetett, hogy kellőképpen kiépítse és megerősítse a várat. A törököket viszont nagymértékben nyugtalanította Sebesvár kiépítése és megerősítése, ezért a szultán azt követelte Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől, hogy Sebesvára és még néhány másik várat azonnal romboltasson le. Hosszú ideig tartó diplomáciai huzavona után, Sebes-

vár megmaradt. Apafi, hogy a szultán haragját enyhítse és a lerombolásra ítélt várakat megmentse, a tallért küldött a portára. Talán azzal is magyarázható Sebesvár és a többi, bontásra ítélt vár „megmenekülése”, hogy közben erőteljes hanyatlásnak indult a török birodalom.

A Habsburg-korszakban osztrák őrség került a várba. Később, II. Rákóczi Ferenc szabadságharc idején Bóné András kuruc ezredes foglalta el a várat, s a kurucok 1708-ig tartották birtokukat. A kuruc szabadságharc bukása után az osztrákok lerombolták Sebesvárat (is), hogy újabb felkelés alkalmával a „rebellis” magyaroknak többé ne szolgáljon erősségül.

A hajdani büszke vár ma rom, de nem akármilyen, hanem festői környezetében egyike legromantikusabb várromjainknak. Elég sok falrészlete ellenállt az időjárásnak és az emberi pusztításnak. Legépebb a köralakú őrtorony, ettől a falak mentén haladva, pár méterre megfigyelhetünk egy bástyát, amelynek a teteje az idők folyamán beomlott. Ez volt a várkapitány „háza”. Ezzel szemben, a négyszögletű toronyban a várőrség lakott. A négyzetes „őrtorony” a vár északi részén áll, s ezt fogja közre az „ágyúbástya”. A várnak felvonós rendszerű kapuja is volt. Szűk udvarán különböző épületek nyomai is fellelhetők. A vár falainak vastagsága helyenként eléri a 2,5 métert. Kútjából pedig alagút vezetett le a patakhoz, mely végveszély alkalmával titkos kijáratként is szolgált, de betölthette a rejtek-hely szerepét is.

Befejezésül álljon itt egy legenda, amelyik Sebesvárhoz kapcsolódik: Sebesvár és az Élesd környéki Súlyomkő várának urai jó barátságban és megértésben éltek. Egyik várúrnak daliás fia, a másiknak pedig tündérszép leánya volt. Szüleik megegyeztek abban, hogy gyermekeiket összeházasítsák, s ezért már gyermekkorukban eljegyezték őket. Később azonban, amikor kitört az országban a pártütés, a bártokból egyszerre ellenségek lettek, s gyermekeiket is szétválasztották. A fiatalok azonban nem akartak lemondani egymásról. Súlyomkő vára urának fia megszöktette Sebesvár urának szépséges leányát. A leány apja utolérte a fiatalokat, és párviadalban levágta a fiút. A fiát vesztett apa bosszúból leromboltatta ellenfelének várát.

A legenda történelmi magva a Gyerőffyek és Tamásfiak közötti vetélkedés. Az árpádházi királyok kihalása után a Tamásfiak Károly Róbertet, a Gyerőffyek pedig Ottót támogatták a királyi trón megszerzésében, s ez sok harcnak és vérontásnak volt okozója és elindítója.

Ricci József

Szent Donát tisztelete

A szőlősgazdák, szőlőhegyek, különösen a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben kedvelt védőszentje Donát, aki a középítáliei Arezzo püspökeként 362-ben szenvedett mártíromságot. Tiszteletének szülőhelye a barokk kori Németország. Amikor 1652-ben eréklyéit Rómából a Rajna-vidéki Münsterereifal városába vitték, a kísérő papot villámcsapás érte, de semmi baja nem történt. A csodát Szent Donát közbenjárásával magyarázta. Tisztelete a rajnai szőlővidéken gyorsan terjedt. A XVIII. század óta Magyarországon is elemi csapások, a villámcsapás, jégeső elhárításáért hozzá könyörögtek, emléknapiján (augusztus 7.) körmenettel is megtisztelték.

Donát-kápolna Székesfehérváron

A Donát-tisztelet Székesfehérváron is XVIII. századi eredetű. Öreghegy, a város középker 6ta művelt szőlőhegyének legmagasabb pontjára 1733-ban építették a Donát-kápolnát a szőlőművelő polgárság kérelmére. Két harangja közül a nagyobbikat Korherr Ferenc városi tanácsos öntette 1741-ben. Szent Donát, a szentlélek jelképe: a galamb, Mária és a gyermek Jézus feje fölé koronát tartó Szent József képei díszítették. Kettős felirata közül az egyik így szól: „Az istentisztelet céljára Szent Donátnak ajánlotta Korherr Ferenc.” A másik így hangzott: „Szent Donát légy segítségünk a viharban.” Ezt a Szent Donátnak szentelt harangot az

első világháború idején az egyháznak be kellett szolgálatni, lőszer céljára beolvasztották. Egészen a második világháborúig Donát napján a székesfehérvári templomokból körmenet indult a szőlőhegyi kápolnához, amelynek időpontját a székesfehérvári újságok is hírül adták. A Fejér Megyei Napló 1921. augusztus 5-ei számában olvashatjuk: „A szőlő hegy búcsúja. Vasárnap augusztus 7-én lesz a Szent Donát Kápolna búcsúja. A processzió a belvárosi és a felsővárosi templomokból a 6 órai mise után azonnal indul, hogy a nagy forróság előtt még vissza érjenek.” A kápolnánál elénekelték a Máriához és Szent Donáthoz könyörgő éneket is:

*Szent Donát napján
Istennek szent Anyja könyörögj érettünk,
Óh Mária, Krisztus anyja
Téged kérünk, Isten előtt légy szószólónk,
Szent Donátus pátronussal közbenjárónk,
Hogy mentse meg szülleinke jégesőtől,
Dértől, fagytól, mindenféle rossz veszélytől,
Hogy rendelne alkalmas jó időket,
Bő terméssel áldaná meg szülleinke,
Tekintse meg ezen összegyűlt seregét,
Amely kéri buzgósággal segedelmét.*

A két világháború közötti időszakban az Öreghegyen dolgozók közül sokan bementek egy-egy rövid imára a Donát-kápolnába.

Öreghegy legrégebbi épületét, a Donát-kápolnát, a második világháború végén lebombázták, teljesen megsemmisült. Helyén az 1990-es évekig csupán egy kőkereszt és egy harang nélküli harangláb állt. Tóth Károly fényképész és Molnár Tibor építésmérnök 1930-as években, illetve 1940-ben készült szép fényképeit őriztük a Donát-kápolnáról a Szent István Király Múzeumban. A kápolna 1993-1994. évi újjáépítéséig csupán az öreghegyi Donát utca neve emlékeztetett Szent Donát több mint két évszázados székesfehérvári tiszteletére. A Schultz István építésmérnök tervei alapján felépített Donát-kápolnát 1994. augusztus 7-én szentelte fel dr. Takács Nándor székesfehérvári megyéspüspök.

A móri borvidéken Csókakő 1772-1773-ban épült, majd 1863-1866-ban megújított templomának is Szent Donát a védőszentje. Teljesen kiegészít a második világháború súlyos harcai idején. Oltárképe, amelyen Szent Donát áldó-védő kezeit szép szőlőtőkék fölé terjeszt, egészen új, 1986-ban festette a mezőkövesdi Takács István. Csókakőn ma is két napig tart a Donát-búcsú: az augusztus 7-e utáni vasárnap van a *vidékiek búcsúja*, nagymisével, a meghívott vendégek számára adott ünnepi ebéddel. *Búcsúhétfőn* tartják a *csókaiak búcsúját*, a *falu búcsúját*. Ekkor is ünnepelnek, a munkahelyekre sem mennek be, szabadságot kérnek. Szent Donát ünnepét időjárás-jósló napnak tartották: „Jön a csókai búcsú, majd lesz eső! Donát hetében mindig vihar szokott Csókára jönni. Vagy jégeső vagy hatalmas zápor. Búcsú hetében mindig jön. A búcsúsok azt mondták, ha búcsú szombatján nem jön meg az eső, akkor egy hónapig nem lesz!” „A csókai búcsú hozza meg az esőt. Búcsú hetében néha akkora vihar szokott lenni, hogy a hegyről lezúduló víz köveket görgetett az utcákon. Az öregek ilyenkor szentelt barkát dobtak a tűzre. Szentelt gyertya fénye mellett imádkoztak. Búcsúhétfőn kellett megkezdeni a szőlősorok kitisztítását. Hétfőn reggel kimentek a hegybe kinyúni a szőlő közé vetett babot. Az előző napi vendégeskedés után sokan alig bírtak fölkelni, de menni kellett. Délután már újból folytathatták az ünneplést. Mindig volt néhány Donát névre keresztelt ember a faluban.” – így emlékezett a búcsúra 1990-ben Kalocsa Istvánné 77 éves, Végh Ferencné 67 éves és Végh Donát 63 éves csókakői lakos. Ők énekeltek magnetofonkazettára az alábbi két Szent Donát-éneket is:

- 1. Ó, Szent Donát, buzgó szóval köszöntünk ma tégedet,
Győzedelmed emlékére szenteljük ez ünnepet.
Te, ki Jézus szent hitéért életed feláldozád,
Megnyerted érte mennyekben a vértanú koronát.*
- 2. Védőszentünk, ünnepeden kérünk téged kegyesen,
Az Istentől kérd mireánk bő áldását szüntelen.
Óvjad jégtől, csapásoktól gyümölcsünket, szőlőnket,*

*S mi fogadjuk, megjobbitjuk bűnnel terhelt életünket.
Ó, Szent Donát, kérj kegyelmet számunkra az Istentől,
Hogy lelkünket megtisztítsuk a bűn minden szennyétől.
És ezáltal méltók legyünk így az égi áldásra,
Hogy az bőven áradhasson fáradságos munkánkra.*

Egykor Donát-kereszt állt a csókakői Öreghegyen. A századfordulón még viharágyúkkal próbáltak védekezni a jégverés ellen. Szent Donát nevét adták a csókakői Magyaros szőlőhegyen felállított viharágyúinak.

A várpalotai Donát-kápolnát évtizedek óta nem használják, berendezése, oltárképe elpusztult. Faragott kő ajtókeretének szemöldökén középről jobbra-balra futó leveles, fürtös szőlőinda emlékeztet azokra az időkre, amikor még itt is a jó szőlőtermésért könyörögtek.

Simontornya szőlőhegyén is Donát-kereszt áll, amely Szent Donát ünnepén virággal feldíszítve várta a templomból processzióval ideérkező híveket. Buda 1724-ben Donátot választotta villámcsapás ellen a város védőszentjévé. Emléknapját a budaiak minden esztendőben fényes ünnepség keretében tartották meg.

Egri szobra és imája

Egerben 1716-ban a ciglédi szőlőkben Erdődy Gábor püspök emeltette Szent Donát szobrát. Talapzatára latinul vésték rá Mózes könyörgését: *Kiterjesztem az Úrhoz kezeimet, megszűnnek a mennydörgések és jégeső nem leszen.* Korábban emléknapján az egri és Eger környéki hívek körmenetben keresték fel Szent Donát szobrát. Az elenyésztett körmeneti hagyományt a környék népe *Donátbúcsú* néven máig emlegeti.

Az egri szőlőművelők így könyörögtek Szent Donáthoz: Imádkozzál érettünk szent Donát püspök és mártír, hogy megmeneküljünk a mennykőtől s égháborútól. Könyörögjünk! Irgalmas, örök Úr Isten! kinek kezében vannak az elemek és minden teremtmények, melyekkel tetszésed szerint rendelkezel, téged alázatosan kérünk, hogy a felhők károk erejét elosztván Szent Donát püspök mártír esedezése által, tőlünk a veszedelmes mennydörgést, villámokat és minden kártékony fürgeteget kegyesen eltávoztatni és mennyei oltalmaddal minden és házainkat, szántóföldjeinket és szőlőinket, mezeinket és kertjeinket megőrizni méltóztatással, hogy Szent Donát püspök és mártír könyörgése által a villámütéstől, jégesőtől, forgószéltől és a fürgeteg minden veszedelmétől megszabadulva, óhajtott csendességben biztosan éljünk, és szent nevedet dicsérjük és magasztaljuk. A mi Urunk, Jézus Krisztus által. Ámen.

Kolozsvári szobrának mondája

A kolozsvári szőlőhegyen áll Szent Donát kőszobra, amelynek fejét néhány évvel ezelőtt letörték. Kolozsváron a következő mondát mesélik a szoborról: A szőlők tetejében, a Hójaerdő alatt áll egy időviselt köember, Donát a neve. Valamikor pásztozember volt ez a Donát. Ott legeltette juhait az erdőszélen. Egy éjszaka hold világánál észrevette, hogy a hegyet a törökök vágják, hogy a Szamost a Nádas terére vezessék, s ne legyen a városnak ivóvize. Lélekszakadva futott be a városba. Bezörgetett a Monostorkapun, s rohant egyenesen a városházára. Éppen csak annyi ideje volt, hogy elmondotta a dolgot, mert holtan esett össze. A katonaságot azonban hamar összetrombitálták, és az ellenséget elkergették. Ezután háládotosságból kifaragták Donát képét, és föltették a hegytetőre. A köember még most is leszáll minden éjszaka, és körülnéz, hogy nincs-e valami baj a kedves városban. Majd korszaját a Szamosból megmeríti, és úgy tér vissza a helyére. Az átvágott hegynek ezért lett Törökvágás a neve.

Lukács László

HAGYOMÁNY

A magyarországi régészeti mozgalmak kezdete

A magyar régészet iránti növekvő érdeklődés nyomán a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1842. évi beszercebányai ülésén Kubinyi Ferenc javasolta *régészeti szak* főlvételét, s ez két évvel később a kolozsvári ülésen megtörtént. Ezen az ülésen azonban már szükségesnek látták egy önálló régészeti társulat megszervezését, amelynek fő szószólója Érdy János volt. A hazai archeológiáért többször síkra szállt Wenzel Gusztáv és Henszlmann Imre is, Henszlmann főleg a régi épületek megmentését szorgalmazta. A természetvizsgálók 1846-os kassa-eperjesi vándorgyűlésén Pulszky Ferenc és Henszlmann Imre indítványára, hazai műemlékeink megóvása érdekében a társulat kérelmet intézett az országgyűléshez. Ekkor jelent meg Henszlmann műtörténeti monográfiája *Kassa városának ó-német stílusú templomai* (Pest, 1846.) címmel, amelyben különösen nagy szerepet kapott a kassai dóm. Előadásában is figyelmeztetett annak a végpusztulásától való megmentésére. Ugyanebben az évben ásatásokat folytatott a budaszentlőrinci páloskolostor területén és sokat foglalkozott a zsámbéki templommal. Mindezekkel kapcsolatban felhívta a külföldi tudósok figyelmét arra, hogy ebben az országban is vannak olyan műemlékek, amelyek a XIII. századi német stílushoz igen hasonlatosak, s valószínűleg sokkal több van, mint arról e-ideig tudtak.

Az 1847-es soproni vándorgyűlésen Érdy ismét sürgette az önálló archeológiai társulat létrehozását, Kubinyi Ferenc pedig kérte a hazai értelmiséget az archeológiai tárgyak gyűjtésére a Magyar Nemzeti Múzeum számára.

E mozgalom eredményezte, hogy a műrégészet ügye az Akadémiánál is visszhangra talált és az 1847. február 22-én tartott ülésén felhívást intéztek „minden 'a nemzeti becsületet szívében viselő magyarhoz, a' hazai műemlékek ügyében.”¹ (Mint látjuk, a felhívás nem a nemzeti régiség-tan megalapozására tett kísérletet, hanem a még meglévő műemlékek védelmére szólított fel.) Arra kérték a hazafiakat, hogy óvják a régiségeket, levélben közölgjék az Akadémiával, hogy milyen régiségekről van tudomásuk, s ha azokról még rajzot is küldenek, külön megköszönik. A felhívásban részletesen felsorolták, mi mindent tartanak régiségnek, s hogy azokat ne pusztítsák, mint ócska lomot. Külföldön az ilyen emlékeket nagy gonddal számbaveszik, megőrzik és díszes kiállítású könyvekben a tudományos és művelt világ tudomására hozzák. Mi pedig „hidegek régi dicsőségünk 's annak emlékei iránt, azokat is, miket elmúlt századok' viharjai megkíméltek...az idő pusztító fogának semmit sem téve, zsákmányul engedjük, vagy magunk elveszesztjük...”²

A felhívásnak eleinte szép eredményei voltak, mint azt az Akadémiai Értesítő 1847. és 1849. évi számában olvasható jelentések mutatják, de a szabadságharc kitörése és elbukása megakadályozta a munka folytatását.

1853-ban a bécsi központú Kaiserliche und Königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale műbizottság kezdett foglalkozni Magyarország műemlékeinek felügyeletével. A Central-Commission célja az volt, hogy a korona különböző országaiban lévő, főleg építményi műemlékeket összeírja, illetve összeírassa, ez által a különböző népcsoportok emlékeit ismertté tegye és a Birodalom dicsőségére fenntartsa. A bizottság az egyes országokban konzervátorok és levelezők (akiket műemlékek felkutatásával

¹ Akadémiai értesítő 1847. II. sz. 17-19. old.

² U.o. 17. old.

és felmérésével bíztak meg) révén fejtette ki tevékenységét. Magyarországon hét konzervátor működött, köztük az Ipolyi Arnold, Paur Iván és Rómer Flóris. Azok a tudósok, akik az 1840-es években felkarolták a régészet ügyét szabadon folytathatták munkájukat az abszolutizmus idején is, mert a műrégészet a múltat kutatja és nem keres abban politikai kapcsolatos, ráadásul segítettek a Central-Commission munkáját. A bizottmány a magyarországi műemlékeket az 1856-tól megjelenő *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* című folyóiratában ismertette.

Az Akadémia fennmaradása 1858 február végéig igen bizonytalan volt, ezért létének fontosságát azzal is bizonyítani kívánta, hogy az egyes szakterületeken belül szakbizottságot hozott létre. Ugyanakkor azt is tapasztalták, hogy az elmúlt tíz esztendőben sok becses műemlék lett gondatlanság vagy szándékos pusztítás áldozatává, illetve került külföldre. Wenzel Gusztáv egyetemi tanár az 1858. január 4-én tartott akadémiai összes ülésén egy archeológiai bizottság felállítását indítványozta, visszautalva az 1847-es felhívásra. Mindjárt ki is jelölték azokat a személyeket, akiknek a leendő bizottmány szabályzatát és feladatait elő kellett készíteni. *Kubinyi Ágoston* (1799-1873) elnök, a Nemzeti Múzeum igazgatója, az Akadémia igazgatóságának tagja; *Érdy János* (1796-1871) az Akadémia éremgyűjteményének őre; *Kiss Ferenc* (1791-1859) a pesti egyetemen a régiség- és éremtannak helyettes tanára; *Toldy Ferenc* (1805-1875) az Egyetemi Könyvtár igazgatója, a bécsi akadémia tagja, a pesti egyetemen az esztétika és az egyetemes irodalomtörténet magántanára; *Wenzel Gusztáv* (1812-1891) a pesti egyetemen és a bécsi Theresianumban jogot és jogtörténetet tanított. (A felsorolt tisztségek erre az évre érvényesek, a későbbiekben más pozíciókat (is) betöltöttek.)

A megalakítandó Archeológiai Bizottság feladatait a következőkben jelölték meg és adták elő 1858. február 22-én. „A Bizottmány feladata lesz figyelmeztetést és gondját mindazon tárgyakra fordítani, melyek...a hazában létező vagy még feltalálható, mind ókori, mind középkori, régiségtani becsű maradványok, legyenek azok magyar, akár nem magyar eredetűek...régii épületek...régii kőfaragványok...faragványok, szobrászati öntvények...mesterséges halmok...régii festések templomok és házak falain...régii metszések...régii fegyverek, bútorok, eszközök, edények...pecsétnyomok és pecsétek, czimerek...”³

A második pontban előadják, hogy a bizottmány „szakértők és kedvelő akadémiai tagokból áll”, azonban mindenkinek a segítségét várják, akik „mint tudósok, vagy birtokuk, lakóhelyük, a régiségtudomány iránti szeretetből a bizottmány működését elősegíteni képesek és hajlandók.”⁴

A harmadik pontban kijelentették, hogy a bizottmánynak két fő irányt kell követnie „a.) a tulajdonképpeni nemzeti régiségtan, melynek köréhez a magyar nemzeti múlt korának maradványai tartoznak egész a XVIII. század elejéig, névszerint a szatmári békéig, b.) az általános régiségtan, mennyiben főképp hazánk múltjával összefügg, annak archeológiai ismeretét felvilágosítja, és Magyarország geographiájába összpontosító momentummal bír.”⁵

A negyedik pontban javasolták, hogy amennyire az akadémia anyagi lehetősége engedi, az ásatásokról, kutatásokról és felfedezésekről a sajtón keresztül értesíteni lehessen a közönséget, valamint „időről időre kisebb füzetekben archeológiai közleményeket az akadémia költségén közzé tehesen, úgy hogy ezen célra esztendőnként tíz nyomtatott ívet, lehetőségig rajzokkal is ellátva, kiadhasson.”⁶

Az ötödik pontban megígérték, hogy amennyiben a bizottmánynak módjában lesz, igyekezni fog a Nemzeti Múzeum gyűjteményét gyarapítani.

Az előterjesztést az Akadémia elfogadta, így az *Archeológiai Bizottság* – a bizottságok sorában harmadikként – 1858. február 22-én megalakult.

A fentiekből világosan kitűnik, hogy az archeológiát ekkor még nem úgy értelmezték, mint ezt manapság értjük. A (mű)archeológia fogalmaköre igen tág, beletartozik a mai értelemben használt művészettörténet, műemlékvédelem, a régészet és a néprajz.

³ Archeológiai Közlemények 1859. VIII. old.

⁴ U.o. IX. old.

⁵ U.o. X. old.

⁶ U.o. X. old.

A beterveztett feladatok meghatározásában azonban elsősorban a föld felszínén lévő épületekkel és tárgyakkal foglalkoztak, lényegesen kisebb hangsúlyt kapott az archeológia. Ez azért is figyelemre méltó, mert Érdy János már tapasztalatos ásatásokat folytatott Vereben (1837), A Gellért-hegy déli lábánál (1847) és 1848. december 8-16-ig a székesfehérvári királysírok leletmentésén dolgozott, amit a császári csapatok előrenyomulása miatt abba kellett hagynia. 1854 őszén Kelenföldön a fehérvári országút közelében a Schleisz- és Unger-féle keserűvíz források szomszédságában 12 bronzkori urnasírt ásott ki. Tulajdonképpen érthető, ha először a látható régiségekkel kezdtek el foglalkozni, hiszen főleg azok voltak kitéve az emberi (és természeti) pusztításoknak.

Az Archeológiai Bizottság időhöz nem kötött folyóiratát *Archeológiai Közlemények* címen indította meg, ennek első száma 1859. szeptember 15-én jelent meg. Szerkesztőnek Toldy Ferencet választották. A lapban ismét felkérlik a hazafiakat, hogy szíveskedjenek a régiségekről a bizottságot tájékoztatni s ügyüket támogatni, mert „Csak köz részvét által gyámolítva leszen a bizottmány képes az libe szabott úton némi sikerrel járni.”

Az 1861 december végén megjelent második kötetnek előszavában megismételték azokat a feladatokat, amelyeket az elsőben is közzétettek, de ezúttal megtoldották őket újabbakkal. Feltehetőleg erre az elmúlt bő két esztendő rossz tapasztalata készítette az Archeológiai Bizottságot. Az új feladatok is elsősorban a műemlékek védelmét szolgálták, eszerint a bizottság „Minden adandó alkalommal viszonyba lép mindazon világi és egyházi hatóságokkal, községekkel, egyházi védnökségekkel, vagy egyes birtokosokkal, akiknek felügyelése alatt vagy birtokukban nevezetesebb mű vagy csak történeti, különösen pedig építészeti emlékek vannak, hogy így... megátalja azok lerombolását, s befolyjon a netán előveendő újításokra és változtatásokra... tudta és közbenjárása nélkül semmi ilyen emlékeket érdeklő... munkálatok, változtatások foganatba ne vésessenek.”⁷

A bizottság tagjai természetesen tudták, hogy a műemlékek fenntartása költséges dolog, s ezért a műemlékek tulajdonosai nem örülnek, ha a birtokukon egy rom éktelenkedik és arra még költeni is kell. Ezért a bizottság megígérte, hogy közzé fog tenni olyan írásokat, amelyek „a romladosásnak leginkább kitétt mű- és történeti építészeti emlékeknek, mint: régi romvároknak, egyházaknak sat. a lehető legegyszerűbb módon és legcsekélyebb költséggel való fenntartását... tanítsa.”⁸ Ezekkel a cikkekkal egyébként az is céljuk volt, hogy a közönséggel megismertessék az építészeti stílusokat, s hogy a műemlékekről és a régiségekről hírt adókat „kellő megnevezésre és meghatározásra tanítsa.” A bizottság olyan kényelmetlen feladatokat is magára vállalt, hogy pl. azokkal a birtokosokkal szemben, akik nem tudták, vagy nem akarták a területükön lévő nemzeti értékű műemlékeket megóvni, eljárást kezdeményezzen „az illetők birtokából kinyerni” s amennyire lehetősége engedi, azokat fenntartani.

Magyarországon a műrégészettel szemben az 1850-es 1860-as években még főleg az értelmesség volt a jellemző. „Sokszor gúnyoltak... hogy minden kényes házba, minden kaputos embertől mernék valami régészeti érdekességért bekopogni. Kinevették, sőt sokszor maguk a birtokosok is eltágnadták ebbeli kincseiket, minthogy azokról vagy megfélelkeznek, vagy figyelemre méltónak sem tartották; de mikor a faggatást rendszeresen kezdém... bezzeg nyíltak akkor a szekrények, dobozkák, fiókok, átkutattuk a padlást, éléstárat pincét... Azért barátaim csúfoljatok bátran ócskás-óndszag-avatagár-cserépszaglász-harangász-nyúzás vagy akármilyen gár- és gáznak, én avval mit sem törődöm, sőt nagyobb dicsőségné tartom, mintha kártyás, iszákos, henyé, naplopó, tékozló, szélcsapó és más efféle dísznevekkel tisztelnétek meg. ...de aztán csak ki a kincsel is, adjátok a köztintezeteknek mindazt, mit becsülni úgysem tudok... mint szemétrevalót úgyis ki fognátok dobni,”⁹ írja Rómer, aki a helyzetet jellemezve ezt a tapasztalatát még bakonyi gyűjtő útján szerezte. Egy-két évvel később pedig már arról panaszkodik, hogy nálunk egy ideig mindenki gyűjt mint a szarka, a félig művelt ember is, aki hamarosan ráun olyan tárgyra is, amely bármelyik múzeum díszére válhatott volna. Előbb kamrába rakják, majd a szemetes kocsira kerül. Gyűjt a földműves is réz és más fémeket, amelyek előbb a pesti ócskavas- és rézkereskedőkhöz kerülnek, azoktól a fővárosi régiségkedvelők veszik meg, majd egy külföldi gyűjtőhöz jutnak, aki otthon mint csodát mutogatja, hogy ebben a barbár országban, amelyet a civilizált Európa

⁷ Archeológiai Közlemények 1861. V. old.

⁸ U.o. V. old.

⁹ Rómer Flóris: A Bakony, természettajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860. Sauerwein Géza

csak boráról, gyapjáról és ökreiről ismer, még ilyen ritkaságok is találhatóak. Sehol nincsen annyi kincssó mint nálunk, de az edényeket tönkre teszik kapáikkal, a fémek az országot járó szatócsok révén a Király utcába kerülnek s ott beolvasztják őket, a tudománynak pedig semmi sem marad. Minden előkészület és terv nélkül felássák, azaz feldőlnek a sírokat, pusztítják az építményeket, szobrokat, falfestményeket is. Hogy ez ne így legyen, Rómer azt javasolja, a kutatók lelkesítsenek minden népréteget, ne csak a művelt osztályt, hanem a köznépet is. Ez a kritika a szakszerűsége vélelő törekvését jelenti.

A művelt osztályról azonban Ipolyi Arnoldnak igen rossz véleménye van. Tapasztalata szerint „szobájuk falán rettenetesen izléstelen zsánerképek vannak, amelyek jobban tetszenek nekik, mint egy Raffaello. Ha néha megbámulják is az ilyet, nem értik a műértékét és nekik azért mégis jobban tetszik a kis zsáner. A középkori emlékeket pedig úgy tekintik, mint valami ódonítást, amelyen túl kell adni. Eszükbe sem jut, hogy városukban milyen nagy műveltségről tanúskodnak például a kőből faragott művek. Nem csoda, ha alig akad egy-egy kőfaragó a városokban, akik közönséges ajtófélnél vagy ablakpárkánynál nemesebb művet tudnak előállítani. Nyársolgáraink, ha valamely ódon érdekes kapu és bástya-torony ledöntése által szélesíthetik az utat, mert egy pálinkafőző kazánja és gépezete nem fér keresztül a város kapuján, nagyon büszkék tettükre. Eldicselkednek azzal is, ha az elhagyott gót templomkát lebontották, hogy helyén baromváruknak tért nyerjenek.”¹⁰ Az ilyen pusztítások megszüntetése érdekében az országos törvény meghozatalát tartotta a legszükségesebbnek.

Henszlmann Imre is csak panaszkodni tudott a műemlékek állapota miatt. 1871. február 22-én a visegrádi vár kétségbeesztő állapotáról tartott beszámolót a Tisztelt Házban. „A visegrádi lakosok kedvenc gyakorlata a rom falait aláásni, az alján kitörni, s így összedőlését előkészíteni, hogy eképp házuk számára építészeti anyagot könnyűszerrel nyerhessenek. Ha az igen egyszerű praxist tovább is üzhetik, a rom pár esztendő alatt jobban el fog pusztulni, mint pusztult századokon át.”¹¹ Az állagmegóvás részletes költségvetést készített, s kérte a képviselőket, szavazzák meg. (Az Archeológiai Bizottság egy évvel korábban már kérte a pénzügyminisztériumot, hogy fordítson gondot a visegrádi várromok fenntartására.) Henszlmann nemcsak a visegrádi várról szólt, hanem a még ép és működő kassai, bártfai és löcsei templomok karbantartásának fontosságára is felhívta a figyelmet, mivel mindegyik önálló múzeumnak is tekinthető. Tanulmányozni lehet bennük a XIV-XV. századi festészetet, szobrászatot, tele vannak mű- és történeti értékű művekkel. A műemlékek számbavételére 1872-ben létrehozták a műemlékek ideiglenes bizottságát, ez azonban korántsem jelentette azt, hogy megszűntek vagy csökkentek volna a pusztítások. A zsambéki templom érdekében az ideiglenes bizottság a vallás- és közoktatási minisztériumtól kért mielőbbi intézkedést, mert a lakosok széthordják a köveket. A pénzügyminisztériumhoz pedig azért fordultak, hogy – ha már a minisztérium egy pléhgyárosnak bérbe adta a zólyomi várat –, tiltsa meg a bérlőnek, hogy az épületen bármilyen átalakítást végezzen. Rómer a sőregi templom lerajzolását és felmérését sürgette, mert azt 100 forintért eladták és a csomai földművesek hamarosan lebontják.

A régiségek érdekében meghozott különböző rendeletek sokszor még akkor sem védtek sem az ingóságokat, sem az ingatlanokat, ha azokat ismerték. Még a fővárosban folyó építkezések alkalmával előkerült régiségek javát sem jelentették be a Nemzeti Múzeumban attól tartva, hogy a régészek tanulmányozásai miatt nem tudnak haladni a munkával. Ez történt a Vár alatti alagút nyugati kapuzatánál is, ahol a munkások temetőt találtak, de ezt nem ők, hanem egy ügyvéd jelentette be. Mire a Nemzeti Múzeum szakemberei kértek, már csak tönkretett sírokat és néhány csontot találtak.

Persze nemcsak vandalizmusról tudunk, a régészetet népszerűsítő felhívásoknak, az előkerült leletek bemutatásának hatására egyre többen váltak az új tudomány segítőjévé. Rómer a régészet ügyét kőmaghoz és rovarok bájához hasonlította, amelyek kicsírásához és teljes kialakulásához hosszú idő kell, azonban „Elvettem a magot felszólításokban, ripítveken, a

¹⁰ Ipolyi Arnold: A magyar történeti emlékek tanulmánya = Századok 1878 külön kötete: A Magyar Történelmi Társulat 1878. évi aug. 27-sept. 1-ei vidéki kirándulása Abauj-Vármegyébe s Kassa városába. 62. old.

¹¹ Henszlmann Imre: Válogatott képzőművészeti írások. Bp. 1990 270. old.

műrégészeti kalauzban, írtam cikkre cikket, buzdítottam, dorgáltam és desperáltam is. De végre mutatkoznak a kellő levélkék, a báb mozog és leveti kemény burkát: lesz élet, lesz mozgalom!”¹² A sok írásos kérésnél még nagyobb hatása volt azoknak a kirándulásoknak, amelyek során az Archeológiai Bizottság tagjai egy-egy területet bejártak, régiségeit leírták, lerajzolták, a kisebb tárgyakat begyűjtötték. Mivel e munkához a helyi lakosok segítségét is kérték, azok személyesen látták, mi mindent tartanak fontosnak ezek a tudós urak. Bizonyítja ezt az a hír is, amely szerint Rómer a dobszai halmok alatt ugyan nem talált régiségeket, de ott tartózkodása idején olyan érdeklődést ébresztett a környékbeli lakosokban, hogy a Hernádvölgy mentén mindenütt régészeti társulatok kezdtek alakulni, s ígérték, hogy minden előforduló régiségről az Akadémiának fognak jelentést adni. Az Archeológiai Értesítő megjelenésétől kezdve az *Archeológiai mozgalmak* és a *Levezetés* rovat-ban egyre több hír jelent meg az újonnan alakult egyletekről, társulatokról és a régiek működéséről.

A vidéki régészeti társulatok közül a legkiemelkedőbb a Vas megyei volt, amelynek első évi jelentését 1873-ban az egyesület alapítója Lipp Vilmos tanár tett közzé, tagjainak száma ekkor 600 fő felett volt. 1872-ben alakult Nagyváradon a Bihar megyei Történelmi és Régészeti Egylet, tagsága 1875-ben 300 volt. Ugyancsak 1872-ben alakult meg a Felső-magyarországi Múzeum-egylet Myskovszky Viktor és négy társa (Klimkovics Ferenc, Klimkovics Béla, Klimkovics Gábor, Károly Gy. Hugó) buzgólkodása révén. 1874-ben Temes megye főispánja, Ormós Zsigmond alapította a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot, csaknem 250 fővel. Több kiadványuk volt, negyedévenként jelentették meg az Értesítő-t. Mogyoróssy János hozta létre 1875-ben a Békés megyei Régészeti és Múvelődéstörténelmi Egyletet, és saját régiséggyűjteményét Gyula városának ajándékozta. Tagjainak száma meghaladta a 260 főt. Több mint 200 tagja volt az 1875-ben Rónay Jácint elnöklétével létrehozott Pozsony megyei Régészeti Egyletnek, amely 1876-tól évkönyvekben számolt be munkájáról. 1876. január 6-án alakult meg végleg a mintegy 70 tagot számláló Gödöllő és vidékének Történelmi- és Régészeti Múzeum egylete. Szellemi vezetését Rómer Flórisra bízta és számos befolyásos személyt nyert me támogatóul, például Fáy Béla országgyűlési képviselőt, Ráday Pált, Podmaniczky Frigyeszt. Ezeken kívül működött még régészeti és történelmi társulat Szombathelyen, Tiszafüreden és Székesfehérvárott, ez utóbbinak legtevékenyebb tagja egy fiatal ügyvéd, Hattyufy Dezső volt, aki 1871-1872-ben a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményével foglalkozott. És volt Abaúj és Arad megyében, Bars vármegyében, Csanád- és Komárom megyében, valamint Szabolcsban, ahol az alapító a főispán, Vécsey József volt. Az Erdélyi Honismeretető Társulat Nagyszombatban működött, 1888-ban 777 tagja volt, kiadványai révén cserekapcsolatban állt több mint 100 kül- és belföldi hasonló társulattal. Voltak egyletek, amelyek hosszabb-rövidebb ideig működtek, majd megszűntek, néhányan ezek közül később újra alakultak. Rómer alig győzte megköszönni a rengeteg levelet, amelyben az egyletek tudatták, mi mindent fedeztek fel, mit tettek a régiségek védelmére és mihez kérnek szakmai tanácsot vagy éppen ásatáshoz szakembert. Rómer a sokakat érdeklő kérdésekre a válaszokat az Archeológiai Értesítőben tette közzé, a többire levélben válaszolt. Vidékük nevezetességeiről rendszeresen adott tudósítást Lehoczky Tivadar, Horváth Antal, Könyöki József, Nyáry Jenő, Várady József, Hőke Lajos, Lipp Vilmos, „váry Endre, Nagy Iván, Sztachovits Remig, Schulcz Ferenc, Hampel József, Myskovszky Viktor, Ebenhöch Ferenc. Egy-két évtized múlva közülük többen is a történettudomány és a régészet elismert szakemberei lettek.

A vidéki régészeti mozgalmak olyan mértékben elterjedtek, hogy az Archeológiai Értesítő az 1885. március 31-én kel „szerkesztői mondanivalók”-ban Hampel ezt írta: „köszönjük vidéki tagtársainknak a buzgalmat, melylyel folyóiratunk érdekét fölkarolják. Kérjük őket, támogassanak bennünket továbbra is és adjanak hírt előforduló leleteikről és veszedelemben forgó régiségeikről. Hogyha közleményeik nem jelenhetnek meg oly gyorsan, mint az ügy érdekében kívánatos volna, annak oka, hogy tér dolgában szűken vagyunk. Háromszor húszt ív is megtelnék munkatársaink kéziratával.”

Az egyletek és társulatok gyűjteményei lettek a későbbi nyilvános múzeumok alapjai. Hampel József a gyűjtemények kialakítására és gyarapítására gyakorlati tanácsokat adott, hogy azok valóban szakszerűek legyenek és az oktatást szolgálják. Javasolta, hogy a gyűjtés-

¹² Archeológiai Közlemények 1868. 221. old.

nél vagy topográfiai határt tűzzenek ki, vagy egyes korszakokkal foglalkozzanak, mivel úgyse tudnak mindent gyűjteni. A későbbiekben is hangsúlyozta a nyilvános múzeumok létrehozásának fontosságát, amelyek révén a népben feléled a régi emlékek megmentésének igénye. Ugyanakkor csak a nyilvános gyűjtemények teszik lehetővé, hogy az emlékek ne kerüljenek szanaszét az országban, ne jussanak külföldre. Az egyletek gyűjteményei mellett igen fontosnak tartotta, hogy minél több városi múzeumot alakítsanak ki. Mintaul a pozsonyit és soprunit és kunhalasit állította. Igaz, ekkor (1876) több városi múzeum nem is volt, de szerinte a selmeci, löcsei, késmárki, nagyszombeni fegyvertárak más régi tárgyakkal együtt annak kezdeményeül szolgálhatnak. A keresztény műrégészet bemutatásában pedig nagy szerepet szánt a püspöki múzeumoknak. A székesegyházak kincstáraiban őrzött emlékek, a püspöki és káptalani könyvtárakban található régiségek, az egyházmegyék templomainak felszerelési tárgyai (melyek nagy részét egyébként is hasznavehetetlennek tartottak) szép gyűjteményt alkotnának. Szerinte az ilyen keresztény múzeumok kezdeményei megvannak már az egri érsekségen, a győri püspöki rezidencián, Szepes-Váralján a püspöki múzeumban. Esztergomban a rezidenciához tartozó múzeum anyagát, a főegyházi kincstár, az érseki könyvtár és a papnevelde éremtárát lehetne egy gyűjteménnyé alakítani. Zircen, Bakonybélben, Kassán és Pécsen is megvannak a magvai keresztény múzeumok kialakításának.

Végül a tanodai régiséggyűjtemények létrehozását és gyarapítását említi Hampel, s tartja ezeket is olyan fontosnak, mint az előbbi múzeumokat, mivel „...alig van a régiségeknek szemesebb és éberebb gyűjtője, mint a fiatalság. A gyermek által a szülők is figyelmesekké válnak a többször semmibe vett ósdi tárgyakra, megóvják és igen gyakran készséggel gyarapítják velők a kisded tanodai múzeumot. Így sok helyütt támadtak a tanodáknál gyűjtemények anélkül, hogy az intézetek kegyurainak a legkisebb költségbe volnának.”¹³ Összesen harminc iskolát sorolt fel, amely ekkor régiség gyűjteménnyel rendelkezett. Rómer Flóris a vándorkiállításokat is pártfogolta. Ezek sokat segítettek azzal, hogy eljuttatják a múzeumi tárgyakat olyan helyekre is, ahol még nincsenek múzeumok, sem egyleti gyűjtemények, de ha mégis vannak, akkor az anyag összehasonlításában játszanak szerepet.

Trefort Ágoston Tudományos és művészeti célú egyletek és múzeumok alakítása tárgyában az összes törvényhatóságához a következő körlevelet intézte: „...a tudomány és a művészet iránti érzék, a kulturális haladás az ország minél nagyobb részén meglegyen. Ezeket szolgálják a művészeti célú egyletek és múzeumok, amelyek a művelődés iránti vágyat eredményezik. Kérem a törvényhatóságokat, hogy buzdítsák, esetleg anyagilag segíezzék ilyen egyletek és múzeumok alakítását.”¹⁴ Amilyen tempóban terjedt az archeológiai mozgalom, éppen olyan mértékben szaporodtak a beszámolóik az új gyűjtemények és múzeumok megszületéséről, a műtárgyak bemutatásáról és a múzeum helyéről (városházán, bérházban stb., hány szobában), illetve nyitvatartásáról. Pulszky Ferenc, mint a könyvtárak és múzeumok országos főfelügyelője értesült minden újonnan alakult múzeumról. Az 1886-ban az alsó-fehérmegyei (Erdély) múzeumegylet elnökéhez írt levelében arról is szólt, hogy fontosnak tartja az ország különböző részein provinciális múzeumok alakulását, amelyek egyrészt a különböző társulatok érdekes tárgyai tudnák begyűjteni, amelyek különben elkallódnának, mert már eddig is „sok nevezetes tárgy eltöretett, elhanyagolt, vagy pedig pálinkára váltott át, ...”, másrészt jelenléte révén kapcsolat jön létre a központtal (Magyar Nemzeti Múzeum).¹⁵

Egyre több híres magángyűjteményt is bemutatottak. Ezek között voltak olyanok is, amelyeket külföldön is jól ismertek. Ilyen volt például Pulszky Ferenc régiséggyűjteménye, amelyet az Akadémia egyik termében mutatott be, de előzőleg Londonban keltett nagy feltűnést. Ipolyi Arnold őstörténeti tárgyakból álló gyűjteményét nemcsak bemutatta, hanem a hazának fel is ajánlotta. Zichy Pálné a Károlyi-palotában rendezett kiállítást olyan műkinceskből, amelyek különböző magángyűjtemények darabjai voltak. Négy teremben állították ki a képeket, bútorokat, dísztárgyakat, fegyvereket, nyergeket, egyházi tárgyakat és miseruhákat, XVI-XVII. századi könyveket. A női iparegyesület javára Tarnóczy Gusztávné jóté-

¹³ Századok 1876. 312. old.

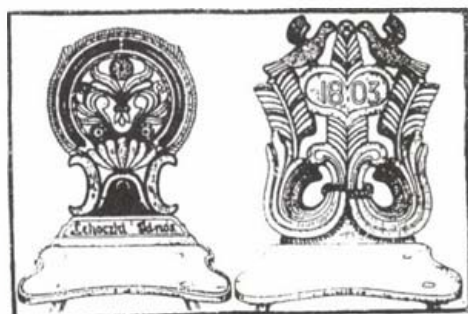
¹⁴ Archeológiai Értesítő 1873. VII. évf. 225-226. old.

¹⁵ Archeológiai Értesítő új folyam VI. 436. old.

kony célú gyűrükiállítás rendezett Budapesten. Ez a gyűjtemény ekkor Európában az egyik legnagyobb volt, 2500 darabból állt, legtöbbjük pecsétgyűrű. A kiállítást Szendrei János rendezte és ő írta a „képes kalauzt” is, amelyben kétszáznál több gyűrű leírását közölte. Műtárgyak kölcsönzése nagyobb kiállításokra már ebben az időben is természetes volt. A Nagyváradon rendezett kiállításra számos vidéki múzeum és egyesület mellett a Nemzeti Múzeum is adott tárgyakat. A bécsi csipkekiállításon a legkülönbözőbb népek házi és gyári csipkéből rendeztek tárlatot a XVI. századtól a legújabb időkig. A magyar csipkéket Zichy Edmund, Zichy Lívia, Nákó grófné és Kiss Ida adta. Az 1872-ben létesített, de még a Sugárúti palotában működő Magyar Iparművészeti Múzeumban rendezett ötvösmű kiállítás tárgyai az Iparművészeti Múzeum, a Nemzeti Múzeum, vidéki múzeumok és magánszemélyek tulajdonát képezték. A legértékesebb 130 tárgyból díszes katalógust állítottak össze, amelyben a leírást az Archeológiai Értesítő 1884. évi füzetéből vették át és közölték a kincsekről addig megjelent irodalmat is.

E számos pozitív eseménnyel együtt a műrégészettel szemben a társadalmi fogadtatás is sokat javult, s akik tehették, elkezdtek foglalkozni ezzel a különös új tudománnyal. Voltak azonban olyanok is, akik több kárt okoztak „tudományos írásaikkal”, mintha összetörtek volna néhány régészeti leletet vagy műkincset. Mivel valamelyik társulat tagjai voltak és cikkeik nyomtatásban jelentek meg, ez még nagyobb tiszteletet parancsolt irántuk azoktól, akik nálunk is kevesebbet tudtak. Ha ilyenekről az Archeológiai Bizottság tagjai tudomást szereztek, nem késlekedtek e tévhiteket terjesztőkkel szemben határozottan fellépni. 1874 nyarán a lapokban valaki közzé tette, hogy a Tisza mellett megtalálták Attila bronz koporsóját. Ezt a „mesét” a külföldi sajtó is átvette, s ez onnan került ki, hogy Arrasból de Linas múzeumi igazgató a bécsi központi bizottságnál érdeklődött, vajon igaz-e a hír. Az Archeológiai Értesítő szerkesztője Henszlmann Imre utasította a hírlapírókat, hogy tanúsítsanak több tiszteletet a közönség iránt és a komolyabb lapokban ne jelenjenek meg olyan hírek, melyek „csak kiskorúságunkat árulná el az ország határain túl...”¹⁶

Dr. Kovács Valéria

¹⁶ Archeológiai Értesítő XIV. évf. 176, 179. old.

Szívós Béla, a gazdatudós, szépiró és helytörténész

1846. május 7-én született Hajdúszoboszlón Szívós Mihály és Váradi Judit házasságából.¹ Apja a tudós református papok egyike volt, aki 1872-ben bekövetkezett haláláig csaknem harminc éven át teljesítette küldetését a városban. A háromgyermekes lelkész nevét a nyomtatásban is megjelent vallásos tárgyú írásai tették ismertté, de tisztelték azért is, mert az 1860-as évek első felében sokat tett az éhínséggel sújtott szoboszlói „szegénység” nyomorának enyhítéséért. A leg-ideősebb gyermek Béla volt. Öccse, Géza, az 1870-es években rendezett tanácsú várossá lett Szoboszló első polgármesterei mellett főjegyzős-ködött. Húgát Arankát, Závory Sándor orvos vette feleségül, akinek itteni működéséből

merített témát Mikszáth Kálmán Aeskulap az Alföldön című pompás novellájához. (Elbeszélésében Hajdú-Lucaszéknek nevezi Szoboszlót, a lassan fejlődő hajdúvárost, ahol éveként többnyire kétszer akad dolga az orvosnak: farsangkor és gyümölcsérés idején.)

Béla az elemi és a középiskola elvégzése után 1864-1869 között bölcséleti, teológiai és jogi tanulmányokat folytatott a helvét hitvallásúak debreceni „főtanodájában”, majd Eperjesen. Avatása után rövid ideig a Krassó-Szörény megyei Bunyaszekszárdon református missziós papként szolgált, később állami ösztöndíjjal Svájcba ment, és a zürichi egyetemen szerzett mezőgazdasági szaktanári képesítést. Közben a természettudományok, még inkább az agrárium iránti vonzalma nyugat-európai utazásra készítette, hogy gazdagítsa ismereteit, szélesítse világlátását. Nemcsak Svájjal ismerkedett, bejárta Hollandiát, Németországot, sőt Angliát is.

1872-től a szentesi gimnázium tanára lett, ahol tizenegy éven át tanította a reáliák egész sorát: a természettant, a vegytant és ásványtant, a földrajzot és kedvenc tantárgyát a gazdászatot. Feladatvállalása messze túllépte a szokványos tanári gyakorlat kereteit. A pedagógiai munkán kívül gazdasági ismeretekből népszerűsítő előadásokat tartott, néhány évig szerkesztője és tulajdonosa volt a Szentés és Vidéke című lapnak, gyarapította az iskolai múzeum gyűjteményét, miközben Szentesről és környékéről régészeti tanulmányt írt, mely nyomtatásban is megjelent a gimnázium értesítőjében. 1976-ban lelkes résztvevője volt a Budapesten összeült III. Ósrégészeti és Embertani Kongresszusnak, s élményeit a helyi lap olvasóival is megosztotta. Talán a kongresszusi előadások hallatán erősödött meg benne az a meggyőződés, hogy szükséges: „...a hazai műveltséget előre vinni. Csak így maradhat nemzetünk életben...”² Szentési élményei, az ott szerzett szakirodalmi tájékozottsága szerepet játszhatott abban, hogy évekkel később a Monarchia tájait bemutató nagy szellemi

¹ Itt jegyzem meg, hogy a Szinnyei-féle életrajzi lexikonban és más helyeken születési éve tévesen szerepel. A helyi ref. egyház anyakönyve szerint 1846-ban született.

² Szentési lap, 1876. VI. évf. szept. 24.

vállalkozás keretében Csongrád és Csanád vármegye leírásának remekívű foglalata éppen Szívós Béla tollából kerülhetett a több mint 20 köteles műbe.³

1884-ben az önmegvalósítást továbbra is kereső Szívós a szülőváros akkori vezetőinek unszolására hazajött, és elvállalta a rendőrkapitányi tisztelet. Ez a megbízatás kevésbé illet humánusához, s döntésében talán csak a felsejlett egykori kellemes élmények, a még mindig élő emberi kapcsolatok hatása érvényesült. Néhány év múlva egy képviselőválasztás során összeütközésbe került a főispánnal, állásáról lemondott. Ekkor költözött az akkor Pest (ma Bács-Kiskun) megyei Izsákra, és választotta a gyakorlati mezőgazdaságot. Itt – túl a negyvenen – házasságra lépett a szentesi születésű Zsoldos Máriával, a néhai Podhradoszky Kálmán uradalmi gazdatiszt özvegyével.⁴

Legtermékenyebb időszakát, ön maga helyének megtalálását nagyjából a múlt század utolsó évtizedétől számíthatjuk. 1893-ban Nagy Miklós főszerkesztő felkérésére a Vasárnapi Újság belső munkatársa lett, s Magyar Gazda című lapot szerkesztette több mint tíz éven át. Szakírói munkásságában szinte egész pályafutása alatt központi szerepet játszott a „föld-*ipar*”, vagyis a mezőgazdaság, az önálló paraszti gazdálkodás korszerűsítésének szándéka. A múlt század utolsó harmadában a vetésterület kiterjesztése, a külterjesség csökkentése, a fejlettebb technika alkalmazása, a kívánt szakértelem növelése, a korábbi századokból örökölt „balhiedelmek” felszámolása terén még számos feladat tornyosult a magyar parasztság elé.

„Gazdatudósunk” (Szép Ernő nevezte így) azok közé tartozott, akik hazánkat közelíteni akarták a nyugat-európai országok színvonalához, és mindezt egyebek mellett a gazdasági ismeretek elterjesztésétől remélték. Ez nem kitalált, hanem a kor valós szükségleteit megfogalmazó népművelő program volt, melynek megvalósításától a parasztság anyagi jólétének emelését is várták. Népszerűsítő írásaival először a Keszthelyen kiadott A Gyakorlati Mezőgazdaság című lapban jelentkezett, már az 1870-es évek első felében. A lap a növénytermesztés, az állattenyésztés, a kertészkedés, a borászat, illetve a paraszti gazdálkodás több más problémájával foglalkozott. Szívós úgy látta, hogy parasztságunkban nincs hiány a gazdálkodáshoz, különösen a kertészkedéshez, a borászathoz szükséges munkaszereketben és a kitartó szorgalomban. A szakértelmet pedig a különböző könyvekből képes elsajátítani minden gazdálkodó. Írásaiban arra figyelmeztetett, hogy az egyes állatokhoz (pl. bagoly) fűződő régi babonákkal mielőbb le kell számolni, és sok állatot (denevér, béka, vakondok stb.) nem pusztítani, hanem védeni kell, mert kártevésük jóval kisebb hasznosságuknál. Az állattenyésztéssel kapcsolatban az okszerű takarmányozás fontosságát emelte ki. Szerinte a gondos takarmányozás „többet ér a világ minden orvosságánál”. Lelkesen érvelt a lentermelés és a tűzifaültetés érdekében is.

A föld termőképességének növelését az istállótrágyázás mellett a műtrágyázásban látta. 1895-ben erről önálló munkát is írt, amelyben a műtrágyák előállításával, fajtáival és alkalmazásuk módjával foglalkozik. Ebben saját tapasztalatai is tükröződnek, hiszen ekkor már túl volt több éves izsáki gyakorlatán. „Ezt az értekezést – írja Ujváry Zoltán etnográfus – a magyar gazdasági életben joggal nevezhetjük rendkívül jelentős eseménynek. Gondoljunk csak arra, hogy Szívós Béla korában a magyar parasztságot még a szerves trágyázásra is buzdítani kellett. A műtrágyázásról való értekezés a külföldi példákon okult, a természet-tudományokban jártas tudóst, a jó gyakorlati érzékű embert állítja elé.”⁵ (Munkája később újabb kiadást ért meg.) Céljainak elérése érdekében a gazdatudós éveken át több mezőgazdasági szaklapot szerkesztett. (Pl. a Falusi Gazda Naptára, Borászati Naptár). Ezek jelentőségét akkor értékelhetjük reálisan, ha tudjuk: akkoriban sok falusi ember számára a naptár, a kalendárium volt szinte az egyetlen ismeretközlő forrás.

Szívós írásaiban határozott közgazdasági szemlélet érezhető. Legjobban tükrözik ezt a hazai ipar fejlesztését célzó gondolatai. Az ország gazdag nyersanyagforrásaira és a magyar ember tehetségére hivatkozva versenyképes nemzeti ipart sürgetett. Kossuth Lajos re-

³ Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben II.k. Bp. 1891. 461-481. old. (Továbbiakban Osztrák-Magyar M.)

⁴ Szentesi Református Egyház esketési anyagkönyve, 1892.

⁵ Ujváry Zoltán: Szívós Béla emlékezete (Emléktáblájának avatásán mondott beszéd). Múzeumi Kurír, Debrecen, 1976. dec. 22. 43. old.

formkori programját visszhangozva erről így írt: „Avagy kell e még ennél több adat, miszerint mindenki belássa, hogy mily óriási erőt képes az ipar egy nemzetnek adni, s hogy anélkül teljes lehetetlenség lábra állni, s a nemzet, kinek ipara nincs kifejlődve, nem egyéb egy tehetetlen testnél...” Elítélte azokat, akik csak azt hajtogatták, hogy „Magyarország földművelő ország”, s nem vették figyelembe: ipar nélkül a mezőgazdaság sem „emelhető kellő tökélyre”. Elvei szerint szükségleteinket nem a kül-, hanem döntően a belföldi iparcikkekből kell fedeznünk, mert így sok ezer iparos kenyerre biztosítható, erős középosztály alakulhat ki, emelkedhet az adóképeség, s jut pénz csatorna- és útépitésre, egyéb célokra. A hazai mezőgazdaság felemelésével kiegészült iparpártolás tehát az egész ország javára válik.

Szívós mind képzettsége, mind mezőgazdasági gyakorlata révén kétségkívül közel állt a természethez. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy ismeretterjesztő írásainak sorában a természet szeretetét, megértését, a természettudományok iránti érdeklődést akarta ébresztetni a felnövekvő ifjúság és a nép körében. A vérbeli pedagógus-népművelő szemléletéből kiindulva felismerte mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a biológia és földrajz tudományának akkori eredményei „népszerűsítésre kínáltak” a hozzáértők számára. *A természet csodái*, valamint *„Az állatvilág csodái* (Bp. 1905) című két munkája nagy tárgyi tudást mutat, tükrözve a kor felfogását. A természettel kapcsolatos munkáiban illusztrációkkal, gyönyörködtető leírásokkal igyekezett felhívni a figyelmet olyan ritka növényekre, kivesző állatfajokra, titokzatos jelenségekre, amelyek a földön, a vízben, az erdők homályában, a sík rónákon, a „levegő-égben” és a világűrben feltárnak a kíváncsikodó ember előtt. Ehhez a témakörhöz sorolható a *Nansen utazása lábszánkón Grönlandon keresztül* (Bp. 1911) című munkája is, mely bővelkedik izgalmas leírásokban, romantikus történetekben.

Szépírói munkásságának legjava gyűjteményes formában *„cska történetek* (Bp. 1901) és *Kivesző alakok*” (Bp. 1902) címmel láttak napvilágot. Mindkét kötet címadása egyben jelzi a témakörök jellegét is. Novellisztikus alkotásaiban nem országra szóló tettek szereplői kaptak helyet, hanem kisemberek, igazi népi alakok. Olyanok, akiknek létét nem jegyezte fel a történelem, de különös sorsukkal, sajátos magatartásukkal, apró emberi gyengeségükkel, vagy éppen eredeti gondolkodásmódjukkal felhívták magukra a szűkebb-tágabb környezet figyelmét. A „hősök” éltető levegője a magyar Alföld, a Hajdúság, sőt maga a szülőföld. Az említett két novelláskötet főszereplői: Ézsaiás uram, Bódy Gáspár, Hadas Balázs, Buzogány Gergely (a bölcs tekintetes), Rohodi Gyurka, Zöld Péter juhász, a kutyabüvölő és mások – szinte valamennyien szoboszlóiak. Jól tudjuk, hogy „Ézsaiás uram” alakját az egyik helyi református papról mintázta. Buzogány Gergely, illetve Bürgözdny Gergely sorsában minden bizonnyal saját hivatalnokai pályafutásának élményei kaptak irodalmi megörökítést. A legsikerültebben ábrázolt alakjai parasztok, pásztorok, és cigányok voltak. Schöpflin Aladár, a kritikus és irodalomtörténész írónk emberi tulajdonságainak, műveinek kitűnő ismerője így írt róla: „Népies író volt a szónak igazi értelmében: maga is ugyanabban a levegőben élt, mint népi alakjai, nem emelkedett fölülük, belülről nézte őket, csak a műveltségével vált ki közülük, gondolkozásmódja, világfelfogása közös volt az övékével. Úgy szerette és ismerte a népet, ahogy az ember a hozzátartozóit szereti és ismeri. A nagy alföldi földművelő városok lelke nyilatkozott meg benne, amely egész társadalmukat a közös származás, közös foglalkozás és érdekkör révén, minden műveltség és társadalmi állás dolgában való különbség mellett is egyetlen egységbe fűzi össze.”⁷

Szívós Béla feldolgozott történeteinek forrása legtöbbször egy-egy anekdota volt, így az írói ábrázolás műfajának nem a regény, hanem a novella felelt meg legjobban. Ezzel magyarázható, hogy írói pályafutása alatt mindössze egyszer kísérletezett a regény műfajával. (Az eltűnt. Bp. 1897) Fantáziájának igazi szárnyalását az alföldi népelet és a népi gondolkodás megfigyelése, kitűnő ismerete nyújtotta. Irodalmi alkotásai szellemességéről, élettapasztalattal dúsított tudásról és népiesen zamatos stílusról vallanak. Humorba öltöztetett korfestő elbeszéléseivel elsősorban mulattatni kívánta a századforduló emberét.

Szívós Béláról, a **helytörténészről** szólva külön kell méltatnunk szülőföldjéhez való hűségét, beleértve az egész Hajdúságot (Debrecent, Hortobágyot) és mindenekelőtt

⁶ Szentesi Lap, 1877. VII. évf. április 29.

⁷ Schöpflin Aladár: Szívós Béla. Nyugat, V. évf. 1912. 736-737. old.

Szoboszlót. A Varga Geyza szerkesztésében napvilágot látott első megyei összefoglaló után kilenc évvel később Szívós volt a másik olyan szerző, aki komplex képet rajzolt régióink életéről: a földrajzi viszonyokon túl, népének gazdálkodásáról, építkezéséről, táplálkozási jellemzőiről, érintve a történelmi sorsfordulókat is. Hitelesen, helyenként már-már szépirodalmi igényességgel megírt összefoglaló munkája *Hajdúság* címmel jelent meg,⁸ értékes adatokkal gazdagítva ismereteinket. Kedvenc témáját a Benedek Elek Kis Könyvtára sorozatban mélyítette tovább. Történeti jellegű írásai bizonyítják, hogy otthonosan mozgott Debrecen históriájában, ünnepele népe állhatatosságát. Ismerte az ősi Kollégium és Hatvani professzor „titkait”, akárcsak a végeláthatatlan síkság, a hortobágyi puszta madárvilágát és pásztorainak életét. A hajdúk katonai múltjának bemutatására külön is visszatért. 1910-ben a Szoboszló és Vidéke című lap hasábjain „A régi hajduvilágról” címmel cikksorozatot írt a hajdúk hőskoráról, néhány vakmerő harci vállalkozásuknak, meggyőződéssel hirdetve, hogy nem voltak szőszegőbbek és kegyetlenebbek más országok korabeli hadainál.

Szívós számos írását anonim szerzőként vagy írói álnéven (Víg Péter, Kaszás Péter, Virgoncz Gergely) közölte. Ez utóbbi álnév alatt jelentette meg a *Vígság tárháza* (Bp. 1902) című művét, amelyben magyar, egyben környékbeli lakodalmi szokásokat mutat be versekkel, mondókákkal, de olvashatunk itt különböző alkalmakra szánt beszédeket, felköszöntőket, talányokat, mulattató és tanulságos elbeszéléseket, sőt dalokat is. Programadó útmutatója felöleli a családi és a társas élet csaknem valamennyi megnyilvánulását.

Az általa annyiszor megcsodált nagy pusztákkal rendelkező városról nem kis büszkeséggel írta 1891-ben: „Szoboszló... nagy területen fekszik, a náddal benőtt, regényes Kösi két partján, ősrégi halmokkal felséges síkságon, amelyre nagy messze kiragyog pompás sugár tornyának tündöklő arany csillaga.”⁹ Figyelmét, széles érdeklődését fővárosi működése idején is ez a táj, ez a környék vonzotta legjobban. Helytörténészünket szinte élete végéig a városhoz fűzték ismerősei, családi kapcsolatai, hiszen közismert, hogy nyári szabadságát sokszor töltötte öccse bánomkerti házában. Rómer Flóris ösztönzésére itteni régészkedésének eredményeként 1876-ban készítette el a város határának terepbejárásán alapuló „régészeti térképét”, felsorakoztatva harmincegy halmot, lapanyagot, magaslatot.¹⁰ Ezekből az emberek fantáziáját annyiszor megmozgató térszinformációkból ma már jóval kevesebbet találhatunk meg. Cikkeiben lelkesedéssel írta le a szoboszlói vitézek hősi helytállását a Szejdi török pasa elleni 1660-as egyenlőtlen küzdelemben, akik városukért a halált is vállalták valamennyien. 1895-ben a Vasárnapi Újság hasábjain földije, a „világszerzte elsőrendű szak tekintélynek elismert dr. Hőgyes Endre” gyógyító intézetének munkáját népszerűsítette.¹¹ Ugyancsak az említett lapban – bár névalírás nélkül – először foglalkozott a szoboszlói lovas hajdúk máig páratlan történelmi ereklyéjével, a Bocskai-zászlóval.¹² Századunk elején – a város felkérésére – egyik levelében érdekes szobortervet vázolt fel, mely a hajdúk vezérének és szabadságharcának állított volna méltó emléket. A szükséges anyagi eszközök hiányában sem az ő, sem a szintén felkért Acsády Ignác történetíró elképzelése nem valósult meg.

Tudjuk, hogy Szívós nem volt néprajzkutató, mégis értékes adatokkal gazdagította a hazai néprajztudományt. Közléseire felfigyelt Vikár Béla etnográfus, sikerrel szerepelt a Néprajzi Társaság felolvasó ülésein is. Elsősorban a szellemi néprajz érdekelt. A különböző babonák, mesék, állatbűvölések megörökítésével az itteni népi hiedelmek világába kalauzolt. Néprajzi közleményei saját megfigyeléseire, nagyjából szóbeli forrásokra épültek. Érdekes eseteket, történeteket közölt „delejes erejű” patkány- és kutyabűvölő cigányasszonyról, pásztorokról, parasztokról, olyan kincskeresőkről, akik a szoboszlói halmok megásásától vártak, máskor tömérdek ezüstpénzt, Attila vagy a muszka császár koporsóját vélték meg-

⁸ Osztrák-Magyar M. (1891) 315-334. old.

⁹ Uo. 316. old.

¹⁰ Sz. Máthé Márta: Hajdúszoboszló területének történeti képe a XI. századig. Hajdúszoboszló monográfiája. (Szerk. Dankó Imre) Hajdúszoboszló, 1975. 54. old.

¹¹ Sz. B.: Hőgyes Endre tanár budapesti Pasteur-intézete. Vasárnapi Újság, 1895. 42. évf. 11. sz.

¹² „A Bocskai-zászló”. Vasárnapi Újság, 42. évf. 1895. márc. 24.

találni.¹³ Mindez azt mutatja, hogy ismerte a szoboszlói ember gazdag fantáziáját, mesészővő képességét.

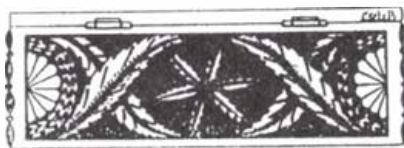
Századunk elején folytatott nyelvészkedése során a Magyar Nyelv című folyóiratban több mint félszáz szoboszlói tájszót közölt, megőrizve ezzel a város és környéke népének nyelvi formába zárt hallatlanul tömörítő, sziporkázó szellemességét. (Mutatóban néhány példa: *fére áll a kontya*: becsípett asszonyokra mondják; *férefingó*: kikapós menyecske; *fíreg*: patkány, egér, ürge, hörcsög, légy s egyéb kártékony, alkalmatlan állat; *kiállaná mán az anynya kinynnyát*: a felserdült lányra mondják; *maga szopta az anyját*: erőteljes emberre, sőt feltűnően vaskos, élettelen tárgyra is mondják; *megverte a horpaszt*: jól lakott; *szilaj*: ugyanazt jelenti, mint az irodalmi nyelvben; hanem *szilajon* az már azt teszi Hajdúszoboszlón, hogy gyorsan. Pl. Sándor, Samu, Salamon, gyertek fiaim szilajon! Vagyis jertek gyorsan stb.) Egyik írásában a budapesti református egyház adófizetői névsorának tanulmányozásából igyekezett következtetéseket levonni a századelő magyarságának összetételéről. A vezetéknevek elemzése során szoboszlói példákat is említ. Szerinte az idegen hangzású neveket a nép „megtartja, ha könnyen ráfordul a nyelve”. Pl. a Bocskai hajdúi között szereplő „Petermann” név a századfordulói városban „Petermány”-ként ismert volt. A „Dihen” család valamikor a német Die Henne nevet viselhette, míg Babotán, Puskuli vezetéknevek a Mária Terézia korában betelepített „oláh” (román) családok jelenlétére utalnak.¹⁵

1912-ben bekövetkezett halálakor a Független Hajdúság című helyi lap így búcsúztatta: „Mintha a múlt fátyolán keresztül a régi Magyarország tűnnék fel szemeink előtt hagyományos alakjaival; mintha az alföldi puszták balzsamos levegője csapna meg, elhozva a délibábos rónák vadvirágainak illatát; mintha a Hortobágy zombékos tocsogóin járnánk, hova a falvak harangkongását csendes estéken elviszi az alkonyati szellő – úgy érezzük magunkat, mikor a régi Magyarország kivesző alakjainak, a pusztai élet s az alföldi falvak népszokásainak hivatott írójáról: Szívós Béláról nekrológot adunk.¹⁶

Szívós Bélát nemcsak a szülőföld és történetének alakulása, hanem kettőt alakító ember élete, sajátos gondolkodása is megragadta. Számára a szülőföld kiapadhatatlan élményforrás és cselekvési motiváció volt egyszerre. Áttekintve munkásságát, nem ok nélkül látjuk benne a szoboszlói honismeret úttörő alakját. Művei egy része fölött ugyan már eljárt az idő, de főként a népi életmód, a hajdúsági, alföldi ember tetteit, szellemiségét feltáró átörökítő tevékenysége ma is értékmentő jelentőségű.

Hajdúszoboszló múzeuma évtizedek óta gyűjti relikviáit. Húsz évvel korábban önálló rendezvényt adózta a város szülőtte előtt, s idézi emlékezetét az új állandó jellegű helytörténeti kiállítás is.

Dr. Juhász Imre

¹³ Szívós Béla: Hajdú-Szoboszlói adalékok. Mese. Ethn. 1891. 2. 299-300. old., Ugyanő: Kutyabüvölés. Ethn. 1902. 3. 21-23. old., Ugyanő: Hajdúszoboszlói patkánybüvölés. Ethn. 1911. 22. 381-382. old., Ugyanő: Alföldi kincskeresők. Ethn. 1912. 29-36. old.

¹⁴ Szívós Béla: Tájszók (Hajdú-Szoboszlóról) Magyar Nyelv (Szerk. Szily Kálmán) 1906. 379-380. old., Ugyanő: Helyreigazítások a hajdumegyei tájszókhoz. Uo. 283. old.

¹⁵ Szívós Béla: A mai magyarság alkotó népelemei. Ethn. 1913. 24. 19-21. old.

¹⁶ Független Hajdúság, 1912. XI. évf. 14. sz.

A bukovinai székely falvak öngazgatása

A XVIII. század végén Bukovinában letelepülő magyarság magával vitte az erdélyi székely falu belső rendjének, szervezetének emlékeit, hagyományait. Új életüket e hagyományok alapján szervezik meg új hazájukban, alkalmazkodva az új környezethez, másfajta életmódhoz. A székely falu hagyományos öngazgatási szerveiből minden fontosabb tisztséget megőriztek. A bukovinai székely falu életét tehát a *bíró*, az *esküdtek*,¹ a *kisbíró*, a *határbíró*, az *esztenabíró* az *erdőpásztor*, a *zsitárok* (vagyis mezőőrök) és az *éjjeliőrök* irányították, vigyázták. Mindezen tisztségek viselőit a falu közössége választotta meg, és fizette vagy pénzzel, vagy terménnyel.

A falu önkormányzatának legfőbb hatalommal felruházott embere a *bíró* volt. A szó a „bír” igéből származik, tehát „hatalommal bíró” embert jelent, de nemcsak hatalommal, hanem kötelezettséggel is járt ez a tisztség. Viszonylag szűk körben bíraskodhatott, inkább a békítés volt a feladata, mint az ítékezés. Ugyelnie kellett a falu rendjére, felügyelte a közös földeket: az erdőt, a bírórészt, a bikarészt, a legelőt. Ellenőrizte a falu többi tisztségviselőjét. Érvényt kellett szereznie az állami rendelkezéseknek. Egyszóval gondját viselte a falunak.

Ez a tisztség sokszor a zarnoki hajlamokat erősítette viselőjében, de bizonyos helyzetekben kiszolgáltatottá is tehetette a falu rosszindulatával szemben. Fábián Gyurka az első világháború alatt volt bíró Andrásfalván. Bukovina hadszíntér lett, a falu mellett is évekig folytak a harcok. Gyakori volt a rekvirálás, sőt a katonákat be is szállásolták a házakhoz. Mindezt a bírónak kellett végrehajtania, ezért a falu lakói őt hibáztatták a történetekért. Így aztán 1917 elején lemondott a bíróságról. „Kivette a pecsétet a zsebjeből, itt van me. Csak addig vótam megbecsült ember, amíg nem lettem bíró” – mondta.²

Ugyanakkor Pintyer Anti Marci 25 évig volt bíró, mindig újraválasztották. Nyilván szívesen viselte ezt a tisztséget. Csupor Tibor a bukovinai székelyekről írt szociográfiájában említi: „Retteggett önkényurakká váltak a bukovinai bírók. Följegyezték az egy istenségi bíróról, hogy saját kezüleg verte véresre a komáját, mert az alkohalmámorban elénekelt: Megdöglött a bíró lova, Nyúzza meg a bíró maga...”³ Nem vált minden bíró rettegett önkényúrrá, de mindenképpen nagy tekintély volt a faluban, első ember.

Minden nagyobb nemzetség igyekezett bírót vagy *alsust* (esküdtet) állítani a rokonságból, hogy ezáltal részt vegyen a falu vezetésében. A bírót általában a legnagyobb, leggazdagabb nemzetség valamelyikéből választották. A bukovinai székelyek közt a kitelepítésig megmaradtak a nemzetségi szerveződések. Úgy nevezték az ilyen családokat: *nagy nemzet*. *Andrásfalván* ilyenek voltak a Fábiánok, Palkók, Ömböliek, Sebestyének, Lászlók; *Hadikfalván* a Bírók, Csibik, Csobotok, Mártonok, Domokosok; *Istensegítsen* a Gáspárok, Szótsók, Lászlók, Szentések, Kajtárok; *Józseffalván* a Várdák, Péterek.⁴

A bírót és az esküdteket négy vagy öt évenként, általában tél végén vagy tavasszal választották.⁵ A falu elöljárói egy falugyűlésen megbeszélték, kiket jelöljenek bírónak vagy esküdtnek. Ezután kezdődött a „pártoskodás”, azaz a választók meggyőzése. Sebestyén Ádám így ír erről: „A választáson két vagy három jelölt indulhatott. A bíróságra számítók a prefekturánál jelöltették magukat. Minden jelölt a jó emberei segítségével pártot gyűjtött maga körül. Már négy-öt héttel a választások előtt összegyűltek egy-egy háznál, és sok szép ígéret mellett folyt a pálinkázás. A bíróválasztást sok vita, sugdolózás és veszekedés előzte meg.

¹ Az esküdteket Andrásfalván alsusnak, Hadikfalván és Istensegítsen députásnak nevezték. Az alsus szó eredetét nem ismerem, a députás román eredetű, képviselőt jelent.

² Fábián József, szül. 1909. Andrásfalva, megh. 1995. Szekszárd.

³ Csupor Tibor: Mikor Csíkból elindultam. Bp. 1987. 74. old.

⁴ Csupor Tibor: i.m. 76. old.

⁵ Adatközlőim nem emlékeztek pontosan, hány évenként választottak bírót, 3, 4, 5 évet emlegettek. Legtöbben csak arra emlékeztek, ki volt a bíró, s hogy rövidebb vagy hosszabb ideig bíraskodott.

Csak házas emberek választhattak, de nem volt kötelező megjelenni. A választás napján az emberek az urnához járultak. A megbízott emberek ezen a napon sem maradtak tétlenek. Alattomban még itt is próbálták meggyőzni az embereket az ő jelöltjük javára. Az urna felbontását a járás küldöttei végezték, hogy család ne fordulhasson elő. A rendet pedig a falufelölős zsandárok (csendőrök) tartották fenn.⁶

A választás után a győztes nagy vendégséget, valóságos lakodalmat rendezett az ő pártján lévő embereknek, akik órá szavaztak. „Vett egy hordó sért, vaj kettőt, osztá tíz vaj tizenöt litér pálinkát, főztek levest, galuskát.”⁷ Csináltak egy nagy hosszú asztalt az udvarra. Azok mentek oda, amelyikék azt a bírót pártolták. Az ellenzékiek szégyelltek odamenni. Osztá ott csináltak egy mulatságot.” – mesélte Sebestyén Ferenc bácsi.⁸ Lőrincz Imre így emlékszik vissza apósa bíróvá választására: „Amikor hazaértem (a katonaságtól), akkor tudtam meg, hogy apósom bíró lett, és milyen nagy vendégség volt. Három napon keresztül ettek, ittak és táncoltak, a szobák ki voltak őrítve, és a padláson kellett aludniuk. A sok pénz, amibe a bíróság került, azt később nekünk kellett megérezni.”⁹ Sokan tönkrementek a bíróválasztás költségei miatt.

A bíró feladata elsősorban a törvényes rend megtartása, megtartatása volt. Kisebb ügyekben nem ítélkezett, de megpróbált igazságot tenni, a perlekedőket, veszekedőket kibékíteni. Mezőn a parcellákat ún. „borozdák”, parlagon hagyott földsávok választották el. Gyakori volt, hogy valamelyik szomszéd elszántotta a borozdát. Ilyenkor a bíróhoz fordultak igazságtételért. A bíró „komissiót”¹⁰, bizottságot küldött ki a helyszínre, nézzék meg, mi a valóság. Ezután megpróbált igazságot tenni, a perlekedőket kibékíteni, de ha nem sikerült, a bíróságra adták az ügyet, s a vesztes fél fizette a költségeket. Joga volt a bírónak a kisebb lopások megbüntetése, ha bebizonyosodott, ki a tettes. Verekedéseknél, veszekedéseknél is a békítés volt a feladata, de a súlyos esetek a bíróságra kerültek. Lőrincz Imre bácsi humoros történetet mesél el önéletrajzi könyvében arról, hogy sikerült apósának, a bírónak megnevelnie egy kis furfanggal egy garázda alakot, aki részegen a családját akarta kiirtani.¹¹

Karácsonykor a legények bandákba verődve jártak a lányos házakhoz énekelni. Ehhez a bíró engedélye is kellett. Ha bált rendeztek a faluban, először a bírótól, utána a paptól kellett engedélyt kérjenek. A bíró a bálba is elment megnézni, hogyan mulatnak, nincs-e valami rendzavarás. A húshagyati táncban, ami mindig vasárnap este kezdődött, s kedden éjfélig tartott, a bíró figyelmeztette a fiatalokat, hagyják abba a mulatozást, mert kezdődik a böjt.

A falu irányításában az esküdtek – Bukovinában *alsusnak* vagy *dépustásnak* nevezték – segítettek a bírónak. Falvanként hat, nyolc vagy tíz esküdtet választottak a bíróval együtt. Ezek közül egynek a bíró ellenőrzése volt a feladata, ő erre külön esküt tett, s valamennyi fizetést is kapott a munkájáért a közös vagonból. A többi esküdte nem kapott fizetést, legfeljebb egy-egy „tisztelét” a bírótól, azaz a közös megbeszélések után megkínálta őket pálinkával. A bírónak öt-hatszáz lej volt a fizetése, a falu közös pénzéből fizették.

A falu gazdasági ügyeit a bíró az esküdtekkel tárgyalta meg. Az elintézendő ügyektől függően havonta, vagy még sűrűbben összegyűltek, hogy döntsenek az adott ügyben. Erre elmehetett a falu lakossága is, ha akart, de a bíró csak az esküdteket hívta meg. Itt döntöttek a közös építkezésekről, például, ha hidat akartak építeni valahol a határban, vagy valamilyen középületet a faluban. Itt döntöttek a közös földekről: ki kaphat telket a bírórészből, kinek adják bérbe a közös földeket, ki kaphat a bikarészből, és hol. Mikor kezdik meg az árverést az erdőn az andrásfalviak, vagy a füzesvágást Istenségitésen.¹²

⁶ Sebestyén Ádám: A bukovinai székelység tegnap és ma, Szekszárd, 1989. 69. old.

⁷ A bukovinai székelyek a töltött káposztát nevezik galuskának.

⁸ Sebestyén Ferenc, szül. 1902. Andrásfalva, Kakasdi lakos.

⁹ Lőrincz Imre: A bukovinai Istenségitéstől a völgyeségi Majosig, Bp. 1986. 157. old.

¹⁰ Komisszió, komissió latin eredetű szó, megbízást, bizottságot jelent. Valószínű a román hivatalos nyelvből került át.

¹¹ Lőrincz Imre i.m. 182-184. old.

¹² Csak Andrásfalvának volt saját erdeje, a többi magyar falunak nem. A tűzfát a legközelebbi állami erdőből vásárolták. Istenségitésnek az első világháborúig volt erdeje, de eladta a község, mert szűköse volt a pénzre az iskola újjáépítéséhez, amit szétlőttek az oroszok. A folyóparton lévő füzesből jelölték ki minden évben kivágásra való fát, amit a község lakói megvehettek. Ez egy kis jövedelmet jelentett a falunak.

Az egész falu népét többnyire csak a választások előtt hívták össze. Ilyen volt minden évben a határbíró és a zsitárválasztás, négyévenként pedig az esküdt és bíróválasztás.

A falu adóügyeit, hivatalos adminisztrációját, adóhátralék esetén a végrehajtást a *jegyző* végezte. Ő állami alkalmazott volt, nem a falu népe választotta.

Az egész falut érintő határozatokat, híreket a *kisbíró* – neveztek *vatamán*nak,¹³ vagy Hadikfalván *dobos*nak is – dobolta ki a faluban. A falu pénzéből kapta a fizetését.

Andrásfalva 400 hektár erdővel rendelkezett, ez a falu közös tulajdona volt, s a község egyik fontos jövedelemforrása. Sebestyén Ádám négy változatban meséli el, hogyan is szereztek meg az andrásfalviak az erdőt. Az egyik változat szerint egy gróftól vásárolták 1878-ban a falu robotpénzéből. A másik szerint abból a hadikölcsonból vették, amit az osztrák államnak adtak Bosznia és Hercegovina visszafoglalásakor. Mások úgy tudják, hogy 80 gazda vásárolta az összespórolt pénzén. A negyedik változat arról beszél, hogy 83 telepese-nek már az 1786-os telepítéskor odaigérték, de a kimerése csak jóval később történt meg.¹⁴

Az erdő adta a legtöbb jövedelmet a falunak. Minden ősszel árverést, „licitálást” tartottak az erdőn. Mindenki két fát vásárolhatott, egy bükkfát tűzifának, s egy fenyőfát az építkezéshez. Hogy melyik fát vághatják ki, azt egy erdész jelölte meg három ember segítségével. A kivágásra ítélt fa kergét fejszével lecsapták egy kis darabon, megbélyegezték, számost is adtak neki. Az erdész azt is kiszámolta, mennyiért árverezhetik el. Az árverésen, „licitáláson” befolyt pénz a falué lett. Annyi fát jelöltek meg kivágásra, amennyire a falunak szüksége volt. A fák kivágása télen történt, ki-ki saját maga vágta ki, amit megvásárolt. A szegények kedvezményesen, részletfizetésre is vásárolhattak a bíró engedélyével. Nyáron pedig száraz ágakat gyűjthettek, ezért nagyon keveset kellett fizetni.

Az erdőt az *erdőpásztor* vagy más néven a *brézsnjik*¹⁵ őrizte. Az erdőpásztort a bíró és az alsusok választották meg. Családjával együtt kinn lakott az erdőn az erdészházban. Egy kis kert is tartozott a házhoz, tarthatott lovat, tehenet, s fizetését is kapott a munkájáért.

Úgy volt megépítve az erdészház, hogy azok is ott aludhassanak, akik télen kimentek a megvásárolt fát kivágni. Ugyanis az erdő messze volt a falutól, s a fa kitermelése két-három napig is eltartott.

Az erdőpásztornak az volt a dolga, hogy vigyázzon a község vagyonára, a fákra. Ha nem volt elég éber, az erdő környékén élő románok gyakran kivágták a jó dránicának (zindelynek) valót, mert abból „jó pénzt tudtak csinálni”. De az is előfordult, hogy éppen az erdőpásztor tudtával vágták ki a fát, s azután a hasznon osztottak. Ha ezekre a visszaélésekre fény derült, a falu vezetői azonnal leváltották az erdő őrt.

Minden falu közföldekkel is rendelkezett. Ilyen volt a *bírórészt*, a *bikarészt*, a *legelő* és a *papföldek*.

A *bírórészt* a mindenkori bíró bérbe adhatta vagy megművelhette. Ebből adtak a falu szélén a szegényeknek nagyon olcsón egy-egy telket, hogy házat építhessenek. Az 1930-as évek végére Andrásfalván a bírórészből már semmi sem maradt, senkinek sem tudtak telket adni.

Aki vállalkozott az apaállat tartására, az a közföldekből kapott 3-4 holdnyi területet. A fele szántóföld volt, a másik fele kaszáló. Ezt *bikarészt*nek nevezték. Az apaállat a gazda tulajdona volt. A bérbe kapott földért köteles volt a falu teheneinek fedezettségéről gondoskodni. A három-négy holdnyi területről annyi termést takarított be, hogy nemcsak az apaállatot tudta eltartani, hanem mellette saját magának is felnövelt egy-egy borjút, ez volt a gazda haszna.

Közföldnek számított a falu *legelője* is. A falu vezetői kiszámították, az adott területen hány állat legelhet. Egy szarvasmarhának vagy négy juhna kellett 800 négyszögölnyi terület. Előfordult, hogy nem volt annyi állat a faluban, mint amennyi a legelőn megélhetett volna. Ilyen esetben bérbe adták a szomszéd községnek, például Istensegíts gyakran adott legelőt

¹³ A *vatamán* román eredetű szó, kisbírójt jelent, de a tájnyelvben a legénymulatságok szervezőjét is így nevezték.

¹⁴ *Sebestyén Ádám* i.m. 67-68. old.

¹⁵ Valószínű román eredetű szó.

¹⁶ Román eredetű, számadó juhászt jelent. Közismert szó a székely és csángó nyelvjárásokban.

Hadikfalvának. Hadikfalva nemcsak Istensegíttől, hanem Fretóctól – a szomszéd román községtől – is bérelt legelőt a falu állatainak.

Aki a közös legelőt használni akarta, annak legeltetési díjat kellett fizetni. Andrásfalván tüzes vassal bélyeget süttöttek annak a szarvasmarhának a farára, akinek a gazdája befizette a díjat. Így tudták a falu előjárói ellenőrizni, hogy csak azt az állatot hajtsák ki a legelőre, amelyik után a díjat befizették. Az állatok őrzőjéről, a „csodapásztorról” már a gazdák gondoskodtak.

Nem mindenki legeltette a teheneit a közös legelőn, hanem a családból valamelyik gyermek kihajtotta a mezőre, s az utak, árkok szélén, a földek közti borzodában addig legeltette az állatot, amíg jóllakott. Hadikfalvai adatközlőim nem emlékeztek arra, hogy a falu teheneit közösen, csordában legeltették volna, csak külön ki-ki a sajátján etette.

A községi legelőből jelöltek ki egy területet, ahol a juhokat legeltették. A juhok után is legeltetési díjat kellett fizetni. A juhsgazdák maguk közül választottak egy *esztenabíró*t. Az esztenabíró gondoskodott a „bácsról”.¹⁶ Bácsnak nevezték a juhászok közül azt, aki legjobban értett a sajtészítéshez, ő irányította a munkát. Szívesen fogadtak fel román embert bácsnak? Andrásfalvára hosszú ideig Szatu Maréból hozták. Az esztenabíró egyezett meg báccsal – képviselve a gazdákat –, hogy mennyi sajtot és ordát ad egy-egy anyajuh után a juhsgazdáknak. Majd ellenőrizte, betartják-e az egyezséget, s milyen a rend az esztenán.¹⁷

Falugyűlésen, húsvét harmadnapján választották meg a *zsitárokat*¹⁸ és a *zsitárbíró*t (határbíró). A bíró kidoboltatta, hogy mikor lesz a „zsitártétel”. Előtte már jelentkeztek azok a férfiak, akik a zsitárságra pályáztak. Szótöbbséggel választotta meg a falu népe az erre alkalmasakat. A szegényebb családokból kerültek ki a zsitárok, azokat választották, akik legjobban rászorultak a keresetre. Annyi zsitárt választottak, hogy a falu minden kijáratát legalább ketten őrizzék. Andrásfalván nyolc, Hadikfalván négy vagy öt, Istensegítsen hat zsitárra emlékeztek.

A mezőőrök feladata volt, a vetéskapura és a határra vigyázni. Tavasszal, mikor befejezték a határban a vetést, minden út végére, amely a mezőre vezetett, egy-egy kétszárnyú kaput helyeztek. A kapu deszkából készült, másfél méter magas volt. „Gúzsval” kötötték össze a kapu deszkáit, nem szegezték. Még a kaput tartó oszlophoz is gúzsral erősítették. A gúzs csigolyafűzből¹⁹ kötélszerűen összecsavart fonadék. A „vetéskapu” vagy más néven „zsitárkapu” azt a célt szolgálta, hogy megvédje a vetést a baromfi, disznó, birka stb. kártevésétől. Amikor kocsi ment ki, vagy jött be a faluba, kinyitották a kaput, amikor a kocsi elhaladt, ismét becsukták. Ez a zsitárok feladata volt. Az 1930-as évek vége felé a vetéskaput már nem használták, csak a csöszök álltak a falu végén.

Összesen négy vetéskapu volt Andrásfalván. A falu egyik végén az „alszögbe” három, erre négy csösz vigyázott, a négy csösznek egy kalibája volt. A falu másik végén a „felszögbe” egy vetéskapu volt, három zsitár vigyázott rá. A Putnahatáron,²⁰ az andrásfalvi határ harmadik részén egy csösz vigyázott, itt vetéskapu nem volt. A vetéskapunál mindig tartózkodott egy őr, aki ügyelt arra, hogy az állatok ne mehessenek ki a mezőre, s a kocsikat engedte ki vagy be a faluba. Éjjel minden kocsit megállított, ellenőrzött, amely a faluból jött ki vagy ment be. A többi csösz közben a határt járta, vigyázott, hogy lopás vagy más kártétel ne történjen. Ha valakit kártevésen értek, kötelesek voltak bejelenteni a „határbírónak” vagy más néven „zsitárbírónak”. Ha nem tudták bizonyítani, ki volt a kár okozója, nekik kellett megtéríteni a kárt.

A zsitárokat a gazdák fizették. Andrásfalván krumpliból, szénából minden századik sor, illetve rend, „fehérgabonából”²¹ minden hatvanadik kéve volt az övéké. Ez jogos részük volt. Hiába rakta ki a gazda a föld végére a „zsitárrészt”, újra kimérték, s ha kevesebb volt, elvették, ami jár. Hadikfalván és Istensegítsen amikor vitték haza a terményt a mezőről, a

¹⁷ Román eredetű, a juhász kunyhóját jelenti, ahol a sajtot készítik. Ez is közsímsert a székely és csángó nyelvjáráásokban.

¹⁸ *Zsitár*: csösz, mezőőrt jelent. Román szó.

¹⁹ Csöregfűz (Salix fragilis).

²⁰ Egy határrész neve.

²¹ A búza, rozs, zab, árpa, köles közös neve.

falu végén mindenből adtak valamennyit a zsitároknak. A gabonából minden kocsirol ledobtak egy kévét, egy szekérszi krumbliól egy zsák volt a zsitárrész. Adtak még a kukoricából, babból, káposztából is.²² A zsitárrész minden termésből a falu végén gyűjtötték össze, s a csőszök egymás között elosztották.

Minden vetéskapu mellé egy-egy zsitárkalibát is állítottak. Ez egy olyan fűzfavesszőből vagy deszkából készült kuyhó, amiben a csőszök tartózkodtak, amikor a vetéskapura vigyáztak; ide húzódtak be eső elől, itt aludtak. Eleinte vesszőből fonták, később deszkából készítették. A vesszőből font kaliba két és fél méter átmérőjű, kör alakú építmény volt. A teteje kúphoz hasonlított, szalmával fedték be. A deszkából készített zsitárkaliba négyzet alakú, alapterülete 2x2 méter, teteje kicsit ferde, zszindellyel fedett volt. Két vagy három szalmaágy volt benne, amin a zsitárok pihenhettek. A zsitárkalibát minden ősszel (novemberben) bevitték a bíróhoz, s csak tavasszal (májusban) tették újra a helyére. A vetéskaput már az aratás befejezésekor, augusztus 15-én beszállították a bíró udvarába, nem volt rá szükség a következő tavaszig.

A zsitárbíró a falu bírója jelölte ki. Feladata volt a mezőn okozott kár felbecsülése, s kifizettetése a kártevővel lopás vagy állatok okozta kár esetén. Ha állatok leegelték, elpusztítottak valamilyen terményt, a határbíróhoz hajtották, s az addig nem adta ki, amíg a gazdájuk a kárt meg nem térítette. A zsitárbíró feladata volt még a zsitárok ellenőrzése. Fizetést nem kapott.

Éjszakánként a falu biztonságára a zsitárokon kívül az *éjjeliőrök* is vigyáztak. Többször megkerülték a falut, figyelve a tolvajokat, tűz esetén riasztották a lakosságot. A községtől kaptak ezért fizetést.

Így szervezték meg a bukovinai magyar falvak a maguk belső életét, s annak irányítását.

Fábián Margit

Irodalom: *Csupor Tibor:* Mikor Csíkból elindultam, Bp. 1987. – *Imreh István:* A rendtartó székely falu, Bukarest, 1973. – *Uő:* A törvényhozó székely falu, Bukarest, 1983. – *Lőrincz Imre:* A bukovinai Istensegítségűtől a völgyeségi Majosig, Bp. 1986. – *Sebestyén Ádám:* A bukovinai székelyek tegnap és ma, Szekszárd, 1989.

A szomódi kisbíró

Még századunk első felében is, minden kisebb településen, de Tatán és Tóvároson is a községi bíró mellett, annak jobbkezeként, segítőjeként, az úgynevezett „kisbíró” működött, aki másképpen „öregbíró”-ként tisztelték. A kisbíró ellátta a hivatalsegédi teendőket, értése adta a lakosságnak az állami és helyi rendelkezéseket, adásvételeket, hatósági híreket és egyéb ismertetni valókat. Ő volt a hajdú, a foglár. A közérdekű híreket – a település több helyén megállva – hangos dobolás után közölte az odagyűltekkal. Még a kocsi is megálltak, hogy nem zavarják munkájában.

A dobolásos hirdetés sokkal hatásosabb volt, mint a községházán történt kifüggesztés. Először azért, mert akkoriban sokan nem tudtak olvasni, vagy nem volt velük az okulásé, másodsor meg ki az a bolond, aki – ha nincs dolga a hatósággal – a községházára menjen, különösen munkaidő alatt. A település jegyzőjétől átvett hirdetményeket – még olyant is, hogy kinek és hol mi az eladni valója, vagy mire volna szüksége – a kisbíró saját elgondolása szerint rendszerezte, főzve hozzá magyarázatokat akként, ahogyan ő is értelmezte a dobolni valót.

²² Egy szóláshasonlat is keletkezett a zsitároknak adott bab sokféleségéből: „Olyan, mint a zsitár-faszulyka” – azaz olyan sokféle.

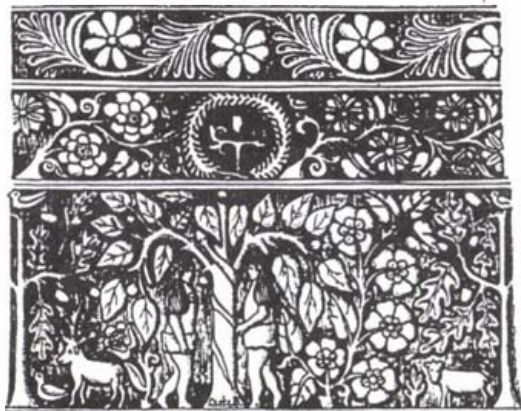
A Tatától alig három kilométerre fekvő Szomód község, melynek magyar és német nemzetiségű lakói, a XIX. század vége felé, mintegy ezerszázan éltek, kisbírója – akárcsak sok más településen – versbe foglalva adta tudtul az ismertetni valókat a község népének. Például 1895 októberének végén, amikor éppen a mezőgazdasági statisztika elkészítéséhez szükséges adatok miatt ismertette a jegyző úr által kért kívánalmakat. A rímbe faragott dobolási felhívás ekként hangzott el:

*Nincsen dézsma, nincsen robot
mégis zörgetem a dobot,
mert nagyon sok a hátralék,
gyügendő, meg százalék.
Hát még a sok falu költség.
Legelőbér, kéménysöprés.
Aki magának akar jót,
ne várja a végrehajtót.
Execució, porció
tudjuk, hogy az egyik se jó.
November 20-30 között
járnak házanként ügynökök,
gazdasági adatokat,*

*kecskét, lovat, szamarakat,
ökröt, tehént, sertéseket,
össze írnak tyúkféléket,
pulykát, lúdat, szelid kacsát
és mindenféle gyümölcsfát.
De nem kell ám megijedni
porció ezt nem terheli.
Mindezeket minden gazda
jó előre összeírja.
Hány a fiatal, hány a vén
gyümölcsfánál ez külön mén.
Ki nem érti; kérdezze meg!
Eltitkolás keserű lessz.*

A „hirdetmény” befejezése után – pont gyanánt – még egy nagyot a dobra ütött. Vagy ötven esztendővel ezelőtt jegyeztem ki Szomód község dobolási könyvéből.

Stróbel Árpád

Csökölyi pásztorfaragás

EMLÉKEZZÜNK

A honismereti bizottság indulása

A Honismeret Szerkesztőbizottsága felkért arra, hogy a „szürke füzetek” ismertetése után írjam meg a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága megalakulásának előzményeit, e munka beindításának politikai és személyi körülményeit. Bár én csak elfogultan, a magam szemszögéből tudok ezekről az időről, eseményekről beszámolni, mégis vállalom. Vállalom kell, mert már elfogytunk, s egy mozgalomnak ismernie kell születése körülményeit, múltját. Megkísérlem tehát számbavenni, felvázolni az akkori adottságokat, körülállásokat, döntéseket.

Már 1964-ben a Hazafias Népfront III. Kongresszusán is megfogalmazódott a Magyar Szocialista Munkáspárt részéről az a kíváncsi, hogy a Hazafias Népfront vállaljon nagyobb közéleti szerepet. Ezt Kállai Gyula az MSZMP Politikai Bizottságának tagja a Hazafias Népfront elnökeként – többek között – így fogalmazta meg beszámolójában: „A szocializmus teljes felépítése során hazánkban tovább erősödik a szocialista demokrácia, fokozódik a tömegek politikai aktivitása. A Hazafias Népfrontnak fontos feladata, hogy még inkább növelje a tömegek részvételét az államhatalom munkájában, fokozza az érdeklődést a közügyek iránt...”. Majd befejezésül: „Új segítőtársakat is várunk. A népfrontmozgalomban otthonra találnak mindazok, akik hazafiúi érzésektől indítva úgy érzik, hogy tenni tudnak valamit...”

A Hazafias Népfront Országos Tanácsának a két kongresszus (1960-1964) közötti időben végzett mozgalmi munkájáról szóló írásban kiküldött jelentésében már történik említés a honismeretről. „Az egységes népművelési tervek támogatása” című fejezetben ez található: „Mozgalmunk egyébként segítette a helytörténeti kutatómunkát, támogatta a honismereti mozgalmat.” A résztvevők felszólalásaiban ez a közlés még nem kelt visszhangot, és csak nagy általánosságban szólnak a szocializmus építésének helyi és országos eredményeiről, a gazdasági fejlődésről stb. A honismeret szó el sem hangzik. Mozgalmunk szempontjából azonban itt és ekkor következik be a döntő fordulat azáltal, hogy 1954-ben *Erdei Ferenc* lesz a Hazafias Népfront főtitkára, aki becsúgyóbb, messzebb tekintő, nagyobb felkészültségű politikus, semhogy meg ne látná a népfrontmozgalom adta lehetőségeket, és *Ortutay Gyula* – aki korábban a főtitkári tisztelet ellátta – országos alelnökként, néprajztudósként meghatározó tényező marad a népfronton belül.

A Hazafias Népfront IV. Kongresszusa, amely megalapozta az intézményesített mozgalom elindításának lehetőségét, 1968. április közepén ült össze. A gondos előkészítést mutatja, hogy Erdeiek a figyelem irányítása érdekében három kongresszusi bizottságot hoztak létre egy-egy főtéma gondozására. A bizottságok ezeket előzetesen megvitatták és megállapításukat a Kongresszus elé terjesztették. *A társadalmi struktúra és a szocialista hazafiság* című témát tárgyaló bizottság elnöke Mőd Aladár volt. Az ő elnöki beszámolójából szedem össze azokat a gondolatokat, amelyek döntően estek latba, amikor a Honismereti Bizottság munkaterületeit kellett kidolgoznunk. Szükséges bőven idéznem, hogy láttassam az akkori ideológiai viszonyokat és az eleve meghatározottságot. Most következnek a honismereti érdekű kiragadott idézetek:

„A szocialista hazafiság egész népünkben való életre keltése eszmei és politikai életünk egyik leglényegesebb kérdésévé vált... fejlődésünk új követelményei... egyre inkább a szocialista hazafiság pozitív megfogalmazására készítetnek.” „...feladatunk, hogy a nemzeti tudat elmosódásával, a kozmopolitizmussal, a fenyegető nihilizmussal szemben népünk egészében érleljük tudatos meggyőződését, hogy a magyar nemzetnek van történelmi hivatása.” „...Ezért is fokoznunk kell a szakmai és társadalmi öntudatot, átalakuló szervezeteti parasztságunkban, örökösében, folytatójában annak a parasztságnak, mely évszázadok

kegyetlen elnyomatása ellenére népdalaiban, meséjében, népművészetében, erkölcsi és emberi igényében nemzeti kultúránk egyik alapvető forrása volt..." „A vita során egyik leglényegesebb igény az volt, hogy az eszmei tisztázódás segítésén túl mutassuk meg azt a gyakorlati terepet is, ahol a népfrontmozgalomnak valójában életre kell keltenie hazafiságunk eszméit és követelményeit."

"...elengedhetetlen a látókör kiszélesítése, a provincializmussal szemben a nemzetközi haladással való szorosabb összekapcsolása. A kozmopolitizmussal szemben az igaz hazafiság-nak. Így nem az elzárkózás, a szűk látókörű elszigetelődés a biztosítéka, hanem mint Széchényi, vagy a Párizsból hazatérő Ady vagy Illyés számára, saját közösségünkkel, környezetünkkel, annak életével és küzdelmével, vágyaival, örömeivel és bánatával ezernyi hajszályökerén keresztül élő kapcsolat lehet a forrása..."

"...nem véletlenül került bele a vitába a határokon túli magyarság kérdése. A magyarság egyharmada határainkon kívül él... a szocialista nemzet lényeges kérdéseit számbavevő elvi anyagban nem lehet a valóságban és a nemzet egészének tudatában létező problémát nem jelezni és nem hangsúlyozni..."

"...a hazafiság csak az emberek egymáshoz, az életet, kultúrát adó közösséghez, nyelvük-höz, környezetükhöz való ezernyi közvetlen kapcsolatán keresztül alakulhat ki, és csak a mindennapi munka, e közös harcok öröme és fájdalmain, a társadalmi vajudás nagy nemzeti kohójában, problémáinak tudatosulása útján válhat egy egész népben igaz tartalom-má, történelmi feladatok megoldására képes erővé."

Ezeket a Mód Aladár kongresszusi beszámolójából kiemelt szövegrészeket ismerősnek fogják találni a továbbiakban, amikor a Honismereti Bizottság megalakulásáról, programjának kialakításáról, eszmei, mozgalmi feladatainak meghatározásáról emlékezem. Persze, a Kongresszuson más felszólalások is elhangzottak, amelyek erősítették, gazdagították mozgalmunkat. Röviden ezekből is idézek. Vida Miklós, a Fővárosi Gázművek műszaki igazgatója a Kerepesi Temető, vagy ahogyan más néven is említette: a Nemzeti Pantheon ügyét tette szóvá, ahol Kossuth, Batthyány, Martinovics, Virág Benedek, Vörösmarty, Ady és nagyjaink közül sokan mások nyugszanak, elhanyagolt állapotban van. „A Nemzeti Pantheon ügye az egész nemzeté... ezért indokolt, hogy e kérdéssel a Hazafias Népfront széleskörűen foglalkozzék."

Szabó Dénes tanszékvezető tanár Sopron évszázados műemlék-épületeit, a Fertő-tó, Fertőrákos szépségeit, idegenforgalmi lehetőségeit említette. Szólt az 1869-ben alapított, de időközben megszüntetett Soproni Városszépítő Egyesületről, amelynek feltámasztását a Hazafias Népfront megyei bizottsága feladatának tekinti. „Erre legalkalmasabbnak mutatkozott az az egészséges lokálpatriotizmus, ami változatlanul mindenki-ben él szülőföldje, munkahelye, lakóhelye iránt."

Ortutay Gyula akadémikus felszólalásának első felében kifejezetten a honismerettel foglalkozott: „A honismereti mozgalom, a honismereti munka elválaszthatatlan a néprajzi, történelmi, archeológiai, irodalomtörténeti, ...a helyismereti munkától, végső soron a hazaszeretet ügyétől... A néprajz nem elkülönít, nem gyűlölködésre tanít, hanem a nemzeti sajátosságok fenntartása mellett, az állandó kulturális, történelmi, társadalmi összekapcsolás együttesét jelenti. Egyszerre internacionalista és nemzeti tudomány."

A honismereti mozgalom is ezt a célt látja maga előtt. Aki a honismereti gyűjtés során nem látja meg egy ácsszekerce nyelén az elődök... munkáját, aki nem tudja, hogy a városokat, kastélyokat, parasztházakat is ezek a munkás, paraszt mesteremberek teremtették meg..., az sem a néprajznak, sem a honismereti munkának a lényegét nem látja...", szeretném megemlíteni teendőink között: vigyázni kell, hogy a honismereti mozgalom el ne sekkélyesedjék..., a központi tudományos irányelvek eljussanak mindenüvé..., a dilettantizmus ne uralkodjék el... fontos lenne, hogy a legértékesebb munkák valamelyik kiadónknál... megjelenhessenek, és minden ilyen falukrónikát, ilyen gyűjteményt a megyei levéltárak őrizzenek meg a tudományos kutatás számára..."

Vass György főkönyvelő: „...A sárvári nyomda ajándékozta meg a magyar kultúrát az első magyar nyelvű nyomtatott könyvvel. Ez a település adta a nemzetnek a régmúlt időkben Nádasdy Tamást és fiát, Nádasdy Ferencet, a török elleni küzdelmek kimagasló alakjait.

Ebben a községben pengette lantját és tért örök nyugovóra a magyar dalköltészet atyja: Tinódi Lantos Sebestyén.”

A kongresszusi felszólalók között volt Kanyar József is, a Somogy megyei Levéltár igazgatója, a Honismereti Bizottság későbbi elnöke. Elsősorban Somogy megyei gondokról szólt, és beszédét így kezdte: „Egy olyan megye küldötteinek a sorából jelentkezem szólásra, amelynek fiai... az átlagnál mindig büszkébbek voltak szűkebb pátriájukra. Lehet, hogy az egyik erőforrás talán éppen ez volt ezen a szép tájon... ezeket a szép patrióta... energiákat próbáljuk egybefogni... nagyon szép mozgalom keretében, amelyet így is nevezhetünk, hogy Tegyük többet Somogyért!”

Erdei Ferenc zárszavában válaszolt a vitákban elhangzottakra, külön is kiemelve a Nemzeti Pantheon megvalósításának és a honismereti mozgalom továbbfejlesztésének gondolatát. A Hazafias Népfront IV. Kongresszusának művelődéspolitikai állásfoglalásában helyet kapott „a honismereti tevékenység bővítése és magasabb szintre emelése...”, a különféle helyi ünnepek és hetek, emlékünnepek... olyan támogatása, amely emeli azok színvonalát, ...társadalmi-, politikai hatását”.

A Kongresszust követően Hazafias Népfront a Országos Elnöksége – a Titkárság előterjesztése alapján – az 1968. május 31-i ülésén úgy határozott, hogy három társadalmi bizottságot állít fel azokra a működési területekre, amelyeken állandó mozgalmi tevékenység folyik, és ahol már tapasztalatok állnak rendelkezésre. Ezek:

- *Mezőgazdasági Bizottság,*
- *Város- és Községpolitikai Bizottság,*
- *Honismereti Bizottság.*

Az Elnökség azt is elhatározta, hogy ez év végéig rögzíti a bizottságok működési elveit, munkaprogramját és a bizottságok tagságát.

Az Országos Elnökség 1968. május 31-i ülésén a Honismereti Bizottság elnökének Ortutay Gyulát, elnökhelyettesnek Kovács Mátét kérte fel és további 13 ismert személyiséget tagnak azzal, hogy további közéleti emberek bevonásával kiegészíthetik magukat. Az Elnökség megbízta a bizottságot, hogy tevékenységi körét és programját vitassa meg, állapítsa meg mely munkaterületekkel, problémákkal kíván foglalkozni, mely az a néhány kiemelt feladat, amelyekre figyelmét, erejét összpontosíthatja.

Mindezek előre bocsátása után engedjenek meg egy kis kitérőt, hogy miként is kerültem a Honismereti Bizottsághoz, és milyen körülmények közepette foghattam munkához és az országos mozgalom megszervezéséhez.

A Hazafias Népfront IV. Kongresszusa 1968. április 17-19 között ülésezett, s hozta meg határozatait a három országos bizottság felállításáról, és május 31-én már az Országos Elnökség fel is kérte azokat a személyeket, akiknek munkájára számított. Tehát – feltehetően – a kongresszust megelőzően gondoskodnia kellett a Titkárságnak a titkárok személyéről.

A pontos idejét nem tudom, de emlékszem: két, vagy háromnapos vidéki kiszállás után a folyosón értesültem, hogy az Országos Titkárság engem a Mezőgazdasági Bizottsághoz rendelt titkárral. Ezt a tisztelet eddig Fábián László töltötte be. Meg is lepődtem, mert előzetesen velem senki sem tárgyalt. Fábián László barátomról még annyit, hogy teológiát, tanítóképzőt végzett, és ezek mellett jogi doktor, és '56 előtt az Oktatási Minisztérium Sajtóosztályának vezetője, korábban még főispán is volt. Háború előtti időből ismertük egymást és ő hívta fel a Titkárság figyelmét rám, amikor mezőgazdaság- és szövetkezetpolitikust kerestek. Őt a Honismereti Bizottság titkárának szánták. Emiatt nagyon el volt keseredve. Ezért felajánlottam, hogy lemondok a javára, s meglegszem a második helyvel. Ebbe viszont a Titkárság nem ment bele. Azzal indokolták, hogy csak három olyan emberrel rendelkeznek, akikre országos bizottságot bízhatnak, s az nem lehet, hogy egy bizottságon belül két ilyen munkatársat hagyjanak. Akkor ajánlottam fel Fábiánnak, hogy cseréljük meg, én átmegyek a honismereti területre. Az Országos Titkárság ezt a változatot elfogadta. Így lettem a Honismereti Bizottság titkára.

Ebből viszont mindjárt két személyi gondom támadt. Mondom az elsőt:

Tóth László barátomat és munkatársamat, aki ezidáig honismereti referens volt, az Országos Titkárság elmulasztotta a fejleményekről tájékoztatni. Tőlem tudta meg, hogy én lettem a Honismereti Bizottság titkára. Kínos helyzet volt, de nyíltan kellett beszélnem. Azzal vigasztalta magát, hogy – mint mondta – „Két dudás is elfér egy csárdában.” Kénytelen voltam felvilágosítani, hogy csak egy dudás van és az én vagyok. Talán kegyetlen szavak voltak, de el kívántam kerülni a további kellemetlenségeket. Viszont meg is vigasztaltam, hogy mind azt, amit eddig csinált, továbbra is ő végezheti (sőt végezze is), én csak az újabb feladatokkal kívánok foglalkozni. Haláláig kitűnően dolgoztunk együtt.

A második gond Ortutay Gyulával való kapcsolatomból adódott. Mi egymást korábban nem nagyon ismertük, ha találkoztunk üdvözlöttük egymást, semmi több! Viszont – megérdemelten – nagyon szerette, becsülte Tóth Lászlót. Az Országos Bizottság azonban – nem tudom miért – elmulasztotta tájékoztatni a professzor urat, hogy Tóth Lászlót azért tartják alkalmatlannak a titkári posztra, mert amióta a házassága is tönkrement, ivásra adta fejét, és már egy ideje ittasan járt be dolgozni. Ortutay Gyula azonban nem Erdeire és az Országos Titkárságra haragudott (az kényelmetlen lett volna), hanem én rám és ezt velem elég furcsán, néha gorombán érezte is.

Megbékélésünk végül is akkor következett be, amikor egy munkatervi pont miatti vitánk során azt találtam mondani: „jó, akkor vigyük az ügyet az Országos Titkárság elé azzal, hogy elnök–titkár nem ért egyet”. Nagyon meglepődött, amikor ezt válaszoltam: „Vigyük.” És vittük is! Az Országos Titkárság ülésén aztán kiderült, hogy az én előterjesztésem elfogadható. Mikor az ülésről kijöttünk, akkor mondta nekem először, hogy „Imrém”. Én ezek után nyilván „Gyula bátyámat” mondtam. Mire megkérdezte, hogy hányban születtem, s mikor megmondtam, akkor felhatalmazott, hogy ezután ne bátyámozzam, hanem csak úgy mondjam, hogy „Gyulám”. E titkársági vitát követően soha aláírást, beleegyezést tőlem meg nem tagadott. Hosszú ideig gyümölcözően működünk együtt, mindaddig, míg bizonyos felsőbb körökben szemet nem szűrt a honismereti mozgalom lendületes fejlődése, s meg nem kezdődött tervszerű bomlásata.

Volt még egy összetűzésünk. Megegyeztünk, hogy kéthetenként szombaton délben találkozunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékén, és 20 perces keretben beszámolok a történekről, egyeztetjük a feladatokat. Az első alkalommal pontosan 12 órakor megjelentem. Dömötör Tekla fogadott, és mondta, hogy a professzor úr még nincs itt. Öt perc késéssel Ortutay is megérkezett, és én elkezdtem beszámolni. Ő azonban közben iratai között matakott, majd telefonálni szándékozott. Erre figyelmeztetnem kellett, hogy 20 percben egyeztünk meg. Ő azzal válaszolt, hogy a 20 percben az egyetemi feladatai is benne vannak. Erre én csomagolni kezdtem, hogy majd szóljon, amikor lesz 20 perce a honismeretre. Ezzel a módszerrel le tudtam ültetni. Igaz, hogy ezt követően többször már nem ragaszkodott az ilyesfajta egyeztetéshez. A gyepilőt a kezembe adta, megbízott bennem! A mozgalom valós irányítására nem is lehetett ideje, annyi rengeteg hivatalos és társadalmi megbízatása volt: tanszékvezető, a Néprajzi Intézet igazgatója, a TIT ügyvezető elnöke, a Hazafias Népfront alelnöke, az Elnöki Tanács tagja – nem is folytatom.

A további személyes dolgokról azonban egyelőre ne szóljunk, mert még csak az indulásnál, a megalakulásnál tartunk. Lássuk inkább a Honismereti Bizottság tagságát, mert – mint a munkatervből látni fogjuk – a kiválasztás, felkérés szempontjai azok voltak, hogy mind azok a szakemberek és intézmények benne, illetve képviselve legyenek, akiknek és amelyeknek munkájára, támogatására számítani lehetett. A Hazafias Népfront Országos Elnöksége által jóváhagyott négy éves munkaterv pedig – mint erre korábban már utaltam – főleg a IV. Kongresszus által kiküldött „A társadalmi struktúra és a szocialista hazafiság” elnevezésű témabizottság elfogadott jelentésére, illetve Mód Aladár kongresszusi beszámolójára – mely szellemiségét is tükrözte – épült.

A Hazafias Népfront Elnöksége 1968. május 31-i ülésén a következő személyiségeket kérte fel a Honismereti Bizottságba: *Dr.Ortutay Gyula* (elnök) a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke – *Dr.Kovács Máté* (elnökhelyettes) tanszékvezető tanár, *Bíró Vera* a Művelődési Minisztérium főosztályvezetője, *Dr.Borus József* kandidátus, a Történettudományi Társulat titkára, *Dr.Ember Győző* akadémikus, az Országos Levéltár főigazgatója,

Dr.Farkas Sándor a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, Kamarás Rezső a Népművelési Intézet osztályvezetője, Kárpáti Sándor a KISZ Központi Bizottság titkára, Végh Mihály gimnáziumi tanár, Kőrösladány, Mándics Mihály általános iskolai igazgató, Csávoly, Dr.Székely György tanszékvezető egyetemi tanár, az Országos Helytörténeti Bizottság elnöke, Dr.Vitéz András a Budapesti Nemzetközi Vásár igazgatója, Dr.Dercsényi Dezső az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatója, S.Szabó Ferenc az Országos Természetvédelmi Hivatal főosztályvezetője, Dr.Balassa Iván nyugalmazott főigazgató, Titkár: Töltési Imre.

A Honismereti Bizottság tagjai az alábbi személyiségekkel egészítették ki magukat:
Dr.Arató Endre az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára, H.Barta Lajos újságíró, a Magyar Nemzet munkatársa, Csatári Dániel kandidátus, a Társadalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, Csenki Imre karnagy, az Állami Népi Együttes művészeti tanácsadója, Dr.Gerevich László MTA Régészeti Intézetének igazgatója, Györfly Sándor a Munkásmozgalmi Múzeum tudományos főmunkatársa, Kósa László MTA Néprajzi Kutató Csoport tudományos kutatója, Dr.Lénárd Ferenc kandidátus, MTA Pszichológiai Intézetének osztályvezetője, Makoldi Mihályné pedagógus, a Magyar Nők Országos Tanácsának alelnöke, Pongrácz Pál az Építési és Városfejlesztési Minisztérium főosztályvezetője, Sándor Györgyné a Magyar Rádió Gyermek- és Ifjúsági Osztályának szerkesztője, Székely Miklós a Magyar Természetbarát Szövetség főtíkára, Dr.Tálas István az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára, Tóth Lajos vezérőrnagy, Honvédelmi Minisztérium, Tóth László a Hazafias Népfront Országos Titkárságának főlőadója, Varga Gáborné a Borsod megyei Tanács VB. elnökhelyettese.

A Hazafias Népfront Országos Elnöksége az 1968. december 12-i ülésén a Honismereti Bizottság 1968-1972-re szóló 4 évi munkaprogramját az alábbiak szerint hagyta jóvá

A Honismereti Bizottság feladata, hogy

eszmeileg formálja a nemzeti tudatot,

ápolja az egészséges lokálpatriozizmust, a szocialista hazafiságot és nemzetköziséget, segítse elő hazánk, népünk, történelmi múltunk, forradalmi és haladó hagyományaink, anyagi és szellemi értékeink jobb megismerését, megbecsülését, mindezekben keresztül tevő, cselekvő hazafiságra buzdítson.

A Honismereti Bizottság a feladatok megoldását négy témakörbe csoportosítva, négy munkabizottságban végzi.

1. Elméleti munkabizottság

Vezetője: dr.Farkas Sándor, egyetemi tanár.

Feladata: „A társadalmi struktúra és a szocialista hazafiság” című kongresszusi témabizottság összefoglaló jelentésének mozgalmi felhasználása; továbbá a szocialista hazafiság és a szocialista internacionalizmus kérdéseinek, társadalmi összefüggéseinek vizsgálata, fogalmi tisztázása, a mozgalom számára való feldolgozása.

Munkaprogram:

A/ „A társadalmi struktúra és a szocialista hazafiság” című témabizottsági jelentés széleskörű vitatása:

a./ A hazafiság társadalmi tartalmának, a társadalmi haladással való szoros kapcsolatának bevétele a köztudatba.

b./ A hazafiság és a ma feladatai: ki a hazafi ma? A demokratikus és a szocialista hazafiság viszonya; ezzel kapcsolatos teendők.

c./ Az egyes társadalmi osztályok helye, szerepe hazánkban; a munkásosztály helye a nemzetben, – párhuzamosan történelmi szerepének növelésével.

d./ A munkás-paraszt szövetség történetének, szerepének társadalmi tudatosítása; hagyományainak, emlékeinek ápolása.

B./ A szomszédos szocialista országok népeinek jobb megismertetése, az ezzel kapcsolatos nézetek, előítéletek helyes megvilágítása.

2. *Évfordulókat előkészítő bizottság*

Vezetője: dr.Borus József kandidátus, a Magyar Történelmi Társulat titkára.

A nemzeti és forradalmi ünnepeinknek jelentős szerepük van a hazafias érzelmek kialakításában. A nemzeti évfordulók alkalmat adnak arra, hogy haladó hagyományainkat felelevenítsük, nemzeti fejlődésünk kérdéseit népünk elé tárjuk, s a szocializmus vívmányait széles tömegek valós élményévé tegyük.

A munkabizottság elsősorban hazánk felszabadulása 25. évfordulójára való méltó felkészülést biztosítja; társadalmi eszközökkel segíti elő a hármás jubileum méltó megünneplését; nemzeti ünnepeink eszmei, tartalmi előkészítését; közreműködik a társadalmi szokások, táj- és helyi hagyományok, valamint családi ünnepek meghonosításában, kialakításában.

Munkaprogram

a./ Hazánk felszabadulása 25. évfordulójának előkészítése.

b./ Augusztus 20-a megünneplésének eszmei, tartalmi kidolgozása.

c./ Az országos és helyi jelentőségű történelmi, forradalmi, irodalmi, művészeti és egyéb évfordulók számbavétele és tervszerű felhasználása a hazafiság egészséges lokálpatrionizmus alakításában.

3./ *Természetvédelmi, tájfejlesztési és műemléki munkabizottság*

Vezetője: S.Szabó Ferenc, az Országos Természetvédelmi Hivatal főosztályvezetője.

Feladata:

– a természeti tájak, értékek és műemlékek feltárásának, megőrzésének, közkinccsé tételének társadalmi támogatása;

– tájak, települések múltjának, fejlődésének feltárása, korszerű fejlesztésük társadalmi előmozdítása;

– az országjárás, a hazajárás, az idegenforgalom társadalmi segítése; hazánk nemzeti értékeink népszerűsítése, megismertetése.

Munkaprogram:

a./ Munkásmozgalmi és népi építészeti emlékeinek társadalmi felkutatása.

b./ Természeti értékeink, műemlékeink társadalmi védelme és közkinccsé tétele.

c./ Tájak, települések fejlődésének, korszerű fejlesztésének, társadalmi ügyé tétele, – együttműködve a Várospolitikai és Községfejlesztési Bizottsággal.

4./ *Hagyományismereti munkabizottság*

Vezetője: dr.Balassa Iván, a Mezőgazdasági Múzeum helyettes főigazgatója.

Feladata:

– a történelmi, forradalmi, munkás- és parasztmozgalmi hagyományok ébrentartása;

– a nyelvi-irodalmi emlékek ápolása, az anyanyelv művelése;

– a népelet tárgyi és szellemi hagyományainak gyűjtése, megőrzése, közkinccsé tétele;

– a honvédelmi nevelés elősegítése;

– a krónikairás továbbfejlesztése.

Munkaprogram:

a./ A magyar kultúra hagyományos elemei és a helytörténeti kutatás eredményei hogyan építhetők be a szocialista kultúrába.

b./ A magyarországi nemzetiségek, népcsoportok tárgyi és szellemi hagyományai összegyűjtésének, megőrzésének társadalmi támogatása.

c./ A honismereti mozgalom feladatai a honvédelmi nevelésben.

d./ A krónikairás továbbfejlesztésének, tartalmi gazdagításának társadalmi előmozdítása.

A bizottsági tagok kiválasztását és a munkaterv részletes kimunkálását előzetes tárgyalások, egyeztetések sora előzte meg. A legelső jó tanácsokat Kovács Mátétól kaptam. Máig

hálás vagyok érte, hogy amikor – többek között – az elméleti munkabizottság élére tiszta gondolkodású, az akkori ideológiában világosan eligazodó-eligazító s egyben az ügynek is elkötelezett embert kerestem, Farkas Sándort, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos-szocializmus tanszékének vezetőjét ajánlotta figyelmembe. Máté barátommal rögtön fel is hívtam, s még aznap találkoztunk, megegyeztünk. Pontosan rá volt szükség! Döntő fontosságú volt ugyanis, hogy induláskor a Honismereti Bizottság megkapja a nélkülözhetetlen politikai bizalmat. Ugyanilyen súlyos estek latba, hogy a honismeret fogalmkörébe eső tudományágak legjobbjaiat megnyerjük a mozgalomnak. Természetesen nem csak szakmai, hanem egyéb szempontokat is figyelembe kellett venni. Tudnom kellett ki, milyen erkölcsi, társadalmi, politikai elkötelezettségű, ki-kivel milyen baráti vagy haragos viszonyban áll, szívügye-e a honismeret vagy egyéb szempontok vezetnek stb.

Volt aki a felkértek közül sosem vett részt a bizottság munkájában. Gerevich László és Tálás István felkérését például Ortutay Gyula szorgalmazta, velük való egyeztetés nélkül. Nem is kapcsolódtak be a mozgalom tevékenységébe. Emlékszem egy alkalomra: az Országos Múzeumi Tanács (remélem, a testület nevét jól írom) ülésén Tálasi professzor balján ültem. Felszólalásom után (valószínűleg akkor tudta meg a nevemet, amikor Erdei Ferenc szót adott nekem) odasúgta: „Ne haragudj, nem tudtam a tegnapi bizottsági ülésre elmenni”. Dehogy haragszom – válaszoltam – hiszen még egyikre sem jöttél el! S szent volt a béke!

Hát ilyenek voltak a körülmények. Mindenkit olyannak kellett elfogadnom, amilyenek voltak. De hogy milyenek, azt mindenkiről pontosan tudnom kellett. Ez volt a „hosszú élet”, a megmaradás titka!

Így, ilyen adottságokkal és tartalmi meghatározottsággal indulhatott el útjára 1968. év második felében a Hazafias Népfront Országos Elnökségének Honismereti Bizottsága, hogy méltó folytatója, kiterelbélyesítője legyen a „szürke füzetek”-ben már megismert szakköri honismereti mozgalomnak. Az „idő” ezt engedte-adta meg, illetve akkor ennyit tett lehetővé. De lehetőség volt, amellyel élni kellett!

Töltési Imre

„Nem szabad magunkat félrevezettetni”

Az országzászló visszahelyezése alkalmával köszöntjük Elek község hazafias lakosságát, amely első volt az országzászló emelésében. Kérjük Főjegyző urat annak tolmácsolására¹ olvasta fel beszéde elején 1937. március 30-án Reibel Mihály², a kerület országgyűlési képviselője az Országzászló-bizottság táviratát. A rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudjuk megállapítani, hogy pontosan mikor állították fel Eleken az országzászlót az egykori Wenckheim, a mai Harruckern téren. Azt tudjuk, hogy a zászlót a böjt közepe (Mitte in der Faste) után néhány nappal tépték le. A Historia Domusban található feljegyzések szerint egy „elmebeteg fiú” volt a tettes, de ez csak később derült ki.³ Mivel lakóhelyünk 1946-ig német többségű volt ezt a sajnálatos eseményt egyesek magyarelles lépésnek próbálták beállítani. A szegedi Hétfői Újság akkori száma gyűlölettel írt az eleki svábokról, a német kormány is érdeklődött a magyar Külügyminisztériumnál.⁴ A vizsgálat során bebizonyosodott, hogy az országzászló meggyalázásában nem lehetett politikai indítékot találni. A plébános (aki egyben parlamenti képviselő is volt) feljegyzéseiből kiderül ugyan, hogy már korábban is voltak kisebb-nagyobb provokációk.⁵ 1937-ben például a zárdaiskola falába helyezett lourdes-i Mária üvegét betörte egy oláh (sic) legény és egy cédulát ragasztott rá, hogy éljen Sztálin.

¹ Historia Domus (1925-1956) Elek, 85. old.

² *Wagenhofer Ede*: Reibel Mihály. Eleki Demokrata. Elek, 1993/4. szám. - *Rapajó Tibor*: Egy eleki plébános, aki politizált is. Kelet Kapuja. Békéscsaba, 1997. febr.

³ Historia Domus (1925-1956) Elek, 83-86. old.

⁴ Uo. 83. old.

⁵ Uo.

Nem sokkal később itt fiatalok ledobták a r. k. templom mellett lévő kút Neptun szobrát (az országzászló is itt volt).

Ilyen előzmények után került sor a szép hazafias ünnepélyre, az országzászló visszahelyezésére. Szerencsére a Historia Domus tartalmazza az akkor elhangzott két beszéd fontosabb részeit. Ebből idézünk néhány részletet. Elsőként Wittmann Elek György helybeli földbirtokos szolt⁶ magyarul az egybegyűltekekhez. „Nem mosakodni jöttünk ide, mert viselkedésünk korrekt. Hazafias érzéseinket két évszázad óta bebizonyítottuk. Nem volt itt két évszázadon át a nemzet nehéz, sorsdöntő pillanataiban egyetlen olyan momentum, amelyet szégyenlenünk kellene. Egyesek bennünket, németül beszélő magyarokat, a legocsmányabb módon pángermánnak aposztrofálnak... Elvégre a mai világban annyi mindenféle beteg gondolatnak vannak szóvivői, hogy minden egyes emberért nem vállalhatunk felelősséget és a kelevény ellen csak úgy védekezhetünk, ha kivágjuk az egészséges testből... Nem akarjuk az hallani, hogy mi kisebbségek vagyunk, mert mi nem kisebbségnek jöttünk a szentistváni országba,... Követeljük, hogy a nekünk kijáró és legmesszebbmenő védelmet a hatóságaink nyújtsák nekünk a lehetetlen támadásokkal szemben.”

A sorok önmagukért beszélnek. Az akkor már több mint 200 éve (pontosan 213 éve) Eleken élő németiség magyarnak érezte magát. A szónok visszautasított mindenféle rágalmat. Nem nehéz kitalálni, mire gondolt, amikor „beteg gondolatról” beszélt. Akkor is természetes volt, hogy az eleki németek magyarul, németül és románul is tudtak, mint pl. Wittmann György Elek is.

Utána Gurzó József ipartestületi elnököt hallgatták,⁷ ennek a szövege azonban nem maradt fenn.

Végül Reibel Mihály esperesplébános és országgyűlési képviselő⁸ mondotta el ünnepi beszédét szintén magyarul (Reibel német származású volt, Bánáiban született). Többek között ezeket mondta: „Mélyen fájjalom, hogy éppen a mi községünkben történhetett meg az, hogy egy beteges lelkű fiatalember ezt az országzászlót, amelyet a mi kegyeletünk állított ide, letépte... Mi nem tekintjük magunkat külön rétegnek, mi a magyarokkal egy sorban vagyunk, azt akarjuk, lássa ország-világ tisztán, mi történt itt és mi történik?... A község egész népe nevében, itt az Országzászló előtt kijelentem, hogy a zászlón ejtett sérelem bennünket a legmélységesebben megbotránkoztatott,... nem idegen, hanem magyar lobogó alatt, magyar földért és magyar jövőért akarunk küzdeni... Maradjunk meg régi, becsületes sváb polgároknak, akik mindenkor testvérüknek tekintették a magyart... Nem szabad magunkat félrevezettetni... Adja Isten,... hogy a mai nap is hozzájáruljon ahhoz, hogy magyarok maradjunk testben, lélekben...”⁹

Az eleki plébános is visszautasított minden igaztalan vádat. A magyarsághoz való tartozást emelte ki ő is. A község egész népe nevében szól, hisz az akkori népesség nagyobb része katolikus német volt. Érdekességképpen megemlíthető, hogy az országzászlót nagybúval írta a feljegyzésében.

A bemutatott két beszéd fontos kordokumentum is. Az akkori magyar kormány Darányi Kálmán (1936-1938) vezetésével nem ült fel a provokációnak, igyekezett leszerelni a szélsőséges erőket, 1937-ben még Szálasit is becsukatta.¹⁰

A II. világháború után az eleki németiséget is kollektív bűnössé tették, és nagy részüket újték.¹¹ Az országzászló helyén 1948 óta centenáriumi emlékmű áll. 1994-ben a német mellett a román és a cigány önkormányzat is megalakult a faluban. A ma Békés megyében lévő 5700 fős település 1996. július elsején városi rangot kapott,¹² s a város múltjához az eleki németek története is hozzátartozik.

Rapajkó Tibor

⁶ Uo. 84-85. old.

⁷ Uo.

⁸ Rapajkó Tibor: Elekiek a Parlamentben. Helyi Hírhozó. Elek-Kétegyháza, 1993/2. szám.

⁹ Historia Domus (1925-1956) Elek, 86. old.

¹⁰ Dús Ágnes (szerk.): Magyarország miniszterelnökei. Bp. 1993. 126-128. old.

¹¹ Johann Stöckl-Franz Brandt: Dei Geschichte der Gemeinde Elek in Ungarn. Weinheim, 1977. 145-148. old.

¹² Rapajkó Tibor: Elek története. Gyula, 1996. 6. old.

TERMÉS

Budapest-motívumok szépirodalmunkban

Az irodalmi tárgy történet a magyar nyelvterület egészét földolgozza, hiszen minden nagyobb tájegységünknek ahogyan ezt *Németh László* megállapította és *Szabó Zoltán* a *Szerelmes földrajzzal* bebizonyította megvan a maga sajátos irodalmi arculata: a Dunántúlnak, az Alföldnek, Felvidéknek, Erdélynek vagy Bácskának és természetesen Budapestnek. Érdemes hát áttekinteni annak az irodalmi folyamatnak a főbb csomópontjait és megemlíteni jellegzetes alkotásait, amelyeknek tárgya és ihletője Budapest, illetve 1873 előtt Buda, Óbuda és Pest. Nem pusztán azt kell vizsgálnunk, hogy a főváros mint tárgy, miként szerepel a magyar szépirodalomban külső leírásra alkalmas anyagként, de kivált azt, mit jelent a líra és a próza, az irodalmi igényű publicisztika alkotóit megtermékenyítő és ihlető erőként.

Buda, pontosabban a Vár első irodalmi említése csaknem egyidős magával a várossal: a XV. századból való, és Mátyás királlyá választását ünneplő énekekben fordul elő. (Nyilván nem véletlen irodalom és képzőművészet párhuzama e téren: a budapesti városképek közül is a legelső a Mátyás-kori Buda ábrázolása az 1493-as *Schedel Világkrónikában*.) Mindazonáltal Buda a XVIII. század második feléig nem kap szerepet irodalmunk történetében. Legfőképpen leírt tárgyként jelenik meg néha-néha *Bonfininél*, *Galeotto Marzióznál*, *Bornemisza Péternél* vagy *Szamosközy Istvánnál*. Eleinte tündöklését magasztalják latinul (*Bonfini: A budai palota*), utóbb elvesztét siratják, immár magyarul (*Bornemisza Péter: Siralmas énnéköm*).

De ha Buda elő-előfordul is irodalmi tárgyként, Pest város említésére alig akad példa. Érthető, hiszen a Vár az egykori nagyság idézője, a birodalom szimbóluma, a reneszánsz szellem megtestesítője. *Révai Miklós* vagy *Baróti Szabó Dávid* is a Vár hajdani dicsősége fölött mereng, romlásán panaszkodik; majd Virág Benedek lesz az első, akit a Vár, a Gellérthegy, a Tabán és Rákos-mező nem elcsüggeszt, hanem bátorít, mert a nemzeti nagyság mulhatatlanságát fedezi föl bennük. A XVIII. század végén, a fölvilágosodás és a nemzeti mozgalom fölerősödésével élénkül meg irodalmi életünk és sűrűsödnek föld Buda említései. A korszak nemesi irodalmában még Buda áll a figyelem középpontjában: a Nagy Lajos és Mátyás udvarára való hivatkozás csaknem állandó motívuma a múlt dicsőségét idéző verselésnek. Jó példa erre *Csizi István* költeménye:

„Azelőtt míg benne királyok lakának,
Első Lajos után kik uralkodának,
A vár lakosi is vigan sétálnak,
Sétálások után kedvekre nyugovának.”

A fölvilágosodás legjelentősebb alkotói, iskolateremtői – mint *Bessenyei György*, *Baróti Szabó Dávid*, *Rájinis József*, *Kazinczy Ferenc* – jobbára vidéken élnek vagy külhonban, lírájukat alig-alig termékenyíti meg Pest-Buda. Csak *Virág Benedek* és *Árnyos Pál* töltenek hosszabb időt itt, és ők hozzák be irodalmunkba először Pest városát is.

A fiatalabb testvér, Pest ezidőben lesz fontos kereskedelmi központ, növekszik lakosságának száma, gyarapszik a tőke – egyszóval mind jelentősebb település lesz. Mintegy természetes velejárójaként a magyar szellemi életben is szerepet vállal, főként azután, hogy Mária Terézia, illetve II. József rendelete nyomán Nagyszombatról ide költözik az egyetem. A fölvilágosodott hazafiak igen nagyra értékelik, sőt talán túlértékelik a világvá lett egyetemnek Budára, majd rövidesen Pestre helyezését. Ugyanis a kor racionalizmusának illúziói közé tartozik a tudomány és az ész mindenhatóságába vetett hit; mind Mária Terézia, mind József császár kormányzata komoly erőfeszítéseket tesz intézkedéseik népszerűsítésére. És mivel a kor literátorainak jelentős része a mecénások jóakarától függ,

rajongó ünneplést rendeznek az egyetem átköltöztetése alkalmából. *Ányos Pál* mitológiai tónusú, szárnyaló versben szól az eseményről:

*„Boldog haza, hol Minerva székéből
Polgárok nőnek fel Múzsák kebeléből
Hol tudományoknak szeléd virágjából
Bokréták folynak borostyán ágából!
Mily szép lesz majd látni nemes ifjainkat,
Hogy fogják tanulni régi százainkat
Hogy beszélik Első Lajos történetit,
Dicsőség templomán írt fényes ereit.”
(Széptudománynak áldozott versek)*

Ugyanő szolgál példával a fővárosi ihletésű irodalom másik korabeli jellegzetes motívumára. Egyik első, Pest-tárgyú, 1777-es keltezésű, Virág Benedekhez írt episztolájában így fogalmaz:

*„Én tsak a budai hegyekről tekéntgetek!
Rákos mezejére könyves szemet vetek
Melynek már füstbe ment régi dicsősége,
Mint Ilioneum híre s ékessége.”*

Itt figyelhető meg a história jellegű Rákos-mező motívum fölbukkanása, amely voltaképp sajátos történelemszemlélet kifejezője, és amely majd a romantika korszakában mutatkozik igen termékenyen. Jellemző lesz a Budáról szemlélt Rákos-mező kép használata, mint a magyar história metaforája. Igazi szentimentális módszer: távolról merengeni a hajdanvolt nagyság elmúltán, és szinte topográfiai távolból dédelgetni a múlt fájdalját. Ugyanez a kép ismétlődik Ányos másik, *Kreskay Imréhez* írott vereses levelében:

*„Üljünk fel Gellértnek sziklás tetejére
S külgүйünk egy bús hangot Rákos-mezejére”*

A harmadik korjellemező fejlemény, hogy az irodalomban másként jelenik meg Buda és másképp Pest. A valóságban is eltérő a két város fejlődése. Buda előkelőbb, legalábbis disztिंगáltabb, mint a zajos Pest, ahol kereskedők, iparosok és a szellemi-művészeti élet könnyedebb alkatú képviselői élnek. Valamiféle arisztokrata polgár különbözőség, szembenállás jön létre a Duna két partja között. Ezt elsőnek *Garay János* veszi észre;

*„Érdekes, ékes kép! mely a komoly őszhajú hajdant
s a víg arcú jelent vászradon egybeszövőd,
ott fejedelmi Budát, a polgár Pestet emitten;
abban régi dicsőnk, ebben egy ifjú világ.” (Buda-Pest)*

Rögződik a magát sokáig tartó vélekedés: Budának múltja, Pestnek jövője van.

Pest-Buda legterjedelmesebb korabeli megjelenítése kétségtelenül *Gvadányi József Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790) című műve. Első nagyobb lélegzetű epikus alkotásunk ez, amelynek témája és mondanivalója maga Pest-Buda, a városi élet. Az a tény, hogy Zajtay uram éppen Budára indul és nem a fővárosba, Pozsonyba, a nemzeti érzés XVIII. század végi erősödését mutatja. Ezért is jellemző, hogy a vidéki nótárius nem kis háborgással veszi tudomásul, hogy Pest inkább német nyelvű, semmint magyar. Noha a „Nyelvében él a nemzet” axiómája Gvadányi korában még ismeretlen, a nemzeti érzés, a nemzeti öntudat izmosodásában már benne van az anyanyelv eszméje.

*„Véltem, fogom látni nemzetemnek fényét,
magyar öltözetnek kiválasztott kényét,
bíbornak, bársonynak, skarlátnak a színjét,
Szibériából jött nyusztját és gerincét.
.....
Ily öltözetet Budán nem láthattam,
és még magyar szót is csak ritkán hallottam,
Hogy lehet ez? éppen azt meg nem foghattam,
ezen dolgon én méltán álmélkodtam”*

Gvadányi után még szinte évszázadig foglalkoztatja költőinket – Arannyal szólva – a „német szó, piszok”.

Gvadányi számára Pest és Buda ugyan ámulatra méltó, mégis idegen város; Ányos Pálnak is csak átmeneti lakóhely; költőink közül *Virág Benedek* az első igazi budai, aki már otthon érzi magát a városban. Ő semmiképp sem tartozik a magyar líratörténet legdúsabb fantáziájú költői közé, egész pályáján néhány költői képet variál, amelyek szinte formai hagyománnyá szilárdulnak életművében. Egyik fontos ihletője maga város, a Duna, a hajóhíd, a Gellérthegy meleg forrásaival, és természetesen a Vár meg Rákos mezeje. Ő már szenvedélyesen szereti a várost, igazi városi költő, ahogyan Baróti Szabó Dávidhoz írott versében is vall:

*„Hogyhogy hagyhatnám kis időig is el Buda várát?
Most főkép, mikoron szent bérci gyenge tavasszal
A legegészegebb levegőt kényemnek ajánlják?
Lelkemet ébresztő tárgyakról szóljek-e? Hányszor
Óh hányszor Gellért szirtos tetejére felállván
Nézem Rákosnak térségét s látom atyáink
Nagy seregét...”*

Pest városa egyre markánsabban jelenik meg a magyar költészetben, különösen azután, hogy költőink ráébrednek, nem pusztán a városias forgatag, a tarka népség miatt érdemes figyelni a pesti életet, de mind számottevőbb szellemi központ is, az emberi alkotóerő és teremtő kedv megtestesítője. *Berzsenyi Dániel* így vall erről *Vitkovics Mihályhoz* című versében:

*„midőn körültem minden él s örül,
s újabb, meg újabb érzelmekre gyújt;
itt a tanult kéz nagy remekjei,
ott a dicső ész alkotásai
az élet édes bájjait mutatják,
s mindazt előttem teljesülve látom,
amit magamnak csak képzelhetek:
kívánhat-e többet a szemem?”*

1823-ban, *Kazinczy* barátja, *Guzmics Izidor* ekként áradozik:

*„A honi elmék tengere vagy te Pest!
Hozzád sietnek a nyájas ölekezés
által tebened párosulnak
a magas ész s a magyar ajk folyásai.” (Örömeinek)*

Pest iránti vonzalmukban a fölvilágosodás szellemének folytatói a romantika képviselői: valamennyien óhajtkák a bal parti város növekedését, gyarapodását. Az 1840-es évek literátusai már nem Budára, Pestre figyelnek. Noha a nagyvárosias Pest jószerevével még csupán álmaikban él, de neve már összeforr tudatukban a polgári haladás eszméjével, a szorgos munkával, a civilizációval, a kultúrával. A várost tisztelő *Vörösmarty* számára Pest a haza szíve és agya, a humánus élet lehetőségének szimbóluma. Ám hamarosan fölfedezi e dicső ábrázat fonákját is! Költészete – e tárgytörténeti vizsgálódás szempontja szerint – fordulatot hoz Pest-Buda verses ábrázolásának történetében. Noha egyetlen verset sem szentel kifejezetten az ikervárosnak, életművének mégis számos részlete utal arra, hogy költő teremtő erejében, alkotó gondolkodásában volt szerepe a nagyvárosnak. Nem is annyira valóságosan Pest-Budáról van szó, hanem a városok történeti és nemzeti jelentőségéről. De milyen különös módon! Idézzük föl *Wesselényi Miklósról* írt *Árvízi hajósát*, amelynek kísérteties látomása a város apokaliptikus pusztulását festi le.

*„Éjfél volt, szomorú, mély csend s a hajdani város,
Mint egy kísértet, fekete kínjaiból
És hogy látta magát elképtelenítve magától,
S földült utcáin a zabolátlan özönyt
S annyi halált és annyi veszélyt s a századig élő
Ínségek kezeit művei hosszú során:
Megrendült fájdalomában s erejének aléltán
Lassú sóhajtással a vad özönbe rogyott.”*

Olvasója azonnal érzi: jóval többről van itt szó, mint a város 1838. évi szerencsétlenségének költői megjelenítéséről. Már jelen van a nagyváros egész démonológiája, veszélyérzete, szörnyűsége, a szűk utcák végzete, a falakkal kerítettség szorongása.

Petőfi – alkati okokból is – egész másként látja Pestet! Általában elmondható, hogy ha alföldi ihletésű tájverseihez mérjük a Pest-Budáról képet adó költeményeket, akkor ez utóbbiak szinte jelentéktelennek tűnnek föl. *A pusztán télen*, *Az Alföld*, a *Kiskunság* eredetiségéhez és tökélyéhez képest a pesti versek töredékesek, esetlegesek. Mégis számon kell tartani „városképeit”, már csak azért is, mert a költő ahányszor Pestre érkezik, az annyiszor képzeletét is fölgyújtó, sorsfordító esemény. Diáknak jön először, azután statisztának és költőnek, majd férjnek és végül a forradalom vezérének.

Petőfi hangja Pestről szólva gúnyossá válik, jókedvű lenézéssel csúfolódik a városra és lakóin:

„S aztán itt minden olyan érdekes,
a szűz örömeiben csak úgy repes.
A vargainsok pofozkodása,
a bérkocsiknak embergázolása,
a zsebmetszők, a pörölő kofák
az embert mind igen mulattatják”. (Pest)

Számára a város mindvégig idegen marad; az itteni életet kritikusan szemléli, de még derűvel, iróniával, humorral. A későbbi költőknél, *Gyulai Pálnál* vagy *Arany Jánosnál* a bírálóat elmélyül és igen sötét tónusban ölt formát.

Arany 1860-tól haláláig lesz Pest lakója; számos verset szentel a Városligetnek, a Duna-partnak, a Margitszigetnek, sőt a Józsefvárosnak is. Ő sem vérbeli pesti, ahogyan a fővárost megéneklő költők közül annyian, és a város sem tudja igazán magához édesgetni. Pedig a költő szereti, sok művében szól róla. Néha csak villanásnyira tűnik föl, sorok erejéig, máskor egész verseket szentel neki. Ilyenek például az *Ének a pesti ligetről*, *Tölgyek alatt*, a *Toldi* jelentős része, *A szigeten*, a *Híd-avatás* stb.; megverseli a sajátos pesti figurákat is, az *Öreg pincért*, a *Hírlap-árulót*, a *Rangos koldust*. Ő is bíráló szemmel nézi a várost, szigorúbb, mint Petőfi, ám még benne is a falu tiltakozik a várossal szemben – legjellegzetesebb műve ilyen tekintetben a *Vásárban*. Ez a szemlélet a XIX. század második felében úgyszólván általános lesz: bizonyos tempós, egykedvű megvetéssel nézni a város izgalmát, a városi ember sietségét. Az effajta érzet az epigonok kezén értelmetlen göggé torzul, de Aranynál jelentős költemények termője. Kései lírájában szigorú szemmel, rosszkedvűen rajzolja meg a nagyváros léleksorvasztó életének tablóképét, elegendő itt a *Híd-avatás* balladájára hivatkozni.

Jókai Mór több mint hat évtizedig pesti lakos, illetve budai villatulajdonos. Először 1843-ban látogat el az *Életképek* szerkesztőségébe, végleg három év múltán telepszik le, és szinte „belakja” az egész várost a Dohány utcától a Szabadság-hegyig. Van tehát alkalma figyelni a városok, majd az egyesült Budapest valóban impozáns fejlődését. Amikor ide költözik, még a Belváros is porlepte, falusias hely: „fönnáll a nagy újpiac [Erzsébet tér], mint Pest minden portömegének gyűlhelye s ezen élénk tér akkor a Sahara pusztát kis példányban láttatja velünk”.

Élete végén, a századfordulón Budapest lakossága 700 ezer lélek; itt összpontosul az ország ipara, kereskedelme, kulturális és bankélete. Kövezett utcáin villamosok közlekednek, földalatti vasútja van, kiépül a Kossuth Lajos utca, a Nagykörút, az Andrássy út; két vasúti hídjával együtt hat Duna-hídon zajlik a forgalom; impozáns pályaudvarok fogadják a szélrózsa minden irányából ide özönlők seregeit. És nemcsak az irodalom fest képet a fővárosról, Budapest maga is élesztője az irodalomnak. 1903-ban 350 magyar és több mint száz idegen nyelvű lap jelenik meg itt, harmadfélszáz kisebb-nagyobb nyomda ontja ólombetűs termékeit. Beszédesebb adat, hogy míg 1906-ban Londonnak 25 napilapja van, a magyar fővárosnak 39.

A reformkor vagy a század derekának költői – mint *Arany* vagy *Vajda János* – nyugodt természetességgel mondják el kedvező vagy lesújtó véleményüket Budapestről. Az 1890-es évektől kezdődően azonban elterjedni látszik az a fölfogás, hogy a főváros a bűnök melegágya, a magyar lélektől idegen szellemi áramlatok fertője; erkölcsi tisztaság, igazi boldogság, valódi magyarság csak falun képzelhető el. Az ún. népnemzeti iskola fiataljai – *Pósa*

Lajos, Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Jakab Ödön – nem győzik dicsérni a vidéki életet és idegenkedve, megvetéssel szemlélik a nagyvárost. Mindinkább elmélyül az ellentét a rohamosan fejlődő város és a nyugodt tempójú vidék hangulatának, érzéskörének megszólaltatói között. A kezdetben hangulati-érzelmi szembenállás később ideológiákkal bővül, és az agrár-merkantil szemlélet kieleződése jellemzi a múlt század végének táji költészetét. Jellegzetes darabokkal szolgál e tekintetben a Szabolcska Mihály életműve:

„Mintha e nagy utcák
Lármája elülne.
S körültem a város
Faluvá szépülne...”

Idézhetjük Jakab István Alföldi legény a nagyvárosban című verszetét is:

„Lakja, akinek kell
e hegyes ország!
Hol messze a síkság
s jó levegő!

Vissza! El innen!
Szebb az Alföld,
a virágos és zöld
puszta mező!”

Erre az időre tehető az „urbánus irodalom” születése. Mind több lesz a Pesten fölnövő, itt eszmélkedő alkotó, akik – mint Ignotus, Heltai Jenő, Makkai Emil, Kiss József, a Hét körüli csoportosulás – elszánt harcot folytatnak a nagyvárosi irodalom létjogának elismertetéséért.

A „Budapest-irodalom” talán legnagyobbja mégsem közülük kerül ki; munkásságában bármilyen erős az álomszerűség, azért a valóságábrázolásban is Krúdy Gyula a korszak legnagyobb mestere. A századforduló fővárosának atmoszféráját, mindennapi életét, szokásait, mentalitását, az itt élők rétegeit és típusait, életformájukat és életérzésüket, a világvárossá nőző Budapest tempóját és közérzetét Krúdy írásait hozzák közel az olvasóhoz legeleveneb-bül.

Város-ábrázolása szárnyaló, elragadó – amikor a város szépségeiről, az itteni élet örömeiről ír, ám olykor disszonáns hangokat kever ebbe az „ódába” – ha bűnös szenvedélyekről, gátlástalanságokról, csalárdságokról szól. Meglátja a gyors ütemű fejlődés árnyoldalait, a nagyváros kétarcúságát is. Erről legfrappánsabban talán a Mit látott Vak Béla...? című regényében vall: „Sokszor megátkoztam ezt a várost, de mindig visszatértem hozzá, akármilyen messzire voltam... Valamely titokteljes varázsa van Budapestnek”.

Krúdy csakugyan a varázst örökíti meg a „pesti vásárról” szóló regényeiben. Két évtizede él Budapesten, amikor megalkotja a Vörös postakocsit, mely a pesti regények sorának nyitó kötete. Majd következik az Őszi utazás a vörös postakocsin, az Őszi versenyek, a Hét Bagoly, Arany Idő, Ady Endre éjszakái, Régi szélkakasok között, Nagy kópé, Budapest völegénye, Boldogult úrfikoromban... Ha topográfiai szempontból nézzük fővárosi regényeink színtereit, sajátos képet kapunk. Kedvenc helye a jobb parton a Víziváros, Tabán, a Vár, Óbuda és Újlak, de a Rózsadomb szóba sem kerül, Zugliget vagy Hűvösvölgy is ritkán. A Gellérthegy még gyakran szerepel könyveiben, de onnét délre már nem látogat el. A pesti oldalon a körút vonalát alig-alig lépi túl, Angyalföld vagy Újpest nem létezik a számára. A Nagykerületen kívüli részekből csak a Városliget és az Úllői út vonala érdeklí. Vargha Balázs szerint Krúdy tájszelektációjában az lehet a rendszer, hogy csak a említett városrészekben talál ráérés, dús beszélőkedvű emberekre, azaz adatszolgáltató és megörökítendő figurákra. Akiknek nincs percnyi megállásuk, álmodozni idejük, azok jóformán meg sem születtek számára.

Sem egyik vagy másik regénye, sem műveinek együttese nem ad teljes keresztmetszetet a korabeli Buda és Pest negyedeiről mégis az ő műveiből ismerhető meg a főváros ellentmondásosan formálódó élete, metropolisszá váló korszakának hangulata, jellegzetes vagy különös alakjainak sokasága.

A századforduló lírikusai ritkábban játszanak szomorkás húrokon, inkább jellemző rájuk az az együttérző öröm, lelkesültség, amellyel Pest – és csakis Pest! – lendületes fejlődését figyelik. A városért és a városi életért lelkesedik Reviczky Gyula:

„Csakhogy itt vagyok megint
a nagyváros zivajában!
Mert hol álmos béke int,
Ott nem élet, poshadás van. (Budapesten)

Heltai Jenő könnyed hangvétellő, sokszor önirónikus hangvétellő versek tömegét ontja. Számára Budapest már öntörvényű világ, amelynek megtalálható mindenek a kezdete és a vége. A Kerepesi út című verse már-már jelképi erővel idézi föl a lét egészét:

<i>„Az elején büszke színház</i>	<i>Végén sírások tisztogatják</i>
<i>A közepén pedig</i>	<i>A temető kaput.</i>
<i>Sok-ablakos mogorva kórház</i>	<i>Szakasztott mása életünknek</i>
<i>Falát meszelgetik,</i>	<i>A Kerepesi út.”</i>

A századelőtől kezdődően költőnemzedékek szövik versebe a magyar metropolisz nemzetközi jellegzetességeit és honi sajátosságait, de közülük – ebben is – *Ady Endréé* az elsőség. Pedig előbb éri őt Párizs élménye, mint Budapesté; talán azért is marad mindvégig rosszkedvű idegen itt, nem tekinti igazi, végleges lakóhelyének az „Átok-várost”. Neki Párizs az „álmok városa”; ha Budapestről szól, rendszerint sötétben lát és csak a mámort keresi:“

*„Itt mintha a víg halál lengene,
Színház, kávéház, cigány, bor, zene.
Csók, ájulás, láz és mai siker,
Mit bánjuk ma, a holnap mit mível.
Itt mintha víg halál lengene.” (Budapest éjszakája szól)*

Mintha kétféleképpen látná Budapestet. Ösztönei, érzései elutasítják, értelme elfogadja. A lelke az éjszakai várost vágyja, a kocsmák világát, a szeszek mámorát, a nappali város riasztja: „Minden napszaka ijesztő, de Budapest legszörnyűbb nappal. Az emberek egymás hátát tapossák. Kín és kétség minden arcon. Mindenki ellenség, aki él. Egy nagy nyöszörgés a nappali Budapest élete. Szóval, én megszerettem az éjszakát.” (Az este szomszédjai)

Tudata viszont fölismeri, hogy utált vonásai ellenére mégis ez Magyarország központja, mely talán mégsem javíthatatlanul romlott: „Van óh fogyatkozása Budapestnek, de mégis csak szíve ennek az országnak. Európája és büszkesége. Legyen külön, őszintébb, műveltebb, magyarabb is még, aztán becsületesebb, dolgozabb és szolidabb. Legyen és lehet.”

A két világháború közötti magyar költészetben egyre nagyobb nyomatékkal jelenik meg a külvárosok nyomasztó világa, sötét tónusa. *Babits Mihály* – aki lakott és dolgozott külső negyedekben, Újpesten és Rákospalotán – több verset írt a kopott városrészek elhagyottjairól. Ilyen például a *Haza a telepre* vagy a *Városvég*:

*„A pázsit
egyre kopaszul
egyre vásik.
A gyárból
a csatornába szennyes ár foly.
S telik a csonka utca reggel
sok meztelen, piszkos gyerekekkel.*

Tóth Árpád és *Somlyó Zoltán* is a bérházak, sötét udvarok, vedlett utcák képét és a szenvedés, a nyomasztó élet metaforáit jelenítik meg. Egészen más *Kosztolányi Dezső* viszonya Budapesthez. Első kötetében külön ciklust szentel a fővárosnak, a címadó vers már-már szerelmes vallomás:

*„Ó mint imádlak, mint szeretlek
csordult szívem bálványá, Pest;
ha rámfuvall százszínű lelked,
a vér ereimben újra pezseg.” (Budapest)*

Nem csak a jelképeinek láttatott *Üllői úti fákat*, a *Budai idill* hangulatát is megszólaltatja:

*„Csillog az eziüst barázdá,
villog a havas lepel,
friss fehér hó hull a havas tájon,
cseng a csengő, s mint egy álom
lép eléd sok-sok ó-csuda,
régí várú Ó-Buda”.*

Hosszú csönd után tehát Buda ismét megjelenik a magyar költészetben. A kötömegegő épülő Pest légszomjas lelkei a téresebb Budára kíváncznak, föltámadnak e csöndes városrész imádói. Miközben a Stefánia út, a Nagykörút, a Váci utca vagy a Duna-korzó a sanzonok és operettek sablonos és mesterkélt világának díszletei lesznek, aközben Buda lírája a gyönyörködés, a szépség megállásra készítője lesz, a merengése vagy az örömeé. Megelevenednek a Mátyás királyig visszatérő hagyományok, újból megjelenik a Vérmező, a Tabán, Óbuda és Aquincum ismerős, meghitt arculata.

A második világegés idején derül ki, hogy lakói mennyire szeretik Budapestet. A nehéz hónapok alatt született versekben alig lehet kitapintani a költői irány jellegét; a művek már nem pestiek vagy budaiak – a szörnyű élmény elborít mindent. Az apokaliptikus pusztulás képei a sorsközösség, az összetartozás érzetét támasztják föl, miként *Illyés Gyula Iszonyat* című alkotása is:

„Láttam Buda égését,
az izzó koszorút
egy nép fején, nép ("népség")
hullát, háborút.

Nyíltak a gránátok gyors
mőzesi bokrái;
próbált az isten vagy sors
valamit mondani.”

E rövidke áttekintés azt próbálta fölvezetni, mit jelentett a magyar költőknek, íróknak Budapest, s a kirajzolódó irodalmi folyamat utal a magyar közgondolkodás fél évezredes változásaira, illetve a líratörténet összefüggéseire is. Jellemző, hogy az eleinte külsőséges, tárgyi-tematikai jelenlét egyre jobban elmélyül, mindinkább emberi arcot ölt, azaz jelképi tartalommal telítődik. Valami olyasmi zajlik le öt évszázad alatt, amit a romantikus német irodalomszemlélet „Weg nach Innen”-nek nevezett: befelé vezető útnak. És ez éppen egybeesik irodalmunk reneszánsztól realizmusig terjedő egész változásirányával.

Mezey László Miklós

Felhasznált irodalom: Ady Endre Budapestje. (Összeáll. Faragó Éva – Ruzsicska Mária.) Bp. 1977. – *Erős Zoltán:* Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig. Bp. 1985. Móra Kiadó. – Jókai Mór Budapestje. (Összeáll. Berza László.) Bp. 1975. FSZEK. – Krúdy Gyula Budapestje (Összeáll. Devecseri Lászlóné.) Bp. 1978. FSZEK. – A magyar irodalom története 1-6. köt. (Főszerk. Sőtér István.) Bp. 1965-1966. Akadémiai Kiadó. – *Nyilas Márta:* Pest-Buda a XVIII. század költészetében. Bp. 1961. FSZEK. – *Szabó Zoltán:* Szerelmes földrajz. Bp. 1942. Nyugat. – *Vargha Balázs:* „Állok Dunának szélén, a pesti parton...” Bp. 1973. Szépirodalmi Kiadó. – *Verses Budapest.* (Szerk. Komlós Aladár.) Bp. 1968. Kozmosz Kiadó.

Becsei Vesszős György pokoljárása és különítése

A Garam parti, az egykori Bars vármegyében fekvő Zseliz (Želiezove) község XIV. században¹ épült gótikus templomát 1884-ben restaurálták. A munkálatok folyamán, a falakat borító mészréteget eltávolítva, középkori falfestményekre bukkantak.

A templom korábban a reformátusok kezére jutott, akik 1730-ig birtokolták. Az építmény egész belsőjét borító festmények lemeszelésére tehát jóval ezelőtt kerülhetett sor.² Két évszázad alatt az itt lappangó festmények teljesen feledésbe merültek. Ma a 14 faliképből mindössze három látható, a többi a visszavonuló német hadsereg megsemmisítette a templom felrobbantásával.³ A megmaradt képek közül az első hajó jobb oldalán látható, Szt. Norbertet és Szt. Mártont ábrázolja.⁴ A második a szentély keleti oldalán található és két részből áll: felül két angyal tartja Veronika kendőjét, míg alul valószínűleg Krisztus sírba helyezését kívánta ábrázolni a festő, a *Vir dolorum* (a fájdalomak férfia) minta szerint. A két rész közötti szövegszalagon „...HOC OPVS FECI CURAVIT PRO HONORE SS. CORPORIS” (...ezt a művet a Szent Test tiszteletére készítette) felirattörödérek olvasható; teljes mondat bizonyára a templom építtetőjének nevét tartalmazta, mely Zselizi Vesszős Tamás (esetleg János) volt.⁵ A harmadik kép ábrázolja az alább részletesen ismertetendő képet: Becsei Vesszős György különítéletét, mely igen ritka ikonográfiai típust képvisel.

A kép alján a halálos ágyán fekvő alak éppen most lehel ki lelkét, amit egy gyerekszerű figura jelképez (lásd a hátsó borítón lévő képet). Mondatszalgánjában⁶ a „Nunc Christie: morte, me salva, tua precor te” (*Krisztusom, mentsen kínhalálod ára engem*) könyörgés olvasható. A lábánál álló ördög azonban magának követeli a lelket: „Hanc animam peccato, quam Ninive, plenam nosco.” (*Bűnnel rakott e lélek. Bűne, akár Ninivének.*) Az őrangyal, mely a halott fejénél áll, így „szól”: „Hic si peccavit, nece pressa opem rogavit.” (*Számos a vétke, de halódva segedelmet kéré.*) Szűz Mária fiát kérleli: „Hanc, qui suxisisti, Fili, veniam precor isti.” (*Fiam, ki ez emlőt szoptad, érte esdekel szavam.*) Krisztus oldalsebére mutatván anyja meghallgatását kéri az Atyaistentől: „vulnera cerne pater, fac, quod rogat mea Mater.” (*Sébeimre nézz Atyám, cselekedd mit kér Anyám.*) Erre az Atyaisten: „Nati petito dabo, que vis, nulla tibi negabo.” (*Szüllöttem, mind megadom, mit kérsz meg nem tagadom.*) Mandorlájának⁷ bal oldalán egy angyal áll: „Formea virtutum, vicus facit esse solutum.” (*Isten kegyelmének ereje feloldja a vétket.*) A jobb oldalán álló szent nő szövege: „Aspice, peccator, ubi Filius est mediator.” (*Bűnös, tekintsed: Istan Fia jár közbe teérted.*) A figura felett elmosódottan a „pro patre margarita filia in honorem patris,” (apjáért Margit leánya, az apja dicső emlékére) szöveg olvasható. Leopold Antal⁸ szerint ez azt is jelenti, hogy a figura Becsei Margit védőszentje, Szt. Margit lenne. E szöveg bevezető része annak az iratnak, amelyet a kép legalján, szalagra írva találunk: „hoc opus fecit depingere per Matheum,” (*ezt a képet festette Máté által*). A kettő együtt ad teljes értelmet, és azt jelenti, hogy a templom kifestését Becsei György kezdhette és a lánya fejezhette be – egyúttal emléket is állított apjának.⁹

¹ Püspöki Nagy Péter szerint 1353 és 1393 között, Vö.: Püspöki Nagy P.: Zseliz város címere. Bratislava, 1976. 83. old.

² Leopold A.: Vecsei György megítélés. A zselizi templom falfestményeinek magyarázata. Szépművészet II. 1941. 64. old.

³ Püski Nagy P.: i.m. 83. old.

⁴ Uo. 89. old.

⁵ Uo. 84. old.

⁶ A feliratok és fordításai Kardos T. (szerk.): Régi magyar drámai emlékek I. Budapest, 1960. 469. old. alapján. Eltérő olvasatok: Végh J.: Becsei Vesszős György különítése. (Egy ritka ikonográfiai típus magyarországi előfordulása.) In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely Gy., Bp. 1984. 373-385. old., és Szabó F.: Források kódexünk halál-szövegeihez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964. 689. old.

⁷ Mandorla alatt a középkori művészetben Krisztus vagy Mária egész alakját körülvevő, mandula alakú dicsőfény ábrázolását értjük.

⁸ Leopold A.: i.m. 66. old.

⁹ Uo.

De ki volt Becsei Vesszős György, e különítmélet főszereplője, akinek lelkéért az ördög jelentkezett?

A történeti korszakra vonatkozó összefoglaló művek¹⁰ személyét vagy nem említik vagy csak néhány szóval¹¹ írnak róla. Apja, Becsei Imre Károly Róbert Magyarországra jövelelekor rögtön annak szolgálatába állt, s a zavaros idők lehetőségeit kihasználván a király szervénél az ország egyik legvagyonosabb mágnása lett. A Képes Krónika szerint ő fejeztette le Zách Felicián Sebe nevű leányát, s Bars megye főispánja volt 1333-as, vagy 1334-es haláláig. Ezután fiai, a Tóttösnek nevezett István és a Vesszősnek nevezett György közösen viselték a lévai várnagy és a Bars megye főispánja címeit. Néhány év múlva a királyi testőrgárda tagjai lesznek, majd Tóttös 1342-től, Vesszős pedig 1347-től viseli a királyi főajtónálló mester méltóságot, mellyel a királyi tanács tagjaivá lettek. Több más cím megszerzése mellett ekkor jutottak Zseliz és másik két falu birtokába – Nagy Lajos királlyal történt birtokcsere következtében, és harmadik testvérükkel, Tövises Tamással együtt ezt tekintették családjuk székhelyének, noha Budán laktak. Az 1335-ös osztozkodás során e falu Vesszős György örökbirtokának része lett, uradalmi központtá vált és maradt legkiválóbb fiai, János és Tamás alatt is.

Becsei Vesszős György volt az, aki Nagy Lajos első nápolyi hadjáratában lefejezte Durazói Károlyt, és akit a király kinevezett a megszállt Apulia kormányzójának. Itt – mint bevaló – kétszázötven ártatlan embert ölt és öletett meg. Ezek után állítólag Compostellában, majd az írországi Szt. Patrik purgatóriumába (barlangjába) zárandokolt bűnei feloldozását keresvén, és 1364-ben hunyt el.

Toldy Ferenc tanulmánya¹² nyomán Becsei Vesszős Györgyöt szokás azonosítani egy bécsi és egy melki kódex György vitézével. Ezekből a legendákból¹³ tudható, hogy apja Crisapan ispán, magyar mágnás, katona és báró. A fentiekben láttuk, hogy Becsei Imre valóban főúr volt. Közismertségéből következően a legenda szerzője kénytelen elhallgatni a vezetékneveket; következetesen csak keresztnéveket említ. Chrysophanos annyit jelent: „aranyban tündöklő”, azaz dúsgazdag. A szövegek második értelmezhető adata az, hogy részt vesz Nagy Lajos hadjáratában, Apulia kapitánya, több vár és város várnagya lesz. Egy oklevél igazolja távollétét és a Névtelen Minorita Krónikája név szerint említi: „...a király úr a durazói herceget egy katonája, Becsei Imre fia Vesszős által [1348] január hó huszonharmadikán lefejeztette...” Említi azt is a legenda, hogy legifjabb testvére István volt – ezt egyébként okleveles adatok is alátámasztják. Az egyetlen ellentmondásnak a szöveg életkor adata tűnik. A legenda szerint György vitéz 24 éves volt 1353-ban, mely szám minden bizonnyal képletesen értendő. A szöveg egy másik fejezetében Mihály arkangyal 33 éves, így a bűnös vitézt szükségképp fiatalabbnak kell leírni mivel az évek számával ekkor az erkölcsi tökéletességet is kifejezték. Valójában Vesszős György már 40-45 éves lehetett, hiszen apja halála (1333/1334) után már jelentős pozíciókat töltött be.

Az azonosítás talán a freskó felől is bizonyítható. Mielőtt azonban erre sor kerülne, ismerkedjünk meg György lovag útjával.

Miután spanyolországi zárandoklata nem hozta meg az áhított lelki megnyugvást, átkelt Írországba, hogy Szt. Patrik barlangjába alászálljon. Erről az írek püspöke sem tudta lebeszélni. Tizenöt nap böjt és imádkozás után, az angol király és udvara jelenlétében bocsátották be a barlangba. Ottani látomásait 29 fejezetben foglalta össze az említett bécsi

¹⁰ Szalay L.: Magyarország története II. Pest, 1862.²; Hóman B.-Szekfü Gy.: Magyar történet II. Budapest, 1936.; Diimnerth D.: Az Anjou-ház nyomában. Budapest, 1982.; Jászay M.: Párhuzamok és kereszteződés. A magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Budapest, 1982.; Bertényi I.: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987. (Utóbbi a freskó reprodukcióját közli a 165. lapon.)

¹¹ Bellér B.: Magyarok Nápolyban. Budapest, 1986. 102. old.; Bertényi I.: Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 75. old. - A legrészletesebben: Dercsényi D.: Nagy Lajos kora. Budapest, é.n. [1941] 72 sk.; Rövid összefoglalás: Z[olnay] L.: Néhai budai nemesurak a pokolban. Budapest, 1968/7. 40. old.; V. Kovács Sándor: Magyar pokoljárók. Egy fejezet lovagi irodalmunk történetéből. In: Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. (Magyar Ritkaságok.) Bp., 1985. 7. skk., különösen 16. skk.

¹² Toldi F. Egy XIV. századbeli magyar vezeklő Irlandban sz. Petrik purgatóriumában. Századok, 1871. 229-247. old.

¹³ A szempontok és érvek Püspöki Nagy P.: i.m. 84. skk. alapján.

kódex. Látomásai során „ördögök kísérték Györgyöt útjában, majd rettentő bestyék alakjában, majd lovasok és lovak, majd nők, kereskedők, ismét kígyók, barátok, papok, sőt atyja és három férfi testvére alakjában (legifjabb öccse, István nevét innen tudjuk meg), kik mind hitének megtagadására igyekeztek bírni; ismét egy kedves barátnéja képében kísérti az ördög, hogy [ott]honn hagyott ékszerai és drága ruháival pompázva készüljön a Paradicsom látogatására: ő ellent áll e csábításnak is, s isten segédelmével sértetlen áthatol egy lángoló kerkő-tavon, egy égő házon, kimenekszik egy bűdös kútból, s a poklon is veszély nélkül keresztülmenvén, egy szép ifjú csatlakozik hozzá, ki nem más mint sz. Mihály arkangyal, ki a Purgatóriumon, s végre a paradicsomon is átvezetvén őt, s őt a jövődő élet minden titkaiba avatván, különféle világi fejedelmeknél teljesítendő követségekkel bízza meg. [...] Végre a XXIX., azaz az utolsó fejezetben kivezetetése beszélgetik el Petrik barlangjából [...] Az egész gyülekezetet nagy csodálkozás és meghatottság fogta el, megrohan-ták őt, mindenki egy darabkát vágott és tépett le ruhájából erekyélül, mások hajának estek, s ha a király közbe nem lép, szegény György vitézt a nagy kegyelet ugyancsak megkopasztotta volna.”¹⁴

A túlvilági utazás egyik részlete¹⁵ azért érdemel különös figyelmet, mert a zselizi freskó előképét láthatjuk benne. György lovag utolsó kérése Mihály arkangyalhoz az volt, hogy anyja lelke üdvözüljön. Az arkangyal meg is ígéri a közbenjárását Szűz Mária előtt. A falkép ábrázolásához Becsei Vesszős György leánya Margit valószínűleg úgy akart eljárni apjával kapcsolatban, ahogy ő az édesanyja esetében tette. György vitéz minden bizonnyal elmondta látomásait Margitnak – ha elmondta a pokoljárását megíró ágostonrendi szerzetesnek is. Megjegyzendő azonban, hogy természetesen nem egyértelmű azon szövegrészek kiválogatása, melyek a lejegyző sajátjai. Így vannak olyanok, akik nem fogadják el Becsei Vesszős és Krizsáfán fia György azonosítását.¹⁶ Nem lehet célunk egyértelmű állásfoglalás az azonosítás mellett vagy ellen, noha az elbeszélő forrás és a kép eszmetörténeti hátterének alább vázolt azonosságai az előbbi sejteti.

Itt kell megemlítenünk még két magyar pokoljárót, akik megjárták Szt. Patrik barlangját. Egyikük valójában nem is magyar: Malatesta Ungarus Arimino olasz volt, csupán Nagy Lajos iránti tiszteletből vette fel a „magyar” nevet, mert királyunk ütötte lovaggá.¹⁷ Tar Lőrinc azonban magyar volt, s az ő utazása vált a legnevezetesebbé, mivel megénekelte Tinódi is, és ez alapján Arany János Toldi-trilógiájába is bekerült. Az indíttatása teljesen más: őt a másvilági életben való kételkedése vitte a zarándoklatra. Ő látta meg azt a tüzes kád-fürdőt is a pokolban, melyet Zsigmond királynak készítettek elő. A király ezt meghallván annyira megrémült, hogy rögtön elzálogosított 13 szépassági várost, hogy a szerzett pénzből megépítse Szt. Zsigmond budai templomát.¹⁸

A zselizi freskó középkori szemléleti előtt minden bizonnyal nyilvánvaló volt a mondani-való, akkor is, ha nem tudták elolvasni és megérteni a latin nyelvű feliratokat. A gondolat elterjedtségét jelzi, hogy a legutóbbi évtizedekben is bejegyeztek két olyan imádságot, melyek a festmény gondolatvilágához közel állnak.¹⁹

A festmény szövegei rokonok a középkor moralizáló színdarabjaival, leginkább a Bod-kódexben található, 1520 után keletkezett *Vetélkedés a lélekért* című dialógussal.²⁰ Az ábrázolás lehet a bizonyíték arra, hogy eljutott és elterjedt Magyarországon e típus.

¹⁴ A teljes szöveg mai magyar nyelven Bellus Ibolya fordításában: Krizsáfán fia György látomásai. In: Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. (Magyar Ritkaságok.) Bp., 1985. 37. skk.; mi itt *Toldy F.* régies ízü összefoglalását idéztük betűhíven (i.m.: 237-245. old.)

¹⁵ *Toldy F.*: i.m.: 245. old. 17. jegyzet, magyar fordítása: *Püspöki Nagy P.*: i.m. 87. old.

¹⁶ Már *Toldy F.* utal tanulmánya végén arra, hogy volt olyan, aki György vitézt Nagy Lajos király által Olaszországban fogadott zsoldosnak vélte; más szerint az egész legenda költött (i.m. 245. sk.) Legutóbb *Marosi Ernő* Dercsényi i.m.-nek reprint kiadásához írt előszóban vélekedett úgy, hogy „...Krizsáfán fia Györgynek a zselizi freskón szereplő Vesszős Györggyel való azonosítása nem helytálló.” (X. lap.)

¹⁷ *Szerb A.*: Magyarok a Pokolban. [1939] In: A varázsló eltöri pálcáját. Budapest, 1961. 466-471. old.

¹⁸ Uo. és *Santarcangeli, P.*: „Pokolra kell annak menni...” Költők pokoljárása. Budapest, 1980. Tar Lőrinc: 100. skk.; a szöveg kiadása: Tar Lőrinc... i.m. 219. skk.

¹⁹ *Erdélyi Zs.*: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest, 1976. 205. és 206. sz. (606-614. old.) Feltűnő, hogy a gyűjtés helyszínei: Hasznos (Nógrád m.), illetve Vilke (Losonc vidéke) milyen közel esnek Zselizhez.

²⁰ Régi magyar drámai emlékek I., 464. skk.

Szabó Flóris megtalálta a zselizi beszédszalagok valószínű forrását is egy bécsi kódexben található versben.²¹ A bécsi szöveg szereplőinek kétsoros felszólalásaiból a freskó feliratai két kivétellel mindig az első sort hozzák kisebb változtatásokkal. A szent nő szövegének nincs megfelelője – talán bizonyíték arra, hogy az állítató mindenképp szerette volna védőszentjét – s ezáltal némiképp önmagát is²² – megörökíttetni. Részben a bécsi szöveg alapján Szabó Flóris az első sor javítását is ajánlja. („Hanc animam poscco, Quam Crimine plenam nosco.”)²³ Azt, hogy a középkori színjátékok ihletésében született a freskó, már Berkovits Ilona felismerte.²⁴ Szerinte ezt alátámasztja a szereplők színpadias elhelyezkedése és a szabályos hexameterekben, kifejezetten dialogizáló formában írott latin feliratok. Egy krakkói és egy felső-rajnai miniatúra szövegei²⁵ is csak néhány szóban térnek el a zselizi freskó mondatszalagjaitól; ugyanakkor képi ábrázolásai különböznek. Valószínűleg arról van szó, hogy az egyházi megrendelő a középkori szokásoknak megfelelően megadta a szöveget, a festő önállósága a képi kompozíció terén lehetett.²⁶

Bár a zselizi különítmélet Magyarországon egyedülálló, néhány párhuzama a korabeli Európából összegyűjthető:²⁷ például a Nengot-epitáfim a frankföldi Heilsbronnból, 1370-ből; a fent említett krakkói miniatúra; egy erősen sérült freskó, melynek már feliratai sem látszanak, szintén Krakkóból a Szt. Katalin-templom melletti kerengőben; egy (szintén már említett) felső rajnai miniatúra az 1410-es évekből; és végül az 1418-1420 között keletkezett *Heures dites de Rohan* című kézirat egy jelenete: Isten dialógusa a halottal (de itt elmarad a közbenjárás).

A zselizi freskónak Lepold Antal adta a különítmélet címet, mely a művészettörténetben nem ismert kifejezés, annál inkább a dogmatikában. Az egyházi hagyomány beszél különítmeletről, annak ellenére, hogy a Szentírás erről nem szól szó szerint. A különítméletben mindenki egyénileg ad számot életéről, s az ítéletben azonnal elnyeri büntetését. Mint hit-tételt soha nem mondta ki a katolikus egyház, de a tanításában szerepel. Dogmatikailag a különítméletet és az utolsó ítéletet dinamikus összefüggésben kell szemlélnünk.²⁸ Végh János volt az, aki a freskó eszmétörténeti hátterét megpróbálta rekonstruálni.²⁹ Aquinoi Szt. Tamás alapján a XIII. század második felében elterjedt az a nézet, hogy érdemeinket a földön kell elérnünk, s a végső döntésnek halálunk után be kell következnie. Később XII. János pápa (1316-1334) prédikációiban azt fejtegette, hogy a tisztító tűzben meg lehet szabadulni a bűnöktől, és megállapította, hogy még a szentek sem látták meg színről színre Istent, nem jutnak el a „visio beatifica”-ig, csak az utolsó ítélet után. A pápa elsősorban Szt. Ágostonra és Szt. Bernátra hivatkozott. Véleményét „opinio”-ként, tehát nem hittételként fogalmazta meg. A „visio beatifica”-ról a pápa disputatiókat is rendezett, melyek során igazi nézet-különbségek kristályosodtak ki. A viták politikai színezetet is nyertek: a pápa ellenfelei a császárpártiak és egyes ferences irányzatok, melyek a szegénységvitából kifolyólag is a pápa ellen voltak, eretnkséggel vádolták az egyház fejét. A perek és fellebbezések, kiközösítések és eretnekké nyilvánítások nem tudták a problémát megoldani; végül a pápa halálos ágyán vissza is vonta vélekedéseit a „visio beatifica”-val kapcsolatban. A nagy felzúdulás ellenére a probléma a teológusok és politikusok ügye maradt, a hívők nagy része nem is tudott, vagy nem vett róla tudomást.

Kézenfekvő azonban, hogy ezekkel az eseményekkel magyarázzuk a zselizi és a hozzá igen hasonló ábrázolások feltűnését a XIV-XV. század fordulóján. E képtípus egy – igaz kissé megkésett – állásfoglalás XXII. János pápa ellenében. Ezért rövid ideig is volt „divatban”, ez egyik oka ritkaságának.

²¹ Szabó F.: i.m. 689. old.

²² Lopold A. hívja fel a figyelmet arra az érdekes, de természetesen nem bizonyító erejű falubeli hagyományra, miszerint az egyik szent Becsei Margit arcvonásait viseli.

²³ Szabó F.: i.m. 32. jegyzet.

²⁴ Berkovits I.: *Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei*. Századok, 1954. 691. old.

²⁵ Idézi: Végh J.: i.m., 34. jegyzet.

²⁶ Uo. 384. old.

²⁷ Uo. 387.; és Radocsay D.: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1977. 17. old.

²⁸ Gál F.: *Dogmatika II.* Budapest, 1990. 228-230. old.

²⁹ Végh J.: i.m. 375-382. old.

A zselizi freskó, és egyúttal a középkori vallásos gondolkodás lényeges eleme Mária közbenjárása. Minden egyházi irányzat és szerzetesrend – még a flagellások is – beépítik eszmerendjükbe a Szent Szűz emiatt való különleges tiszteletét. Nem egy legendában Mária az utolsó pillanatban ragadja ki a halottat az ördögök kezeiből. A zselizi Mária szöveg (*Fiam, ki ez emlőt szoptad, érte esdekel szavam*) és az ábrázolás (a mellére mutató Mária) jellegzetes: mindig előfordul, ha Máriát, mint közbenjárót láttatják. Úgy mutat mellére, mint ahogy Krisztus sebeire, hogy az Atya haragját elfordítsa a bűnös emberiségről.³⁰

Becsei Vesszős György halálát és különítményét ábrázoló freskó így vethet fényt egy lovag földesúr életére, megvilágítván jellemét, erkölcsét. A festmény egyúttal emléke a kibontakozó új vallásosságnak is, melynek középpontjában a miszticizmus, az ereklyék tisztelete, a zarándoklatok állnak. A korábbi skolasztikus filozofálás helyett Krisztus szenvedése és teremtményeinek szeretete áll a középpontban.³¹

Lengvári István

Pályázati felhívás

A Magyar Nemzeti Múzeum, a Honismereti Szövetség és megyei egyesületei, valamint a Múzeumok Megyei Igazgatóságai

helytörténeti pályázatot hirdetnek

nem hivatásos történészek számára ifjúsági (14-20 év) és felnőtt (21. évtől) kategóriában.

Pályázni lehet Magyarország és a Kárpát-medence történetét felölelő, bármely helytörténeti témát feldolgozó munkával, amely a pályázat beküldésének időpontjáig nyomtatásban még nem jelent meg, és más országos pályázaton nem szerepelt.

A pályázaton **kiemelt témaként** ajánljuk feldolgozásra:

- Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékei, hagyományai (emléktáblák, szobrok állításának története, hozzáfűződő megemlékezések, helyi eseményei a szájhagyományban stb.);
- a szabadságharcban részt vett helyi személyek életútja.

Pályázni lehet még bármely más szabadon választott helytörténeti témával, mely Magyarország és a határon túli magyarok területek (elsősorban XX. század) ipar, gazdaság-, művelődés-, politika- és egyháztörténetét dolgozza fel.

Nem pályázhatnak múzeumok, illetve tudományos intézmények munkatársai és olyan kutatók, akik a történelem valamely korszakával hivatásszerűen foglalkoznak.

A pályázatot 1997. december 31-ig a múzeumok megyei igazgatóságához, illetve a budapesti pályázóknak a Budapesti Történeti Múzeumhoz, vagy 1998. január 31-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Adattárához (1014 Budapest, Budavári Palota „A” épület / 1250 Budapest, Pf. 23.) kell beküldeni 2 példányban.

A pályázatot legalább 20 gépelt oldalon (vagy ennek megfelelő kézirással), jegyzetekkel ellátva kell elkészíteni.

A pályázatra mind felnőtt, mind ifjúsági kategóriában elfogadunk egyéni és csoportos munkákat is. Egy pályázó több pályamunkát is beküldhet.

A pályázat díjai:

Felnőtt kategóriában: I. díj: 30 000,- Ft, II. díj: 25 000,- Ft, III. díj: 20 000,- Ft.

Ifjúsági kategóriában: I. díj: 15 000,- Ft, II. díj: 10 000,- Ft, III. díj: 5 000,- Ft.

A díjazásban nem részesült, de a színvonalas dolgozatokat a bíráló bizottság döntése alapján tárgyjutalomban, vagy dícséretben részesíti. Az elismerésben részesült dolgozatokat a Nemzeti Múzeum Legújabbkori Adattárában megőrizzük.

A bíráló bizottság a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretei között a fentiekől eltérhet.

Eredményhirdetés: 1998 júliusában (A pályázat eredményéről egyéni értesítést csak a díjazottak kapnak.)

³⁰ Seibert, J. (szerk.): A keresztény művészet lexikona. Budapest, 1986. 226. old.

³¹ Ezúton is köszönöm dr. Petneki Áron egyetemi tanárnak, hogy a témát feldolgozásra ajánlotta, és a dolgozat elkészítéséhez segítségemre volt.

Werbőczy Imre törökverő hős emlékezete

1516-ban született és 1548-ban, alig 32 éves korában meghalt Werbőczy Imre, a Kaposmente és Döbrököz hőse, a törökverő,¹ Tolna vármegye volt főispánja, a döbröközi és számos más vár és uradalom tulajdonosa.

Werbőczy Imre a jogtudós, államférfi és politikus Werbőczy István negyedik fiúgyermeként látta meg a napvilágot. Komáromy András szerint 1516-ban született.² Születési helye valószínűleg a Nógrád vármegyei Alsó-Petény lehetett. Ugyanis Werbőczy Istvánnak Budán, Nyársas-Apátiban, Alsó-Petényben is voltak lakásai. Ezek közül a családi fészeknek számító település Alsó-Petény volt, ahol a családja állandó jelleggel leginkább tartózkodott. Ezt támasztja alá az 1791-ben, özvegy Gyurcsányi Ignáczné által Alsó-Petényben felállított latinszövegű emléktábla, miszerint Werbőczy István ott írta leghíresebb művét, a Hármaskönyvet.³ Valóban egy ilyen nagy mű megírására csak a világ zajától elvonulva, nyugodt körülmények között kerülhetett sor.

Werbőczy Imre középiskolai és felsőfokú tanulmányait Budán végezte a Domokos-rendi tanintézetben, melynek felsőfokú, ún. filozófiai tagozata is volt.⁴ Apja nagy bánatára nem kívánt tudományos pályára lépni, hanem inkább a kardforgatás mestersége érdekelt.⁵ Katonai mestere volt először Kun Kocsárd – Szapolyai János katonai vezetője –, majd annak halála (1536) után Enyingi Török Bálint tanította a kardforgatás, a katonai stratégia és taktika fortélyaira.⁶ Felesége Mesztesyi Szerecsen János volt Tolna vármegyei főispán és földbirtokos, valamint Szekcsői Herczeg Katalin Zsófia nevű leánya volt. Az 1532-ben özvegyen maradt Szekcsői Herczeg Katalin 1534. augusztus 17-én tartotta lakodalmát Werbőczy Istvánnal a döbröközi várban.⁷ Zsófia leánya pedig Werbőczy Imréhez ment nőül. Házasságuk pontos ideje nem ismert, valószínű azonban, hogy 1541 előtt történt.⁸

Werbőczy Imre Enyingi Török Bálint oldalán végigélte mindazt, ami Buda 1541. évi csellel történt elfoglalásával összefüggött. Nagy csapások érték: elvesztette katonai tanítómesterét, katonai példaképét, akivel nagyon kedvelték egymást; 1541. október 13-án elvesztette apját is, akit a törökök valószínűleg megmérgezték és méltatlan körülmények között temették el valahol egy budai temetőben.⁹ Ezek jelentősen hozzájárulhattak ama felismeréshez, hogy a törököket ki kell űzni Magyarországról és ő ennek a harcnak aktív részese akart lenni. Feleségével együtt Döbröközre költözött, hogy onnan harcoljon a törökök ellen, védje a Kaposmentét, annak környékét a hódítók ellen és ezzel egyidejűleg szolgálja a haza védelmének szélesebb érdekeit is. Elhatározását tettek követték, melynek következtében fokozatosan létrejöttek a harc megindításának szükséges feltételei.

Valószínűleg 1541 végén vagy 1542. év elején felajánlotta szolgálatait I. Ferdinánd királynak, aki elfogadta azt. Felajánlkozását 1542. július 2-án Döbröközön kelt latin nyelvű írásos nyilatkozatában is megerősítette.¹⁰ A király kinevezte Tolna vármegye főispánjává,¹¹ katonatartási szerződést kötött vele 200 lovaskatona költségeinek fedezésére, noha Werbőczy 800

¹ Szekfű Gyula nevezte törökverőnek. *Hóman-Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet.* Bp. 1928-1934. IV. 112. old.

² *Komáromy András: Werbőczy István és fia.* Századok, 1910. III. füzet, 1. közlemény. (Röviden: *Komáromy: III/1*)201. old.

³ *Borovszky Samu: Nógrád vármegye* 13. old. In: *Magyarország vármegyéi és városai.* Bp. 1903.; *Komáromy: III/1*/202. old.

⁴ *Komáromy: III/1*/202. old.

⁵ *Komáromy: III/1*/199-204., 208. old.

⁶ *Komáromy: III/1*/205-206. old.

⁷ *Fraknói Vilmos: Werbőczy István életrajza.* 294. old. In: *Történelmi életrajzok.* Bp. 1899.

⁸ *Komáromy: III/1*/205. old.

⁹ *Szilágyi Sándor: Werbőczy István.* In: *Magyarország képekben. Honismertető Album.* 11. old.; *Komáromy: III/1*/211. old. jegyzet; – *Fraknói: Werbőczy István* 332. old.

¹⁰ *Hortváth István: Werbőczy István emlékezete.* Pest, 1819. Tom. II. pag. 290-291. old.

¹¹ *Komáromy: III/1*/209-211. old.

¹² *Tolna Megyei Levéltár: Kammerer hagyaték: ideiglenes feljegyzések. Werbőczy Imre levele I. Ferdinándhoz. 1542. április 4.*

lovasra kérte ezt.¹² A király felhatalmazta, hogy a hadikiadások fedezésére beszédheti a felhasználhatja Tolna vármegye és Somogy vármegye egy részének királyi adóját.¹³ Werbőczy Imre törökellenes szövetséget kötött id. Zrínyi Miklóssal, a szigetvári hőssel; Báthory András nyírségi főispánnal és másokkal. Szent esküvel megfogadták, hogy hazánk elfoglalt részeit, javaik és életük árán is igyekezni fognak visszaszerezni.¹⁴

Harci terveinek megvalósítására katonacsapatot toborzott, melynek létszámát – az időnkénti változásokra tekintettel – 400-800 főre tehetjük. Javarésze huszár, kisebb része gyalogos katoná volt. Főleg az elszegényedett köznemesekből verbuválódott. Elsősorban pénzért vállalták a harci szolgálatot, de a hazaszeretet is motiválta e katonákat. Takáts Sándor többek között ezt írta róluk: „sokan vannak, nagyon kitűnő katonák s a Dunántúl mindnyájan Werbőczy Imre zászlaja alá állnak...”¹⁵ Volt három kiváló hadnagya, akik teljes odaadással közreműködtek tervei megvalósításában: Muthy István a Tolna vármegyei Tahapusztán volt birtokos, régi tolnai család sarja;¹⁶ Sárközy Gábor, a Tolna vármegyei Inoka településen volt apjának birtoka, régi tolnai család sarja;¹⁷ Budaházy János származása ismeretlen, valószínűleg Werbőczy hozta magával Budáról Döbröközre.

Werbőczy Imre törökkel való összecsapásainak részletei írásban nem maradtak fenn az utókor számára. Főleg csak az összecsapások helye, ideje és néhány ezekkel összefüggő tény ismert ezekből. Röviden a következőkről van szó:

1542. március elején Döbrököz közelében Werbőczy hadnagyai bajvívásban legyőzték Kászon mohácsi bég három tisztjét, ami hírnevet eredményezett a döbröközi vitézeknek.¹⁸

1542. március 25-én a kozári ütközetben fényes győzelmet aratott Kászon mohácsi bég csapata felett. A döbröközi vitézek kiszabadítottak 16 foglyot, 90 levágott török fejet vittek magukkal Döbröközre. Életüket veszítették Kászon legjobb tisztjei: Murat aga, Musztafa és Ibrahim vajda.¹⁹

1542. augusztusában Werbőczy megtámadta a tolnai törököket, amikor csapatával az esztergomi táborba ment, hogy résztvegyen Buda tervezett visszafoglalásában, ami Brandenburgi Joakim október 8-i elvonulása miatt a budai vár alól, meghíusult. Dolgavégezetlenül kellett hazatérnie Döbröközre.²⁰

1542. decemberében majd 1543. április 4-én megtámadta a szekszárdi törököket. Nagy veszteséget okozott a törököknek, maga Ejmekán aga is életét veszítette. E támadásnak olyan nagy jelentőséget tulajdonítottak a törökök, hogy Kászon bég külön jelentést küldött a szultánnak, amelyben csökkenteni igyekezett veszteségük nagyságát.²¹

1543. júniusában Werbőczy szerette volna megakadályozni, hogy a törökök véglegesen elfoglalják Valpót. Ez azonban nem sikerült, így az június 22-én végleg török kézre került, A kudarc oka főleg az volt, hogy Nádasdy Tamás ígért segítsége nem érkezett meg.²² Ezután sorra török kézre került Pécs, Siklós, Szász vára, Máré vára és Anyavár is.

1543. augusztusában Werbőczy 600 lovas élén résztvett Székesfehérvár védelmében. Csapata odaveszett, neki azonban szerencséje volt, mert az ostromgyűrű teljes bezárulása előtt, még a külvárosi harc során sikerült elmenekülnie a biztos halál elől. A sóstói nádason át, csodával határos megmenekülését Komáromy szerint erős karjának, éles szablyájának, bátorságának és kiváló teljesítményű paripájának köszönhetette.²³

¹³ Tolna Megyei Levéltár: Tolna vármegye 1542-43. évi dicalis összeírása.

¹⁴ Budai Ferenc: Polgári Lexikon. Pest, 1866. I. 112. old.; III. 437. old., *Komáromy*: IV/2/287. old.

¹⁵ *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 247. old.

¹⁶ Zichy család okmánytára I. köt. 167. old.; Tolna Megyei Levéltár: 1542. évi dicalis összeírás.

¹⁷ Zichy család okmánytára: V. köt. 108; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp. 1897. 442, 470, 472, 474. old.

¹⁸ *Tinódy Sebestyén*: Krónika. Bp. 1984. (2. kiadás) 458. old.

¹⁹ *Komáromy*: IV/2/288-289. old.

²⁰ Erdélyi országgyűlési emlékek. Bp. 1875. I. köt. 140. old.

²¹ *Thury József*: Török történetírók. Bp. 1893-1896. 2. köt. 294. old.

²² Uo. 298, 380. old., *Komáromy*: V/3/387. old.

²³ *Komáromy*: V/3/393, 398, 400. old.

Ezután Győrbe ment, ahol találkozott a szövetségeseivel. Megállapodtak abban, hogy megtámadják a krími tatárokat, akiket a szultán küldött a Balaton-felvidékre rablóportyára. Az ütközet 1543 szeptemberében zajlott le Somlóvásárhelynél, melynek eredményeként mintegy 3000 tatár harcos elpusztult. A magyar vitézek – köztük Werbőczy Imre – ismét kitettek magukért. E győzelem után ismét fellángolt a magyarok lelkesedése, megnőtt az önbizalmuk.²⁴

E csata után Werbőczy Imre hazatért Döbröközre, hogy felkészüljön a további harcra, mert jól tudta, hogy a törökök szeretnék elfoglalni a döbröközi várat. Sorba jöttek azonban a problémák. Újabb csapatot kellett toboroznia, de a szükséges pénzügyi segítséget nem kapta meg a királytól. Megújították ugyan a katonatartási szerződést, de a király csak kötelezvényt adott neki 4000 forint hátralékról 1543. október 20-án.²⁵ Nem hajtották végre a pozsonyi országgyűlés 1543 októberi döntését sem, miszerint feltétlenül gondoskodni kellett volna többek között Szigetvár és Döbrököz megerősítéséről.²⁶ A törökök 1544 május elején megkezdték a hódoltsági terület kibővítését. Elfoglalták Visegrádot, Nógrádot, Hatvant, majd a Kapos-mentén lévő Simontornya várát. Ezután került sor Döbrököz elfoglalására.

Ennek idejére vonatkozóan több változat (1543, 1544) található a régi magyar forrásokban. Káldy-Nagy Gyula török források alapján végzett kutatómunkájának eredményei szerint a döbröközi vár elfoglalása 1545-ben történt.²⁷ A vár ostromának, elfoglalásának részleteiről nem maradt írásos bizonyíték az utókor számára. Van azonban egy levél, melyet 1548. augusztus 18-án írt Majláth Istvánné, aki a budai pasával való tárgyalása során – a pasa közlése alapján – megtudta a döbröközi vár elfoglalásával kapcsolatos körülményeket és leírta azokat a kor sajátos nyelvezetén. Tartalma a következő: „Bassa imezt mongia: Verbőczy Bwdan chazarnak meg írte vala az ew warat Debrekezt, oztán hog meg hala, az fia mengiarast nemet kiralhöz alla mend warastwl es onnan nag sok kart tewt az chazar zolgainak, kyt mynd twd az chazar, es soha nem ada meg az warat chazarnak az atyha igireti zerint, ha nem chazarnak bwday bassat kellett nyag haddal, agywiwal reia köldenie es nyag sok ember karral vitette meg...”²⁸

Ez a szöveg azt jelenti, hogy Werbőczy István Budán a török szultánnak ígérte a döbröközi várat. Halála után a fia álltál I. Ferdinánd oldalára és nem teljesítette az apja ígését, nem adta át a várat a török szultánnak. Inkább onnan harcolt a törökök ellen és sok kárt okozott nekik. A szultán a budai pasát küldte nagy haddal és ágyúkkal Döbrököz elfoglalására és csak nagy embervesztés árán tudta elfoglalni.

Majláthné levelének idézett tartalma közvetett bizonyíték arra nézve, hogy Werbőczy Imre hősiiesen védte a döbröközi várat a törökök ellen, de a túlerővel szemben az nem lehetett sikeres. Ez alkalommal is sikerült elkerülnie, hogy a törökök megöljék vagy elfogják. Pedig az ostromló seregben jelen volt adáz ellensége, Kászon bég, a későbbi budai pasa, nagyon szerette volna ezt elérni. Valószínűleg a várat körülvevő nádas valamelyik rejtett ösvényén tudta észrevétlenül elhagyni a várat. Ezután ismeretlen körülmények között Erdélybe ment, ahol először Vingárt várában, majd pedig az általa építtetett házban, a közelben lévő Mihálcfalván élt a feleségével 1548 tavaszától.²⁹ Hamarosán ismeretlen betegség megtámadta a szervezetét és 1548. augusztus 25-e és november 9-e között, alig 32 éves korában meghalt.³⁰ Temetési helye nem ismert, de valószínű, hogy Mihálcfalván történt. Gyermeke nem volt, özvegyét később Kápolnai Bornemissza Farkas vette feleségül, akinek szintén voltak birtokai Tolna vármegyében.

Így végződött egy jobb sorsra érdemes kiváló magyar hazafi élete, aki a haza szolgálatára áldozta hatalmas vagyonát, életét és egészségét. Sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy e hős

²⁴ Komáromy: VI/4/461-462. old.

²⁵ Országos Levéltár: E.148.N.R.A. fasc.559.Nr.12.106. doboz; Filmtár: 5995; Komáromy: VI/4/463. old.

²⁶ Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek. Bp. 1875. 2. köt. 579. old.

²⁷ Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. 8-10. old.

²⁸ Szalay Ágoston: Négyszáz levél a XVI. századból. Magyar Levelestár. Pest, 1861. I. köt. 51-53. old.

²⁹ Komáromy: VI/4/467, 474, 475. old.

³⁰ Komáromy: VI/4/475, 476. old.

neve nem szerepel a tankönyvekben. Pedig érdemei alapján szerepelnie kellene a jólismert magyar végvári vitézek között. A vele kapcsolatos kutatómunkám célja az volt, hogy e kiváló hazafi kerüljön ki a feledés homályából, a magyar fiatalok ismerjék meg nagyszerű tetteit és ezáltal váljon ő is történelmi példaképpé, hatóerővé a fiatalok hazafias nevelésében. Döbrököz lakossága nagyon tiszteli Werbőczy Imrét, ezért minden adandó alkalommal megemlékezünk róla. A tanárok is megismertetik dicső tetteivel az általános iskola diákjait. Várának romjain hamarosan emléktáblát helyezünk el.

Dr. Gelencsér Gyula

II. Rákóczi Ferenc és Eger

1996. december 13-án az egi Városháza dísztermében megalakították a Rákóczi Szövetség egi szervezetét, amelynek egyik feladata a sok közül, a nagy fejedelem szellemi hagyatékának ápolása, a nemzet iránti áldozatos szeretetének követése. Írásunk célja II. Rákóczi Ferenc (Borsi, 1676 – Rodostó, 1735) helyi emlékeinek csokorba gyűjtése és átadása a folyóirat olvasóinak. Ezzel is áldozunk az említett szövetség célkitűzéseinek.

Eger vára, illetve városa, amelynek püspöke 1698-tól Telekesy István volt 1705. január 2-án került a Rákóczi vezette kuruc hadsereg kezére. A nagy fejedelem emlékirataiban többször azt írta, hogy „Én nagy fontosságú dolognak tartottam megnyerni az egi főpásztort, hogy híveit el ne hagyja. Telekesy előkelő nemességű volt, felruházva van a jó öreg, minden olyan tulajdonságokkal, melyek egy püspököt ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel és felebaráti szeretettel.”

Rákóczi fejedelem 1705 február végén vonult be Egerbe. A város díszes ünnepséggel fogadta őt. A Rác-kapunál Telekesy István püspök a megye tisztikarával és nemességével, a város népe és az egész papság élén várta és üdvözölte, a vezérlő fejedelmet. Ékes magyar nyelvű beszédében a főpap a Biblia szavaival kérte Rákóczitól, hogy „Békességes-e jövőtele?” Kérte, hogy Eger püspöki városban az „eretnekeket” ne támogassa, mert ő az élete árán is kész megvédeni híveit. Rákóczi válaszában megnyugtatta a főpásztort, hogy az „eretnecségnek” a katolikus püspöki székelyen való terjesztését nem fogja megengedni.

A fogadás után Rákóczi a vár falairól dörgő ágyúzás és zene mellett, a nép ujjongó lelkesedése közepette vonult be a püspöki palotába, ahol megszállt. Ez az ünnepélyes fogadtatás megpecsételte a püspököknek, a fejedelemhez való csatlakozását.

Eger várának meghódolása nagy jelentőségű volt a szabadságharc és a fejedelem ügyére nézve. Eger lett – mint Rákóczi mondta – „az ország közepe”, Eger a felszabadult Magyarország középpontjává vált. Rákóczinak pedig csaknem állandó főhadiszállása lett. Az előkészítés, a szervezés nagy munkája várt Rákóczira Egerben. Ezekben a napokban vetette papírra az alábbi sorokat: „Magunk mind azért, hogy a francia követet excipiálhassuk (fogadhassuk), mind pedig, hogy a várakban jó posiciót (rendet) tegyünk és újabb harcot indíthassunk, ide Egerbe jöttünk.”

A nagy fejedelem 1705. február 28-tól egészen június 18-ig városunkban tartózkodott. „Békétárgyalásokkal foglalkoztam, az ország igazgatásával és rendeztem a csapatokat, amelyeknek zsoldját megállapítottam.” – írta Rákóczi az egi napokra való visszaemlékezésében. Az Eger falai között töltött száztizenkét napja, a kuruc szabadságharc zenitjét jelentette.

Rákóczi egi tartózkodásának első eseménye Des Alleuers tábornagynak, XIV. Lajos francia király rendkívüli követének megérkezése volt, aki március 11-én vonult be a városba. Rákóczi uralkodóhoz méltó pompával kísértette és fogadta. Itt Egerben bontakozott ki a nemzeti királysághoz illő fejedelmi udvar. Egerben kerülhetett sor a bécsi udvar követének, Széchenyi Pál kalocsai érseknek, Viza Jánosnak és Okolicsányi Pálnak „a békességet célzó tractá”-ra való fogadására. Ekkor merült fel határozottan az országgyűlés összehívásának kérdése, amelyet sürgetett I. Lipót császár és király 1705. május 5-i halála is.

Amikor a fejedelem 1705 tavaszán Egerben tartózkodott, az egriek és a környékeliek szinte elárasztották kívánságaikkal és panaszaikkal. 1705. május 16-i keltezéssel négy egi

katona folyamodott a fejedelemhez. Tóth Pál nagyrédei sebesült katona családja eltartásához kérte Rákóczi segítségét. A fejedelem meghallgatta a hozzáfordulókat és tőle telhetőleg teljesítette azok kívánságait.

Amikor a Rákóczi-féle szabadságharc egri vonatkozásait elemezzük, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a város hadi népe derekasan kivette részét a nagy nemzeti küzdelemből. Az egri katonaság 1705 tavaszán Farkas Sándor regimentjében szolgált. „Farkas Sándor ezredéből az egri, ónodi, szikszai katonaság oda van – írta Bercsényi Miklós főgenerális Nyitráról 1705. április 11-én a fejedelemnek – nem tudok mit tenni, csak bomlás van ezek között is. Talán ne szagassuk az ezredeket, csak foldozni sem győzőm már az ezredeket. Préni Miklós Uram keze alá hagyom a hajdúságot, magát a többit hajszászni küldöm...” Ugyancsak Bercsényi írta Nyitráról április 27-én: „Már a mezei szerek rendben vadnak, alkalmasint; csak az Farkas Sándor ezredéből nem tudnak disponálni; mert oda vannak egri, ónodi, sajószentpéteri, szendrei hajdúk. Préni Miklósnak adván azon ezeret, ha Nagyságod megengedné, – mert úgy is búcsúzik az ezeretől Sándor a köszvény miatt.” Farkas Sándor regimentjét, aki „az köszvényre nézve 300 hajdútól minden tiszttel nélküli álló ezerét resignálta (visszaadta)” 1705 májusában Perényi Miklós kapta meg. „Putnoki, szendrei, ónodi s egri hajdúságból voltak összevetve, mindenikből van itten” – írta Bercsényi május 2-án a fejedelemnek.

Arra nézve, hogy milyen mértékben vette ki részét az egri nép a Rákóczi-féle szabadságharcból, számszerű adataink is maradtak. Egy feltehetően 1705-1706 folyamán végzett felmérés szerint akkor a kuruc hadseregben az alábbiak vettek részt Egerből: „A felső hadakban utolsó mustrától (szemlétől) fogva maradtak 80-an, a több más ezrekben (ezredekben) tiszteknek viték, ki hova lett, nem tudatik. – Akik mustra előtt eljöttek, télben odafent (a Felvidéken) táboroztak, most Szepeszy Tamás által előadattak, lejöttek 41-en. Mustra után kik lejöttek, készül visszamenni 19-en.” Bizonyára jelentősen többen harcoltak az északi részen az itt közölt létszámnál, mivel egy korábbi, másik forrásban azt olvashatjuk, hogy „helyi városi tanács sem tudta, hogy hová húzódtak szét.”

A szabadságharc egyik jelentős hadműveletében, a dunántúli előnyomulásban szintén részt vettek az egri kurucok. „A Dunaföldvári Sáncon 2 Hadnaggyal, fuzérokkal (katonai futárokkal) együtt 20-an. Eger városában mostan hajdúk vannak 224-en.” A felvidéki táborban még 16 egri szolgált mint hajdú. Említésre méltó az is, hogy „Rácok közül mentek táborba 16”. Ezen kívül német származású egriek is kivették részüket a harcból. „Francia Camothe Obester Urammal minapi ittlétében a Németek közül, az kiknek kedve volt és alkalmasak hadakozásra, pattantyúsok (tüzérek) lettek 32-en.” Az egri „rácok” már a vár feladása után csatlakoztak a szabadságharcba és dicsőséggel vették ki részüket Magyarország népeinek közös harcából.

Az egri magisztrátus jegyzőkönyvében külön megemlékezett azokról a városbéliekről, akik életüket áldozták a hazáért. „Miolta urunk (Rákóczi) hívségére állottunk, egy harcon, másion fegyver által hajdúk, katonák, az kiktől emlékezünk, elestének 70-en. Természet szerint való halállal is sokan meghaltak. Sokakat a harcok során szétverték mint az okmány írta ‘Sokan idestova eloszolván mind magyar, rác, német nátióbból.’ Telekesy püspöknek az okmányra írt sajátkező feljegyzése szerint „azoknak az egrieknek, kik katonáskodtak, vagy már nincsenek jelen, összesen 524 személt tett ki a számuk.” 1706 elején az Egerben maradtak száma annyira megcsappant a szabadságharcban való részvétel miatt, hogy Telekesy püspök azt javasolta, hogy ne bíróvá válasszanak, hanem „város hadnagyot, mivel a nemes és vitézlő úgy közönséges városi rendhez való Egri Lakosoknak, majd csaknem nagyobb része most is fegyverben lévén, szíllel elszlott és actu militál (jelenleg katonáskodik).”

Rákóczi Ferenc 1706. február 20. körül ellátogatott Egerbe és itt is maradt április 21-ig. A fejedelem távozása után, április 29-én a kistapolcsányi táborból kelt levelében intézkedett, hogy Heves adjon „az Praesidiumoknak jó rendben való conservatiójára (a váraknak megőrzésére) Eger várához 20 szekeret és 40 gyalogmunkást.” 1706. október 8-án érkezett Egerbe Usz Ferenc, a szövetkezett rendek biztosa, hogy az egri jezsuita szerzetesekkel közölje a Széchenyi konföderáció megállapodását és felhívja a szerzeteseket csatlakozásra, mert különben kiűzik őket a városból. A helyi jezsuiták hosszas tanácskozás után kijelentették, hogy a felhívásnak nem tehetnek eleget, mert III. Pál pápa bullája ezt tiltja. Ennek következtében a

konfederált rendek rendeletéből 1707. március 11-én Usz Ferenc és Faragó Miklós egri kanonokok megjelentek a helyi jezsuita rendházban, összeírták vagyonukat és kihirdették száműzetésüket. A rend templomi felszerelését Telekesy püspök vette át megőrzésre. A száműzött jezsuiták csak 1710 novemberében tértek vissza városunkba, miután ekkorra már Heves megye meghódolt a császári hadak előtt.

Közismert, hogy Rákóczihoz csak egyetlen katolikus püspök, az egri Telekesy István csatlakozott. Az 1705 szeptemberében tartott Széchenyi országgyűlésen a rendek nevében, már ő köszöntötte a fejedelemet és celebrálta az ország sátorában az ünnepélyes misét a fejedelem eskütétele előtt. Utána Pethes András címzetes püspök, egri káptalani nagyprépost az eskümintát, a fejedelem pedig az egri püspök kezébe tette le az esküt. Rákóczi szenátus tagjai sorába felvette nem csak Telekesy püspököt, hanem Pethes András egri nagyprépostot is.

Telekesy István „kuruc püspökre” hárult 1707. május 31-én kezdődő ónodi országgyűlés üdvözlő beszédének megtartása is. Igaz, rögtönözve, de így is igen szép beszédet tartott, amikor a fejedelem a szenátustól körülvéve megjelent az ország sátorában. A püspök első között írta alá a Habsburgok magyar tróntól való megfosztásáról hozott végzést. I. József császár és király az ónodi trónfosztás kimondása után XI. Kelemen pápához fordult és arra kérte, hogy adjon felhatalmazást arra, hogy a szabadságharcot csatlakozott egyházi személyek ellen törvényesen eljárjon. A pápa 1709. augusztus 17-én brévet bocsátott ki Keresztély Ágost primáshoz, amelyben meghagyta minden egyházi embernek, hogy azonnal álljon el Rákóczi ügye mellől. Büntetésből kilátásba helyezte a viselt méltóságtól és az azzal járó javadalmaktól való megfosztást is.

Keresztély Ágost primás 1709. december 18-án kelt levelében a Rákóczi pártján álló és a pozsonyi országgyűlésen meg nem jelent papokat állásuktól és javadalmaitól megfosztotta. Így Telekesy Istvánt, Pethes András nagyprépostot, az összes egri kanonokot. Ezt követően I. József császár és király a kalocsai érsekké kinevezett váradi püspököt gróf Csáky Imrét emelte az egri püspöki székbe. Ez a tény nagyon megtörte a 78 éves agg főpásztort, s később a királyhoz fordult méltóságába való visszahelyezése érdekében.

II. Rákóczi Ferenc 1708. május 15-én érkezett újból Egerbe, s táborával együtt itt maradt egészen június 14-ig. Május második felében zajlott le az az egri gyűlés, amelyen intézkedtek az ónodi, illetve a kas... etés hátralékainak behajtásáról, a libertások után egy esztendőre elrendelték a poltura leértékelését. Ez alatt összegyűlt a sereg az egri táborban. „Gyalogságom teljes és jól felszerelt volt – emlékezett vissza Rákóczi évek múlva az egri táborra. Sohasem volt még ilyen szép hadseregem a háború kezdete óta. Új egyenruhájuk elkápráztatta a szemeket.” Rákóczi fejedelem Egerből vonult seregével nyugat felé, de Trencsén alatt 1708. augusztus 3-án a kuruc hadsereg, a szabadságharc legnagyobb katonai vereségét szenvedte el, amelyben maga a fejedelem is megsebesült.

Három héttel a trencsényi csatavesztés után egyetlen lövés nélkül kapitulált Nyitra vára és a császári csapatok megindultak, hogy végleg eltiporják a szabadságharcot. Rákóczi azonban nem csüggedt el. Két nappal a trencsényi vereség után levelet intézett Heves megyéhez: „Parancsoljuk az Heves Vármegyéknek, hogy ki bizonyos helyre zászlóstul gyülekezvén üssön táborot”, majd augusztus 10-én meghagyta a fejedelem, hogy zászlóstul Egerben jelenjenek meg a hevesiek „és az által mind az ellenség tovább való igyekezeit meg gátolni, mind pedig az maga édes hazánkhoz való szeretetüknek, kötelességeknek eleget tenni” el ne mulasszák.

A fejedelem a gyászos végű trencsényi csatavesztés után, augusztus 11-én Egerbe vonult vissza, s a városban maradt szeptember 26-ig. Itt mindent elkövetett azért, hogy a vereség romboló következményeit valami módon ellensúlyozza. Ezekben a napokban érkezett Egerbe az orosz követ, amely I. Péter cár közbenjárását ajánlotta a béke megteremtésére. Bár a svédekkel élet-halál harcot vívó I. Péter cár nem adhatott Rákóczinak katonai segítséget, de diplomáciája révén segítségére sietett a magyar szabadságharcnak. Jemeljan Ivanovics Ukrajnecvnek, Péter cár követének az volt a hivatalos megbízatása, hogy közvetítsen Ausztria és Magyarország között. Ukrajnecv Magyarországról keltezett augusztus 28-i levelében a következőket írta: „Ha bár nagy nehézségek árán, nagy hegyeken, meredek köves utakon, sziklákon áthaladva, de isten segédelmével augusztus 19-én megérkeztem

Rákóczi fejedelem őfelségéhez és a Magyar Királyság szövetkezett rendjeihez Eger városába." Bár a Habsburg császár nem fogadta el az oroszok közvetítését, de ennek ellenére Ukrajnacev magyarországi útja megszilárdította az orosz-magyar kapcsolatokat. Ukrajnacev egyébként, az akkor már dühöngő pestis körülményei között tartózkodott Egerben, annak áldozata lett. Minden bizonnyal a helyi „rácok” sírkertjében temették el földi maradványait. Sírhelye jelenleg már ismeretlen.

A trencsényi vereség után elszéledt, elkedvetlenedett kurucokat már nem volt könnyű összetartani „az egriek is elmaradtak” – írta Bercsényi generális 1708. szeptember 1-jén a fejedelemnek. Rákóczi Perényi Miklóst bízta meg azzal a feladattal, hogy „mindjárt Kegyelmedhez (Bercsényihez) vigye fel hajdúit.” Szeptember 25-én távoztak Egerből, miután a felvidék két fő helye Kassa és Eger védelméről megtette intézkedéseit. Ez volt egyébként Rákóczi Ferenc legutolsó tartózkodása Egerben.

Rákóczi Eger védelmi rendszerére vonatkozólag 1708. szeptember 24-én küldött tájékoztatást Bercsényinek. Miután Vass Sándor brigadiros meghalt, Rákóczi 1709. április 9-én az egri várat Perényi Miklós kezére bízta. A fejedelem De Riviere francia tiszt által kioktatta az új várparancsnokot az erődítmény védelmének módozataira, s megmagyarázta neki, hogy az ostrom idején milyen intézkedéseket tegyen.

Bár ebben az időben már dühöngött a pestis, de az egriek e nehéz időben is erejüket meghaladó mértékben kivették részüket az áldozatvállalásból. Mint katonák, hajdúk szolgáltak és verekedtek a különböző csatamezőkön. A fejedelem a katonáskodás után az egriek számára adómentességet biztosított. 1709. május 22-én az alábbi leiratot intézte a város közönségéhez az adómentesség ügyben: „Mind a Városnak, mind pedig a Magyar és Rác Nemzettségéből táborozó lakos Híveinek alázatos Instantiáik előnkben jövőn, tudhassa hűségtek magát alkalmaztatni Közönséges Kegyelmes Resolutionkat és a Haza Végezését praesentibus adjuk értésül: hogy tudniillik valamint a Nemes Kunságok, Jászság, Hajdú Várossi s más hasonló szabadságot élvező Híveink követt úgy ezen városba is, mind azok, akik személyesen hadakoznak, az Országnek mindenféle Confisutiótul simpliter eximáltak (egyszerű kivételtek). Ezen beneficium mindazonáltal nem extendáltatik (terjed ki) azokra, kik zsoldosok által szolgálnak.”

Az egri „vitézlő rend” még a szabadságharc végnapjaiban is vérevel áldozott a haza oltárán, az iparosok pedig szorgalmasan dolgoztak a hadsereg ellátásán és felszerelésén. Darvas Ferenc kerületi hadbiztos 1709 februárjában „itt Városunkban Lakos szabó Mes-terembereket, az militia számára leendő mundér varrásokra erőssen szorgalmaztatija”.

Közben a fejedelem és Bercsényi generális nem feledkezett meg az egri vár erősítéséről. Bercsényi 1709. július 1-jén Sárospatakról írta Perényi Miklós városparancsnoknak: „a vár reperatiojához képest kívántató szekerek és munkások iránt írtunk Nemes Heves és Borsod Vármegyékre – azoknak előállítását maga is említett Commendáns Uram sürgesse, igyekezvén hova hamarabb azon kívántató reperatiót (javítást) jó módjával véghezvinni.”

1709 nyarán Bercsényi Miklós főgenerális meghagyta Perényi egri várkapitánynak, hogy a császáriak ellen Zólyomban harcoló Csajághy seregének hadiszekereket küldjön, az egri hajdúk javarészét pedig késedelem nélkül Nyáray dandárhoz vezényelte, mert Pálffy János és Viard császári tábornokok Rózsahegy és Lipótszentmiklós környékén nagy erővel támadták a kurucokat. Perényi már július közepén felküldött egy csapatot, néhány nap múlva a többi is útnak indította. Ennek következtében az egri vár védelmére még 300 ember sem maradt, s az ágyúk és tarackok száma is nagyon megcsappant. Maga a vár is „hanyagolt, romladozó” állapotba jutott. A várparancsnok lakószobáiban az eső becsorgott és télvíz idején 200 hajdúnak sem jutott elegendő szállás.

Sietette a szabadságharc bukását az 1708-1709-től országszerte dúló pestisjárvány is. Egerben 1708 végén már annyira elterjedt a pestis, hogy aki csak tehetett, még a megyei tisztviselők is, elmenekültek más, meg nem fertőzött vidékre. Magát a várost ugyan sokáig megkímélte a ragály, s mint Perényi Miklós jelentéséből értesülünk, 1709. augusztus 16-i mindössze öt embert ragadott el.

Ez alatt idők alatt az egri hajdúk Csajághy és Nyáray dandárjában váltakozó szerencsével hadakoztak és augusztus 8-án Rózsahegy közelében fekvő Rivicinál sok németet levágtak,

Czelder Orbán vitáz hajdúival együtt, a győzedelmesen előrenyomuló Viard császári tábornok csapatából.

A császáriak egyre nagyobb sikerrel 1709 során Rákócziat arra serkentették, hogy a stratégiai szempontból napról napra jelentősebbé váló Eger várát sürgősen megerősítse és gondoskodjék az őrség fizetéséről, s az élelem tárházak megtöltéséről is. 1710 elején Rákóczi általános hadiszemlét tartott, s január 15-én lehelében többek között arról is tájékoztatta Bercsényit, hogy Perényi Miklós egri várkapitány ezredét kifogástalan állapotban találta. Ebben az időben a városban tartózkodott Eszterházy Dániel generális is, aki akkor betegeskedett, de miután felépült, italozni kezdett. Ez a cselekedete a fejedelmet arra bírta, hogy az említett tábornokot eltávolítsa Egerből. Rákóczi ugyanis jól látta, hogy Eger elesése után Munkács és Ungvár következne. Ezért Eger várát eleséggel, hadifelszereléssel bőségesen ellátta és Csajághy gondjaira bízta.

Egerben 1710 második felében a dühöngő pestisjárvány ellenére rendkívül mozgalmas élet folyt. A világi és szerzetes papok, valamint az állandó várőrségen kívül, még a településen tartózkodott jelentős számú élelmezési tiszt, magyar és idegen mesteremberek. A pestis gyógyításának szolgálatába állt egy itt-tartózkodó seborvos is. Egerben volt ekkor a kerületi hadipénztár, az élelem- és anyagraktár. Itt készültek az idegen segédcapatok német mintájú köntösei is, ide küldték kijavítani a meghibásodott fegyvereket.

Az Egerbe összegyűlt sebesültek és betegek a török időkből fennmaradt fürdőekben ke-restek gyógyulást. Maga Rákóczi fejedelem is, amikor országos ügyekben huzamosabb időt Egerben töltött, orvosai tanácsára többször is felkereste a helybeli melegvízű forrásokat.

Az Érsekújvár felmentésére irányuló dunántúli hadjárat vezetését Rákóczi Károlyi Sándor generálisra bízta, kinek felesége és házanépe félvén a dühöngő pestistől, Egerben húzta meg magát

Rákóczinak a szabadságharc ügye megmentése érdekében az volt a haditerve, hogy az ország különböző részeiben lévő lovashadakat a várakba, erődítményekbe csoportosítja, s így védelmezi meg a még a kurucok fennhatósága alatt lévő kicsire zsugorodott országrészt, amely már csak ekkor a Tiszától a Beszkidék hegységig terjedt. E terület végső bástyái voltak Eger, Kassa és Munkács várai. Terve az volt, ha az ellenség megtámadja a Jászságtól Szolnok felé vonuló Csajághyt, akkor Eger várának szerepe még tovább növekszik. Közben a császáriak 1710 októberére elején gyorsan közeledtek Eger felé. Rákóczi De Riviere francia katonai tanácsadó véleménye alapján meg volt győződve arról, hogy Eger a „legerősebb ostromot is kibírja, csak a védőknek helyén legyen az eszük és a szívük”. A siker érdekében 1710 koraőszén az egri vár tüzéreinek 500 rhénes forintot adni parancsolt.

Időközben Cusani őrgrof, lovassági tábornok megtámadta a Tisza vonalát. Viard hadoszlopa a Boldva mentén és Sajó völgyében is gyorsan nyomult előre. Perényi Miklós várkapitány egy időleg értesítette Károlyi Sándor generális és Bercsényit az Eger körül kialakult helyzetről. A császári csapatok megakadályozták, hogy a kurucok segítő csapatokat juttassanak Egerbe. Wallis gróf német csapatai Hatvan felől úgy elárasztották Heves megyét, hogy a rendek az 1710. október 10-én tartott közgyűlésen behódoltak a császárnak és megfizették a megyére kirótt hadisarcot is.

A császári csapatok e gyors és váratlan támadása meghiúsította a fejedelem jól kigondolt haditervét, s lehetetlenné tette, hogy a tiszántúli hadakkal egyesülve Szolnok és Eger között kedvező védelmi állást foglalhasson el. De Viard Miskolc tájékáról portyázó csapatokat küldött ki, hogy szükség esetén elvághassák a kuruc felmentő sereg útját. Cusani már a Tiszánál állott, hogy kierőszakolja Szolnok megszerzését. Ez 1710. október 17-én sikerült is, mivel a várvédők behódoltak a császáriaknak.

A fentiek után Eger védelmi jelentősége még fontosabbá vált a fejedelem és a szabadságharc számára. Rákóczi most a végső erőfeszítések idején nagyon számított a városra és megragadott mindent annak megtartása érdekében. De hiába könyörgött Perényi leveleiben segítségért a fejedelemhez, Bercsényihez és Károlyi Sándorhoz, azok kérésének már nem tudtak eleget tenni. A fejedelem tisztaban volt Eger veszélyeztetett helyzetével, de nem segíthetett rajta. Most már az Eger felé vezető minden közlekedési útvonalat elzárta az ellenség, s ezáltal megtörte a kuruc sereg, amúgy is gyenge ellenállását.

Cusani Szolnok elfoglalása után Eger felé fordult, másfelől pedig Wallis gróf ezredes csapatai igyekeztek az egri vár ostromához. Az ellenség fő ereje 1710. október 24-én érkezett a

vár alá. A vár védői rövid csetepaté után feladták a védelmet és behódoltak a labancoknak. A várátadás és a kivonulás napját 1788. december 7-8-ra tehetjük. Ekkor Rétthey alparancsnok zászlók alatt, dobpergés mellett vitte „a császári hűségre” a vele tartó, magasabb rangú tiszteteket és hajdúkat. Rákóczi fejedelmet a vár feladása nagyon megdöbbentette és lehangolta.

Összefoglalóul elmondhatjuk, hogy Eger kiemelkedő szerepet játszott a Rákóczi-féle szabadságharc korában. Az egész küzdelem alatt Eger volt a nagyságos fejedelem egyik főhadiszállása. Itt bontakozott ki a nemzeti királyság ígérete gyanánt sok színben pompázó fejedelmi udvar. Amikor pedig a kurucok csillaga leáldozóban volt, Rákóczi Egerre mint utolsó mentsvárra nézett. A nagyságos fejedelem azt remélte, hogy Eger vára meg fogja tartani a szabadságharc ügyének a Tiszántúlt is, legalább 1711 tavaszáig, amíg ő külföldi segítséggel újra megkezdheti a harcot. Eger sok áldozatot hozott a szabadságharc érdekében. A harc hosszú éveit a városi tanács jegyzőkönyve szerint „tűz, fegyver és az keserves döghalál rontása miatt, nem kevés megpróbáltatáson, súlyos csapásokon ment keresztül”. A város 1700. évi kb. 5000 főre tehető lakosságának csak mintegy egyharmada vészelte át a nehéz időket, sokan elszéledtek, avagy meghaltak.

A múlt század végén Kiss Alajos egri festőművész szép olajfestményen örökítette meg II. Rákóczi Ferenc és Telekesy püspök találkozását, a Rác kapu téren. É század elején pedig Rákóczi egri bevonulásának emlékét a III. sz. Általános Iskolán, ma is látható márványtáblán örökítette meg a városi képviselőtestület.

Szecska Károly

Irodalom: *Csanády László:* Telekesy István. Eger, 1912. – *Czobor Alfréd:* Új adatok Eger várának 1710-i történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. 1929. évf. – *Esze Tamás:* Kuruc vitézek folyamódványai 1703-1710. Bp. 1955. – *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. Bp. 1951. – *Komáromy András:* Perényi Miklós egri várparancsnok. Hadtörténelmi Közlemények. 1915. évf. – *Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. – *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc I-II. Bp. 1907. – II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Ford. *Vass István.* Bp. é.n. – *Szántó Imre:* Eger a Rákóczi-szabadságharc korában. Az Egri Múzeum Évkönyve. I. Eger, 1963. 263-296. old. – *Szederkényi Nándor:* Heves vármegye története IV. Eger, 1898. – *Váradai Sternberg János:* Ukraincev, Péter cár követe Magyarországon 1708-ban. Századok, 1959. évf.

Nyilatkozat

Az 1997. június 14-15-én Pápán, a Magyarok Világszövetsége Veszprém Megyei Szervezete által rendezett „Szülőföldünk a Kárpát-medence” konferencia előadó: *Kurucz Gyula* (Anyország), *Kötő József* (Erdély), *Duray Miklós* és *Böszörményi István* (Felvidék), *Dudás Károly* (Délvidék), *Brenzovics László* (Kárpátalja), *Galambos Iréneusz* (Órvidék), *Göncz László* (Muravidék) és résztvevői meggyőződéssel s egy akarrattal kijelentjük, hogy a magyar nemzet egy és oszthatatlan, s a kárpát-medencei szülőföldön élő minden magyar nemzeti közösség emberi és politikai alanyi joga a magyar nyelvhasználat, a minden szintű és profilú magyar iskolázás, a nemzeti kultúra ápolása, az egyházak szabad működése, az egyházak elkobzott javainak visszaadása, magyar egyházi iskolák létesítése és működtetése, s az önkormányzást szavatoló autonómia.

Az anyaország erkölcsi súlya, magyar összefogása legyen biztatás a határon túli magyarságnak, ösztönzés az önálló cselekvésre is, de ugyanakkor legyen megnyugtató minden más nép számára, tudva azt, hogy mi az együttélés tisztességével, az igazi történelmi megbékélés szándékával óhajtjuk megerősíteni magyarságunk helyzetét.

Kérünk minden magyart a Kárpát-medencében, hogy szülőföldjén, határokon innen és túl, tegyen meg mindent azért, hogy a magyarság nemzeti mívoltában talpra állhasson, s történelméhez méltóan, Európa megbecsült nemzeteként új ezerévet kezdhesen el.

Pápa, 1997. június 14-15.

*A Magyarok Világszövetsége Veszprém Megyei Szervezete
által rendezett konferencia résztvevői*

A Fekete-Körös-völgyi magyarság

A Királyerdő, a Bihar havasok és a Béli havasok között elterülő Fekete-Körös völgyét két jól elkülöníthető részre oszthatjuk. A *Felsővölgy*, vagy Belényesi medence tág, katlanszerű völgy, amely a Belényesújlaki szorosnál ér véget. Magyarlakta települései: Belényesújlak, Belényessonkolyos, Körösjánosfalva, Várasfenes, Belényes, Köröstárkány, Kisnyégerfalva, Magyarremete. Az *Alsóvölgy* Sólyomtól kezdve Tenkéig egyre szélesedik, majd észrevétlenül átmegy az Alföldre. Magyarlakta települései: Gyanta, Tenke, Bélyenyér, Kisháza. Magyarcséke már csak nevében mutatja eredetét. E falvak mind árpádkori települések, melyek még a XI. században keletkeztek.

A magyarság a Kárpátok medencéjébe jutva, mivel a besenyőktől az új otthonában sem volt biztonságban, kelet felé védelemre rendelkezett be. Ehhez szüksége volt az Erdély felé vezető folyóvölgyekre. Csongrád, Békés és Bihar megyék területét az Ond törzs szállotta meg. Ennek népei vették birtokukba elsősorban a Fekete-Körös mentét és a Sebes-Körös melletti, menedéket nyújtó mocsarokat. E területen a honfoglaló magyarság a helynevek tanúsága szerint szláv szórványokat talált. Bihar szláv személynévi eredetű, a névadás módja (személynév képző nélkül) azonban magyar, s így lehet első ispánjának neve is, mint legkorábbi ispáni székhelyeink általában. Bihar környékének szláv helynevei alapján (Csatár, Szeben, Zomlin) feltehető, hogy Bihar vára is szlávok által épített földvár volt.

Anonymus szerint Biharvára, s a hozzá tartozó ország, Ménmarót vezér (dux) uralma alatt állott, kinek „szíve” bolgár, ura a görög császár, népe pedig kazár volt. Ménmarót nem volt történeti alak, hanem Anonymus képzeletének szülötte. Anonymus idejében még élt az emléke annak, hogy valaha Magyarország területét egy-egy úr (dux) „törzsfő” uralma alatt egy-egy ország „törzs” állott. Anonymus e régi, elfeledett országokból (valójában X. századi magyar törzsi szállásterületekből) konstruálta Magyarország honfoglalás előtti országait. Ménmarót kazár népe annak az emléke, hogy a honfoglalás után itt lakott a magyar törzsszövetségbe tartozó kazár kabarok egyik törzse.

Bihar megye kialakulásának másik problémája a székely kérdésben rejlik. Több nyoma van a valaha itt élt székely lakosságnak. Ebej falu (ma puszta Nagyszalonta mellett) lakói 1217-ben a Székelyszáz centurionátusba sorolt várnépek voltak. De van Székelytelek és Székelyhíd falunév, Telegdre vonatkozatható az erdélyi székelyek marosi, udvarhelyi és csíki közös „telegdi” neve. Számos érv hozható fel a székelyek hajdani itt lakása mellett. Györffy István szerint az itteni gypűörök székelyek voltak. De Németh Gyula A székelyek eredetének kérdése című munkájában írja, hogy ma már tudjuk, hogy a székely név nem határőr foglalkozást jelentett és így a feketekörös-völgyi magyarok elődeiben felesleges besenyőfajú határőröket (székelyeket) keresni. Tény az, hogy ma sincs bizonyíték rá, hogy a Fekete-Körös-völgyi magyarok a bihari székelyekhez tartoztak volna. Ezt majd a régészet és a nyelvészet kell, hogy kiderítse.

Krónikásaink nem helyeznek ide egyetlen honfoglaló törzsfőt, vagy nemzetségfőt sem, viszont van két bihari nemzetség, melynek kezdetei visszavezethetők a X. századba: az Ákos-nem és a Barsa-nem. Az Ákos nemzetségnek csaknem minden ága birtokolt Bihar megye területén, főleg a Berettyó vidékén. Bihar megye lehetett a Barsa nemzetség ősi fészke. Uradalmak a Berettyó, a Sebes-Körös és a Fekete-Körös völgyében terültek el, egyházuk pedig valószínűleg a XII. században már álló Bátor-monostor. E két nemzetség nem tekinthető a Bihar megye területét birtokló „ősnemzetségnek”. Több mint valószínű, hogy birtokaikat I. Istvántól kapták adományként, a bihari várispánság területéből.

A X. századig a magyarok letelepedési vonala a bükkerdők vonaláig tartott, mélyen behatolva a folyóvölgyekbe. Vagyis a települések határa a tölgyerdők széléig tartott. Az összefüggő tölgyesek területére nem hatoltak be. A X. században megkezdődött a kelet felé megszállatlanul hagyott területek birtokba vétele. A Fekete-Körös felsővölgyének megszállása, amelyet a mezősi magyarság keleti irányú terjeszkedése tett szükségessé, a X. és XI. század fordulóján történt meg. De a hegyekbe ezután sem húzódtak fel. Ez bizonyítéka annak, hogy a letelepített magyarság alapvető foglalkozása a földművelés volt, mert csak a folyómenti, termékeny területeken történt a benépesítés. Szinte kivételnek számított a

Fekete-Körös felső völgyén az erdőkben, szigetszerűen szétszórt falvak létrejötte, melynek később óriási jelentősége volt. Ez védte meg őket a tatárdúlástól.

A Karoling-kori nyugati jogfelfogás alapján, mely szerint minden gazdátlan terület a királyt illeti meg, Szent István óriási területekkel gyarapította családi vagyonát. Ekkor lett királyi birtokká a vármegye nagyobbik felét elfoglaló még lakatlan hegyvidék is. Itteni birtokai igazgatására szervezte meg Szent István, a régi földvára miatt fontos Bihar központtal, a bihari várspánságot. I. István a részben mohamedán „fekete magyarokat” (kabarokat) fegyverrel térítette meg, s határvédelmi szolgálatra rendelte őket. Ha a bihari székelyek kabar eredetűek, I. Istvánnak kell tulajdonítanunk a székelyek eredeti nemzeti szervezetének megbontását és átszervezését, s ezzel indulhatott meg az áttelepítésük. Bihar megyének a kalandozások óta mindinkább gyűrűlő népessége már a X. századtól kezdve betelepítést igényelt, majd a katonai segédnépek leverése után katonai elem (jobbágyság) idehelyezése vált szükségessé. A letelepített katonaság emlékei a törzsi és szomszédnépi helynevek, melyek Bihar megyében nagy számmal találhatók: mint Nyék, Megyer, Jenő, Kér, Tarján, Besenyő. Ilyen törzsi helynév Tárkány is. A törzsi helynevek István király különböző törzsekből eredő katonaságának, az ún. „Szent István király várjobbágynak” emlékei.

A bihari dukátus területe kezdetben az egri püspökség alá tartozott. A bihari püspökség megalapítását István király uralkodásának végére tehetjük. Az egri püspökség területéből kihasított bihari püspökség utóbb hat esperességre oszlott. Ezek közül itt terült el a Homorogi és a Köleséri esperesség, melyek között a határ maga a Fekete-Körös volt. Vagyis a Fekete-Körös völgyének jobb oldala a Homorogi, baloldala a Köleséri esperességhez tartozott. A bihari püspökség még I. Istvántól kapta meg a Fekete-Körösígy nyúló hegyek lábánál elterülő erdős és gyéren lakott vidéket. I. László, aki Váradra helyezte a püspöki székhelyt, a káptalannak és a püspökségnek további adományokat ad a királyi várbirtokból. Így a XIII. században a legnagyobb egyházi birtokos a váradai püspök, aki Várad tágabb környékét és a Fekete-Körös medencéjét birtokolta.

A Fekete-Körös-völgyi magyar falvak a tatárjárás előtt virágzó keresztény kultúrával rendelkeztek. Jakó Zsigmond szerint a felsővölgyi magyar falvak, keletkezésük idejét tekintve, két csoportba oszthatók. Elsődleges telepeknek tekinthetjük Tárkányt, Fenest, Belényest, Solymost, Remetét, melyek a XI-XII. században keletkeztek. Kirajzásuknak tekinthetjük Újlakot, Sonkolyost, Jánosfalvát és Nyégerfalvát. Ezt az állítást az egyházak filiaációs viszonya is támogatja: Jánosfalva Fenesé, Sonkolyos Újlaké, Nyégerfalva pedig Tárkány leányegyháza. A másodlagos telepek közül Újlakot és Jánosfalvát a két utóbbinál régebbinek kell tartanunk, mert Sonkolyos a szintén másodlagos Újlak leányegyháza. Nyégerfalva neve pedig azt mutatja, hogy keletkezése idején a környéken már voltak románok, Újlak és Jánosfalva keletkezését így a XIII. század első felére, Sonkolyosét és Nyégerfalvát pedig a XIII-XIV. század fordulójára tehetjük. A községek közül arányaival messze kimagaslott Belényes és mint a vidék természetes központja, földesurainak, Várad püspökeinek jóvoltából a XV. században városi rangra emelkedett.

Bunyitai Vince szerint a Belényesszentmiklós feletti gótikus csonka torony is a tatárjárás előtt épült. Solymos, Gyanta, Szigeti, Buza, Tulka, Görbed, Jánosd, Székelytelek már a Váradai Regestrumban is szerepelnek, 1213-1217 között.

A tatárok 1241-ben – Rogerius váradai kanonok leírása szerint – óriási pusztítást és öldöklést vittek véghez Bihar területén, Váradot teljesen elpusztították, de a Fekete-Körös völgyében, az erdőségek mélyén meghúzódó falvak túléltek e rettenetes időt. A tatárjárás előtt említett 168 helység közül mintegy ötödrészüket, 30 szűnt meg végleg a tatárjáráskor. Ez az arány azonban nem tükrözi a pusztulás valóságos méretét, mert szép számmal voltak olyan falvak, amelyek elpusztultak, de utóbb újból benépesedtek, pusztulásukról azonban nem maradt feljegyzés. Végül figyelembe véve, hogy 1241 és 1332 között a források a birtokok között számos pusztá falut említenek, az elnéptelenedés arányát a fenti érték kétszeresére kell tennünk.

A tatárjárásnak Bihar megye népesedésére közvetve igen nagy befolyása lett. A váradai püspök, elvesztvén birtokai adózó népességének és dézsmajövedelmének jelentős részét, V. Istvántól rendkívüli privilégiumot kapott, amely magába foglalta a birtokainak és népeinek mentességét minden királyi jog alól. Ezáltal lehetővé vált a püspök számára román lakosság

Vásár Belényesen (Halász Péter felvétele)

telepítése, ami a XIII. század végéig királyi jog volt. 1293-ban a püspök fenesi vára közelében levő egyházi és világi uradalmakban számottevő román lakosság tűnik fel. Az eladdig nagyrészt lakatlan erdővidék betelepítése révén vált lehetővé a tatárjárás által okozott anyagi veszteség pótlása. Ehhez járult a püspök azon kiváltsága, hogy területén bányát nyithat, s annak jövedelme teljes egészében őt illeti, ami a belényesi ezüstművelés feltárásához vezetett.

Belényest a Várad Regestrum nem említi, de nagyon valószínű, hogy ez volt az első lakott hely a Fekete-Körös völgyén. Nevét bölényekben gazdag erdőitől, vagy bölényvadászoktól nyerhette. Első írott emlékei már mint a püspökség tulajdonát említik. Majd miután Lodomér püspök V. Istvántól bányajogot nyert, a XIII. század végén, felgyorsult a helység városiasodása, amely hamar kiemelte az addig jelentéktelen Belényest a többi falu közül, s rövid idő alatt jelentős várossá fejlődött. A bányászat új világot teremtett: iparosok, kereskedők, hivatalnokok és tisztek telepedtek le. Scolári András püspök 1413-i levele emlegeti, hogy a belényesi egyház az ő második székesegyháza, s az volt már elődei alatt is. Egy sor kiváltságlevelet kap: sertés- és méhtartásra, szőlőtermesztésre, heti- és országos vásártartási jogra, szabadvárossá nyilvánítják. Vezető szerepe még akkor sem szűnt meg, amikor a bányászat később le hanyatlik.

A tatárjárás másik hatása a várak építése és váruradalmak létesítése volt. Ekkor épült Solyómkővára, Sebesvára, Adorján vára. E várak, melyeket a Geregye nemzetségbeli Pál országbíró és fiai építettek, rövidesen a Barsák kezére jutottak. A fenesi vár 1290-ben tűnik fel, mint a püspökség tulajdona, melynek szerepe a püspöki birtokok védelme. A hagyomány szerint a várat még IV. Béla, mint herceg építtette. Valószínűbb azonban, hogy a tatárjárás után, Vince várad püspök építtette fel 1244 körül. Elég viharos századokra tekinthet vissza, sok csata színhelye volt. Bélavára fontos szerepet játszott a királyi hatalom és az ellene azövetkező hűbérurak közötti harcban. Főleg a Barsák kerültek összeütközésbe minden bihari várúrral. 1293-ban széplaki uradalmukból ostrom alá vették a püspök fenesi várát is. Fontos szerepe volt a török elleni harcokban. 1571-ben a törökök eljutnak egészen Belényesig, s egy időre el is foglalják a várat. A várat Bécs parancsára a XVIII. században rombolták le.

A XIV. század legfontosabb történelmi forrása az 1332-1337-es évekből való pápai tizedjegyzék, melynek alapján megrajzolható a vidék térképe. A belényesi járásban: Belényes, Tárkány, Fenes, Szentbenedek, Solymos, Újlak, Szentmiklós egyházas községeket találjuk. A tenkei járásban Széplak, Szigeti, Buzás-Ösi, Győrös, Bátor, Görbed, Hosszúaszó, Jánosd, Vasand, Székelytelek, Sályi. A magyarcsékei járásra csak Hidas esik. A pápai tizedlajstromok csak Gyantáról nem emlékeznek meg, pedig a Várad Regestrumban már kétszer is szerepelt. Így bizonyára leányegyház volt, amilyen több is lehetett. Mindezek magyar falvak voltak, s közülük egysesek csak a török világ után románosodtak el.

Mivel az arany- és ezüstbányák a XIV. század végére kimerültek, 1501-ben Domokos várad püspök átadja a bányák vezetését Thurzó János körmöci kamaragrófnak. Ekkor épül fel Rézbánya. A XVI. században a vasérc lesz a bányászat fő terméke, ekkor keletkezik Vaskoh.

A XV. század elején a magyar falvak lakosságának még jelentős része foglalkozott pásztorokodással és méhészkedéssel, ami a nagy tölgyerdők aljába telepített községeknél teljesen érthető volt. Világosan látszik ez szolgáltatásainak 1422-i szabályozásából. Főfoglalkozása azonban a földművelés lehetett, hiszen a század végéről már a magasabb fokot jelentő szőlőművelésre vannak adataink. A püspökség különböző kedvezményekkel sarkalta a lakosságot a szőlőtelepítésre. 1491-ben megengedte az erdők irtását, tizedet csak akkor követelt, ha az új szőlő már teljesen termőre fordult, azt pedig, aki az irtásban akadályozná őket, húsz forint bírsággal fenyegette. Az értékesítés biztosítására elrendelte, hogy csak az itt termelt bort szabad árusítani. A szőlőművelés jelentőségéről a XVI. sz-i összeírások tanuskodnak. Ugyanekkor kezdett kifejlődni itt a híres fazekasipar, amint az a lakosok nevéből is kiderül.

A XVI. században a várad püspökség elpusztul, a falvakban a reformáció tanai vernek gyökeret. A század végén e terület az erdélyi fejedelmek birtokába jut, akik jobbra erdélyi családoknak adományozták a várad püspökség egykori birtokait. De nem sokáig bírták, mert a XVII. század vége felé ismét visszakérül régi birtokosa, a püspökség kezére. A püspökség újult erővel látott a visszaszerzett birtokok rendbehozásához, de mivel a magyarság között a kálvini tanok erősen meggyökereztek, ezért a római katolikus egyház a románokra vetette tekintetét. Sikerült is áttéríteni őket a görög szertartású katolikus hitre. A várad püspök román vikáriust nevez ki az új hívek vezetésére. De rövidesen létrejön az önálló görög katolikus püspökség, s 1777-ben a belényesi uradalom a görög katolikus püspökség tulajdonába kerül. A XVI. században a bányák részint kimerülnek, részint bedőlnek, s hanyatlásukat megérzi Belényes és Rézbánya is. A bennük lakó magyar iparos elem lassanként kihúzódik, helyébe a románság nyomul.

Minden bizonnyal a reformáció, az anyanyelv használata a vallásos életben nagyban hozzájárult ahhoz, hogy e vidék lakosai ne olvadjanak be az egyre nagyobb számban levő románságba. Ha mostohább körülmények között és a megye többi részétől elszigetelve, a magyar falvak jelentős szerepet játszottak a XVIII-XX. században, jóval gazdagabbak voltak a környékbeli falvakhoz képest. Mivel a föld nem nyújtott elegendő megélhetést, minden falu kialakította a maga nevezetes foglalkozását. Várasfenesen sok a kőműves, az ács, ők építették a környék házait is. Jelentős a szőlő és gyümölcsstermesztés. Tárkány gazdaságáról híres falu, főleg zöldségfélék, burgonyát termesztenek. Jánosfalva lakói hagyományát, káposztát, murkot visznek a belényesi piacra. Belényesújlak a kollektivizálás előtt dinnyét termesztett, Nyégerfalva zöldségtermesztéséről híres, Magyarremetén sok a napszámos, a fuvaros. De az ősi foglalkozások mára már kihaltak, mint a fazekasság Nyégerfalván, a szücsmesterség Tárkányban, Gyantán, vagy a méhészet Sonkolyoson, Gyantán.

Jelentős műemlékei közül a már említett Bélavárán kívül meg kell említeni a magyarremetei református templomot, amely a XIII. században épült román stílusban, szentélye már csúcsíves. Mennyezete boltíves volt egész 1837-ig. Falain értékes freskók találhatók, amelyek Szent László, Szent István, Szent Imre életét ábrázolják, valamint Péter és Pál apostolokat. Sóllyom románkori lakótornya szintén XIII. századi.

Ma e vidéken szórványmagyarságról beszélünk. Őrizzük nyelvünk tisztaságát, szépségét. Nem felejtjük el szokásainkat, népi hagyományainkat, ismerjük meg azokat gyermekeink is. Legyünk büszkék népünk történelmére, igyekezzünk megőrizni műemlékeinket, melyek bizonyítják őseink nagyságát.

Töltési Imre 80 éves

A Honismereti Szövetség elnöksége ez év április 22-én kibővített, ünnepi ülésén köszöntötte nyolcadik születésnapja alkalmából *Töltési Imrét*, az egykori Honismereti Bizottság titkárát, a honismereti mozgalom megalapozóját, s mindmáig tevékeny segítőtjét. Az elnökség nevében Kanyar József, a Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke köszöntötte az ünnepeltet, az egykori munkatársak nevében pedig Timaffy László emlékezett vissza a mozgalom kezdeteire, s azokra, akikkel együtt kezdtek a munkát, de már nincsenek közöttünk. Szikossy Ferenc, a Szövetség elnökségének tagja írásban üdvözölte Töltési Imrét.

A Honismeret Szerkesztőbizottsága is tisztelettel és szeretettel köszönti a lap egykori felelős szerkesztőjét, s kívánunk Imre bácsinak, Imre bátyáknak jó egészséget, békés családi életet, s hosszú, alkotó esztendőket.

Kedves Töltési Imre, kedves Barátom!

Szeretnék törleszteni valamit abból, hogy 10 évvel ezelőtt Kaposváron, a 70. születésnapomon köszöntöttél. A honismereti mozgalomban szép csengésű, református nevedet és munkádat én azoktól az esztendőktől ismerem, amikor a honismereti munka marsallbotját először a kezébe fogtad. Ekkor hívtál Lellére, hogy beszéljessünk a honismereti mozgalom jövőjéről. Én akkor még Somogy archívumában szolgáltam, amelyik – képletesen szólva – kinyitotta minden ablakát, hogy azokon keresztül a szülőföld százados iratairól készülő helytörténeti olvasókönyvemen keresztül népünk, és iskoláink tanulóinak a kezébe kerüljenek. Én mindig a szülőföld történetét tartottam a honismereti mozgalom „anya nyelvének”. Ekkor kezdett értelmet nyerni hazánkban a honismereti munka, hogy készülő helytörténeti olvasókönyvei által a tanuló ifjúság, a történelmet oktató tanárok és a honismereti szakemberek összeállítsák belőlük a szülőföld vonzó példatárát. A megye pedig a levéltárban folyó munkával – s Honismereti Bizottságával egyetértésben – az ország egyik honismereti bázismegyéjévé alakult, hódító útjára küldve a somogyi iskolák helytörténeti breviáriumát: a Harminc nemzedék vallomását Somogyról, amelynek eredeti anyagát azóta már két hatalmas kötetre tágitotta 1966-tól 1993-ig a megye.

Ekkor még – neved után – kálvinista szakembernek tartottalak, olyan elszánt embernek, aki protestáns szellemisséggel akarsz a nemzet ügyeinek a szolgálatába állni. Ezért is hívtál találkozóra Lellére, mivel hallottad híremet honismereti-levéltári tudományos munkámról, amelynek eredményeit szeretted volna országos példává emelni.

Melyek voltak munkáink modellértékei: a helytörténeti olvasókönyv, az iskolai történelemtanítás magasabb szintre emelése, tudományos adattárak készítése, általuk a mozgalom munkájának tudományos színvonalra emelése, a hazai közgyűjtemények gazdagítása, a honismereti pályázatok és gyűjtemények begyűjtése, a tudományos publikációk, kiadványok, honismereti folyóiratok, község és várostörténeti munkák elkészítése és szerkesztése, s mindezek felett az a törekvése a mozgalom vezetőinek, hogy részére katedrát létesítsünk egyeteminken és főiskoláinkon, ami végül is a zsámbéki szép kezdemény ellenére sem valósulhatott meg.

Mozgalmunk azonban kiberebélyesedett: a nemzettudat növelésére, háborús hőseink, temetőink, dűlőink, műemlékeink védelmére, haza néprajztudományunk adatgyűjtő tevékenységére, s anyanyelvünk óvására, országos pályázatok, adattárak, szociológiai tesztek elkészítésére, településeink fényképeinek gyűjtésére, a közösségek történelmének a feltárására, a honismereti munkák regionális vetületének a kutatására. Szép és felemelő volt

ez a munka számunkra, mivel jómagam is a magyar levéltárakat a honismereti mozgalom fellegrárainak tekintetem a múzeumokkal és a könyvtárakkal egyetemben, a honismeret-történelem katedráinak.

Az Országos Bizottság sokszínű munkájában nagyon sok területen dolgoztál, s láthattuk alkotó tevékenységedet, amelynek összefogó ereje volt, s dinamikája. Kitűnő tehetség voltál atekintetben is, hogy a diktatúra nehéz éveiben a scillák és caribdiszek politikailag veszélyes labirintusaiban is tudtak vezetni országszerte a mozgalmat, amelynek szerteágazó munkáját – velem együtt – nemzeti tudatunk környezetvédelmének tartottad. Nem volt olyan szervezete az országnak, amelynek ne támogattad volna a munkáját, amelyben az évente megrendezett Honismereti Akadémiák a hazai kulturális politika jeles és kiemelkedő intézményei voltak. De nem volt olyan tennivaló a hazában, ha azok a nemzet művelődését erősítették, hogy a mozgalom ne támogatta volna.

Töltési Imre 80 éves lett napjainkban. És most, korban egy esztendővel megelőzve, megengeded, hogy eszmei fegyvertársként és jó barátként szép öregséget, jó egészséget, harmonikus családi életet, s még mindig sok hasznos energiát kívánhassak számodra, hogy a mozgalom Bél Mátyás díjasként tovább tudd támogatni szövetségünk felemelően szép, s nemzetgyarapító munkáját! Isten éltesen erőben, egészségben Imrém és Imrénk – a hazai honismereti gyülekezet minden tagjának a nevében.

Kanyar József

Dombóvár első várának feltárása

1996 nyarán ismét megkezdődtek az ásátások az ún. *Szigeterdőben*, ahol egy Árpád-kori földvár és lakótorony maradványait rejtja a föld. A feltárás vezetője Miklós Zsuzsa régész az MTA Régészeti Intézetének munkatársa. A munkába 7 fő középiskolás, illetve egyetemista diák is besegített. A költségekhez (szállás, étkezés) a város is hozzájárult.

Mint azt a munkálatok irányítója elmondta 1969 óta védett a terület. Dr. Szőke Sándor Dombóvár című monográfiájában (1971) olvashatjuk a következőket: „Rosner Gyula muzeológus 1968-ban végzett itt kutatást, és megtalálta az eredeti épületek falmaradványait és kőpadozatát. A feltárással együtt sok Árpád-kori eszköz maradványa került a felszínre. Edénytöredékek, vaskés, vaslándzsák, sarlótöredék, kőmozsár maradványa stb.” Majd 1978-ban Soproni Sándor is végzett kutatásokat a területen. Ő adta át az ásátások anyagát Miklós Zsuzsának, aki évek óta foglalkozik a tolnai földvárak kutatásával.

Elmondta többek között, hogy a bronzkortól lakott volt a hely a kerámiatöredékek meghatározása folyamatos. Viszont a vár nem jellemző sem az őskori, sem a X-XI. századi várakra. Inkább a későbbi középkori várakra hasonlít formájában és méretében is. Az előkerült kerámiatöredékek is ezt támasztják alá. Az egyik fal mentén találtak egy félig ép fazekat is, mely minden bizonnyal Árpád-kori. Ezenkívül előkerült egy ezüst dénár is, mely IV. Béla király korából származik.

„Az erődítmény tehát Árpád-kori a XIII. századi kisvárra jellemző 15-20 méter védett átmérővel. Az erőd belsejében 1-2 méter átmérőjű torony is megtalálható. Ez a lakótorony többszintes lehetett. Körülötte megtaláltuk a gazdasági épületek maradványait is. Ez a kis földvár egy nemesi család védelmét szolgálta, mely egy-két hónap alatt elkészült” – mondta Miklós Zsuzsa régész.

Újdonságnak számít, hogy találtak a padlószint alatt egy gabonavermet, mely az ún. kis várakban még nem került elő. Ennek alakja a körtére emlékeztet. A várhoz kút és ciszterna is tartozott.

Ezt a helyet a mai napig is *Szigeterdőnek* hívják. Tehát egy szigetről van szó, melyet a Kapos folyó és annak mocsarai vettek körül. Miklós Zsuzsa elmondta még, hogy faluhely-településnek is kellene lennie a közelben, de eddig még nem került elő. A vár belső mérete 5,2x5,2

méter, a külső pedig 10,1x10,1 méter területű, feltűnően vastag (2 m) széles falakkal. A várat árok és védősánc vette körül. Palánk, téglá, vagy kőfal a peremen nem található meg. Ha volt lepusztult, de nyomait nem találták meg. Miklós Zsuzsa elmondta még, hogy tolnai viszonylatban is a vár nagyon jó állapotban megmaradt. Ez köszönhető annak, hogy mindvégig bozótos erdő volt. Jelenleg pedig a park szélét képezi.

Mint azt dr. Szőke Sándor monográfiájában is olvashatjuk, szintén a Kapos mentén látható várfal-maradványok (*Gólyavár*) bizonyítják, hogy Dombóváron az évszázadok folyamán két vár létezett. A rendelkezésre álló okmányok szerint ez utóbbi későbbi keltezésű. Tehát az összes Dombóvárral és környékével kapcsolatos oklevelet újra át kell nézni, és ha találnak a kis földvára vonatkozót, akkor minden bizonnyal előrébb leszünk.

Mint azt Miklós Zsuzsától megtudtam környékünkön elég szép számban voltak hasonló várak: Kaposszekcső (XIII. sz.), Döbrököz (Szarvasdpuszta közelében, XIII–XIV. sz.), Dalmand (XIV–XV. sz.), Szakcs (szintén Árpád-kori), Daruvár (XIV. sz.)

1997-ben folytatni szeretnénk a feltárásokat, ha mindezt az anyagiak is lehetővé teszik. Ugyan a város a teljes feltáráshoz ezidáig nem ígért segítséget, pedig véleményem szerint érdemes lenne a kis várat feltárni és az érdeklődőknek bemutatni. Annál is inkább, mert idegenforgalmi szempontból is nagyon jó helyen van a vár. Köztudott, hogy a szentendrei park n helyezkedik el, ahol nagy magyarjainkat ábrázoló szoborcsoport is megtekinthető. A másik szempont az, hogy Dombóvár városnak kevés a műemléke és mindössze egy kis magánmúzeuma van.

Ezen kívül – mint városvédő – természetesen szükségesnek tartanám a másik vár romjainak állagmegóvását is, hogy az utókor is megismerhesse e város értékeit.

Bodó Imre

Magyarországi ruszinok kulturális találkozója

Egy lélekszámában nem, de emberi tartásában annál jelentősebb kisebbség – a magyarországi ruszinság – igen fontos eseményhez érkezett 1997. január 25-én, Mucsonyban. Ez az észak-Borsodban fekvő kisközség adott otthon egy ruszinság számára igen fontos könyv bemutatójának a falu kultúrházában.

A könyv a bácskerezstúri származású, Kazincbarcikán élő ruszin nemzetiségű újságíró Zsíros Miron műve. Miron végigjárta a borsodi ruszin településeket, valamint a görög katolikus parókiákat. Látszatra könnyed beszélgetések keretében, de mégis sok munkával, igényesen megírt útleírást adott az olvasó kezébe, *Zsiva Hornica (Élő Felföld)* címmel, eredeti fotókkal, vonzó formában, rengeteg információval. A könyvet dr. Udvari István egyetemi magántanár méltatta, s ezt követően dedikálta művét a szerző az érdeklődők népes táborának.

Mucsonyban ezen a napon múzeumot is nyitottak. Ebben a rendezvénysorozatban dr. Kárpáti László miskolci muzeológus, művészettörténész, keleti egyházkutató vette számba – magyar hatást is tükröző – ruszin szerszámokat, eszközöket, hímzéseket, dísztárgyakat, amiket összegyűjtöttek a lelkes adományozóktól a múzeum létrehozói. Nagy segítséget nyújtott ebben a munkában a miskolci Herman Ottó Múzeum.

Természetesen nem maradhatott el a helyi pávakör ruszin dalcsokra sem, amit a fellépők eredeti népviseletben adtak elő.

Jánosi András

Az Abonyi Múzeum Baráti Körének díszzászlója

Érdeklődéssel olvastuk a Honismeret első számában Dankó Imre professzor úr cikkét a Múzeum Baráti Körökről. Ez indított e néhány sor megírására. Mi, az abonyi Falumúzeum szervezte Baráti Kört 1986. október 26-án hívtuk életre, mely tíz év alatt múzeumunk támasza, pártfogója volt és maradt. A 38 alapító taggal induló bejegyzett szervezet ma 137 tagot számlál, tagdíjat fizet, költségvetéssel rendelkezik, s nyolc tagú vezetősége van. Március tizenötödikén, nemzeti ünnepünkön – jubileumi közgyűlésen adtuk át az Abonyi Lajos Falumúzeum és munkatársainak ajándékát, azt a Díszzászlót és vele az alapítólevelet, melyet tíz év során nyújtott támogatásukért méltán kiérdemeltek.

A Díszzászló 80 x 120 cm-es, egyik oldalán hímzett koronás címerünk, másik oldalán középen kokárda, felette egy Kőlcsey idézet kezdő sora: *Szeresd a Hazát!* A kokárda alatt:

„Az ABONYI LAJOS Falumúzeum ajándéka Baráti Körének alapítása 10 éves jubileumára 1996. X. 26.”

A Kossuth-nóta éneklése alatt vonultak zászlósaink a városháza közgyűlési termébe kísérve díszzászlónkat, melyet az egyházak vezetői: Nagy András esperes-plébános és Fábián Zoltán lelkipásztor urak áldottak meg. A zászlóanyai tisztet néhai nagytiszteletű Balogh Sándor helytörténész-lelkipásztor felesége látta el.

Felemelő volt az ünnep, új erőt adva a következő évek együttes munkájához.

Györe Pál-Acsai Ferenc

A székely népismeret nagy halottja: Molnár István

Alighogy 1996 szeptemberében lezajlottak a dr. Molnár István által szervezett székelykeresztúri múzeum fennállásának ötven éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek,¹ alighogy (1996) december 17-én, 86. életévét betöltő nyugalmazott múzeumigazgatót ünnepelte családja, városa és egyháza, valamint a helytörténet-, néprajz-, muzeológia tudománya, 1997. január 10-én Székelykeresztúron elhunyt, Székelykeresztúr város első múzeumalapító- és fejlesztő díszpolgára, a kiváló helytörténész, etnográfus, muzeológus.

Molnár István 1910. december 17-én született Bordoson. Középiskolába a híres-neves székelykeresztúri unitárius főgimnáziumba járt. Székelykeresztúri diák-sága óta Székelykeresztúron élt, ide tért vissza, miután a kolozsvári egyetemen 1935-ben földrajz-történelem szakos középiskolai tanári oklevelet kapott. Néprajzi képzésben csak 1942-től vett részt, amit úgy fejezett be, hogy 1948-ban néprajzi doktorátust szerzett az éppen visszatelepülés előtt álló Gunda Bélánál. Molnár István 1936-tól a székelykeresztúri unitárius gimnázium tanára volt, míg nem 1948-tól, az iskola államosítása után, a székelykeresztúri állami tanítóképző intézet tanáráként dolgozott egészen 1956-ig. Helyi ismeretei, rendkívül kiterjedt kapcsolatai, diákjai szeretete a későbbiekben nagyban elősegítették múzeumszervező, általában muzeológusi munkáját. 1946-ban hozzáfogott a székelykeresztúri múzeum megszervezéséhez. Múzeumszervező tevékenységét tíz éven át mint tanítóképző-intézeti tanár folytatta, s csak 1956-ban minősítették és muzeográfussá – ahogy Erdélyben mondják –, vagyis múzeumigazgatóvá. Mint a sajtószervezésű múzeum igazgatója működött 1976-ig, amikor is nyugdíjba ment. Nyugdíjba, de nem nyugalomba: azóta is folyamatosan dolgozott, legfőbb feladatának tekintette jegyzetei, gyűjtései, észrevételei, levelezése rendezését.

Munkásságát először is a muzeológia, a múzeumszervezés oldaláról közelítjük meg, mert úgy véljük, hogy ez a terület Molnár István életművének legjellemzőbb, legeredményesebb oldala. Ezt állapítottuk meg akkor is, amikor hatvanéves korában az *Ethnographia* hasábjain köszöntöttük.² Már egyetemi hallgató korában különös érdeklődéssel fordult a település-földrajz, az emberföldrajz, általánosabb megfogalmazásban az etnogeográfia kérdései felé. Szinte magától értetődő volt, hogy mint hihetetlen gazdasági-, társadalmi- és kulturális helyismerettel és nagy, kifinomult, hogy ne mondjuk „iskolázott” gyűjtőkészséggel megáldott gimnáziumi tanár azonnal felfigyelt a gimnázium idős rajztanára, Nagy Lajos iskolai népművészeti gyűjtésére és azt kiszélesítve széleskörű, általános muzeológiai célú gyűjtőtevékenységbe fogott. Kezdetből fogva egy önálló helyi, de azért Székelykeresztúr tágabb környezetére is ható múzeum, valóságos közgyűjtemény létesítésének terve foglalkoztatta. A gyűjtőtevékenység beindításához a legjobb példát a terepmunkát, végeredményében a néprajzi gyűjtő tevékenységet mindenek fölé helyező Gunda Béla szolgáltatta. Ilyen formán Molnár István nem tájékozatlanul, nem alkalmi, még kevésbé dilettáns módon fogott neki a gyűjtésnek. Nagyon is szakszerűen járt el, mérte fel a lehetőségeket, találta meg segítőtársait, elsősorban tanítványaiban, és azok szüleiben, és nem kevésbé a Székelyföld nyugati peremvidéke, az „unitárius szentföld”-nek is emlegetett Nyikó- és Homoródmente papjaiban, tanítóiban és egyéb értelmiségeiben. Molnár Istvánnak mindenki a segítőtársa volt, mindenki lelkesedett a székelykeresztúri múzeum eszméjéért és meg is tett érte minden

¹ Szatmári László: A legfontosabb a tájjelleg hangsúlyozása. Ötvenéves a székelykeresztúri múzeum. Interjú Dr. Molnár Istvánnal. Hargita Népe, 1996. szeptember 20. 4. old.

² Dankó Imre: A hatvanéves Molnár István köszöntése. *Ethnographia*, LXXXIII. 1972. 544-550. old.

tőle telhető. Ugyanakkor a lehető legszorosabb kapcsolatokat igyekezett kiépíteni egyrészt az erdélyi, illetve a romániai, másrészt az „anyaországi” és „nem anyaországi”, hanem tágabb európai intézményekkel, prominens személyiségekkel, legfőbbképpen muzeológusokkal, történészekkel, régészekkel, néprajzosokkal, neves gyűjtőkkel, ismert kutatókkal. Minden kapcsolatát a múzeumlétesítés érdekébe állította. Nagyon fontosnak tartotta, hogy ne csak a szakembereket, de a nagyközönséget is folyamatosan tájékoztassa munkájáról, a helytörténeti-néprajzi gyűjtés fontosságáról, eredményeiről. Ennek érdekében számos cikket, módszertani útmutatást is írt és jelentetett meg, illetőleg számtalan előadást, megbeszélést tartott. Az íranta és munkája iránt megmutatkozott érdeklődést azzal hálálta meg, hogy odaadón segített minden hozzáforduló érdeklődőn, kutaton, gyűjtőn, muzeológuson. Ugyanakkor szívesen kért másoktól segítséget, útbaigazítást s igyekezett azokat fel is használni, gyümölcsöztetni, megvalósítani. Különösen múzeumszervező munkájában fordított nagy figyelmet a legkorszerűbb muzeológiai elvekre és állította maga elé példaként napjaink legfejlettebb muzeológiai gyakorlatát. S tette mindezt rendkívül szerény körülmények és olykor meg nem értésből következő akadémikuskodás között. Múzeumszervező tevékenységére hamar felfigyeltek mind odahaza, mind külföldön, például nálunk, Magyarországon is. Többek között éppen e sorok írója foglalkozott a születőfélben lévő székelykeresztúri múzeum már akkor meglévő, megmutatkozó erényeivel, előre mutató tendenciáival.³ Ezek közül csak egyet említünk. Molnár István a nagy kiterjedésű, hosszan elnyúló múzeumudvart körülvevő házfalak elé több mindent, köztük egy széles, cseréppel fedett tornácot is építtetett. Itt helyezte el egyszerre kiállításra is szántan, de a raktározási feladatok megoldásaként is azokat a nagy, helyigényes, főleg fából készült „népi” szerszámokat, gépeket, sajátos eszközöket, amelyeket a székely parasztmesterek maguk csináltak és használtak nehéz (főleg ipari jellegű) munkáik megkönnyítésére. Egyfajta szabadtéri néprajzi és egyben technikatörténeti múzeum lett ez a kezdeményezése, aminek folytatását, összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között Romániában Nagyszébenben láthattuk, Magyarországon pedig a mátészalkai Szatmári Múzeum „szekér-kocsi-híntó kiállítása-raktára” formájában.

Molnár István ezt a félig-meddig fedett, tehát zárt múzeumi egységet eleve egy „szabadtéri néprajzi részleg” keretei között képzelte el felállítani. Így írt erről a múzeumot ismertető nagyszerű leporellóban: „1957-ben megkezdődött a szabadtéri néprajzi részleg szervezése egy jellegzetes nyikómenti, kecseti ház és más népi építészeti alkotások betelepítésével. 1961-1964 években felépült a népi ipari szerkezetek gyűjteményének kiállítási csarnoka. Ehhez, közvetlen folytatásként kapcsolva, egy hargitai vízfűrész épülete szerkezetével együtt szabadtéri elhelyezésben állítódott ki. Ez a gyűjtemény 1971-ben kiegészítődött néhány olyan gépi vagy ipari szerkezet kiállításával, amelyek főképpen a földműves nép szabad eleji termelési igényeit szolgálták.”⁴

Nem csoda, ha első írásai közt sok a gyűjtéssel, a múzeumlétesítéssel foglalkozó munka, gyakorlati útmutató. 1957-ben a marosvásárhelyi Művészet című folyóiratban Útmutató néprajzi gyűjtéshez címmel önálló rovata is volt, melynek legtöbb darabját ő írta. Így például a januári számban Hogyan gyűjtsünk néprajzi tárgyakat? címmel jelentette meg általános, összefoglaló jellegű cikkét.⁵ A márciusi számban már a tematikus gyűjtés körébe vágó tanácsokat adott a gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás tárgyi emlékeinek gyűjtéséhez.⁶ Az augusztusi számban közreadott útmutatója ugyancsak gyűjtő jellegű volt és több tárgykörrel foglalkozott, az állattenyésztés, a teherhordás, a közlekedés és híradás területén végzendő gyűjtőmunka módszeréről szólt.⁷ Novemberben egy ugyancsak nagy terület néprajzi emlékeinek a gyűjtésére adott tanácsokat A népi építkezés, lakberendezés múzeumi anyagának

³ Dankó Imre: Értékes és gyűjtemény és kiállítás a székelykeresztúri rajoni múzeumban. Múzeumi Körlevél (Pécs) 1967. 1. szám. 61-64. old.

⁴ Molnár István, Ughy István, Molnár Kálmán: Hargita Megye Székelykeresztúri Múzeum. 12 lapos leporelló. Én.

⁵ Molnár István: Útmutató néprajzi gyűjtéshez. Hogyan gyűjtsük a néprajzi tárgyakat? Művészet, 1957. január.

⁶ Molnár István: Útmutató néprajzi gyűjtéshez. A gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás tárgyi emlékeinek gyűjtése. Művészet, 1957. március.

⁷ Molnár István: Útmutató néprajzi gyűjtéshez. Az állattenyésztés, teherhordás, közlekedés, híradás anyagának gyűjtése. Művészet, 1957. augusztus.

gyűjtésével kapcsolatos szempontok és teendők címmel.⁸ Molnár István ekkor telepítette át a székelykeresztúri múzeum udvarára és rendezte is be a XVIII. századvégi kecsetekisfaludi székely házat. A kecseti ház áttelepítésénél, felépítésénél és berendezésénél nyilvánvalóan magyar példák is – Palóc ház Balassagyarmaton, Bakonyi ház Veszprémben – álltak előtte. Bár tudomásunk van róla, hogy kereste a romániai hasonló házmúzeumokat is és, hogy behatóan tanulmányozta a bukaresti nagyhirű Falumúzeum építményeit, berendezési megoldásait is.

Az említett cikkek tartalmát, valamint más idevonatkozó gyűjtéseit, gondolatait 1976-ban a Népismereti Dolgozatokban Tájékoztató a néprajzi tárgyak gyűjtéséhez címmel terjedelmesebb közleményében összegezte.⁹

Molnár Istvánt, mint etnográfust tartja számon a tudományosság, pedig tudományos tevékenysége, gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munkája sokkal gazdagabb, szélesebb körű, minthogy az etnográfia, ne is mondjuk, hogy a tárgyi néprajz, azaz az anyagi kultúra vizsgálatára szorított volna. A magunk részéről leginkább úgy határoznánk meg tudományos tevékenységét, hogy az a legszélesebb körben értelmezett komplex helytörténetre, a komplex helytörténet kutatására és feldolgozására vonatkozott. Még azt is hozzátehetnénk ehhez a meghatározáshoz, hogy jó muzeológushoz illően komplex helytörténeti kutatásainak és feldolgozásainak a lehető legszorosabb volt a kapcsolata a tárgyi valósággal, a tárgyak konkrét valóságával, az anyaggal, a technológiával. Nem kalandozott el ismeretlen, még senki által be nem járt, ködös területekre, nem épített elméleteket, nem vitázott a látásmód, a felfogás szubjektivitásával, egyedül a tárgy, a tárgy anyaga, készítési módja, funkciója, története, a használatához fűződő nyomon követhető, történetileg igazolható folklórelemek érdekelték. Ma leginkább azt mondhatnánk el róla, hogy a *történeti néprajz* híve volt. Mint komplex helytörténész behatóan tudott táji- és történeti egységben foglalkozni a geológia-, a flóra- és a fauna, az éghajlati viszonyok, a régészet, a művelődéstörténet (benne a művészettörténet, az irodalomtörténet, a műemlékvédelem, a társadalmi meghatározottság, az iskolatörténet stb.), a néprajz (minden ágának: tárgyi néprajz, folklór, társadalomnéprajz, népművészet stb.) területeivel.

Széleskörű érdeklődésére, kutató-gyűjtőmunkájára s egyben tudományos tevékenységének a múzeumhoz, a múzeumi gyűjtéshez való rendkívül erős kötődésére példának a székelykeresztúri múzeumban lévő két XVIII. századi versgyűjtemény történetét hozzuk föl. Igazi egyszemélyes múzeum volt az övé. Ahogy azt jól mutatja az a bevezető is, amelyet Kocziány László írt a Székelykeresztúri Múzeumba „bekerült” két XVIII. századi énekeskönyv szemelvényes közlése elé: „A két énekeskönyv a felszabadulásunk után szervezett székelykeresztúri rajoni múzeum tulajdonában van. A múzeum kéziratos anyagának gyűjtése 1947-től 1953-ig tartott Molnár István igazgató vezetésével... Bathó Mihály énekeskönyve a múzeum adatai szerint Homoródszentpálról, a ma is ott élő Bathó-családtól került a múzeum birtokába.”¹⁰ Vagyis Molnár István gyűjtötte és felismerve értékét, jelentőségét gondoskodott róla, hogy felhívja rá a nálánál illetékesebbek figyelmét, például esetünkben a Klanciczay Tiborét.¹¹ De folytassuk megkezdett idézetünket és lássuk hogyan és honnan került a másik, a Czombó Mózes énekeskönyve a székelykeresztúri múzeumba. Érdekes, hogy bár az irodalomtörténészek, maga Kocziány is, ezt tartja az értékesebbnek, az egész XVIII. századi verseskönyvek egyik leggazdagabbjának, a kötet múzeumba kerülésének körülményeiről nagyon röviden és nagyon keveset szól: „A második

⁸ Molnár István: Útmutató néprajzi gyűjtéshez. A népi építkezés, lakberendezés múzeumi anyagának gyűjtésével kapcsolatos szempontok és teendők. Művészet, 1957. november.

⁹ Molnár István: Tájékoztató a néprajzi tárgyak gyűjtéséhez. Népismereti Dolgozatok, 1976. 56-68. old.

¹⁰ Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen XVIII. századbeli énekeskönyvből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Kocziány László. Haladó Hagományaink 22. Bukarest, Én. 5-11. old.; 45-132. old., 235-248 old. – Vö.: Stoll Béla: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565-1840). Budapest, 1963. 189. old.

¹¹ Klanciczay Tibor: Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei V.

verseskönyv a Czombó Mózes Énekeskönyve nevet viseli. A nyikómenti Kadács községből került a múzeumba.¹² Nyilván ugyancsak Molnár István gyűjtése révén.

Mindkét énekeskönyvnek nagy irodalomtörténeti és művelődéstörténeti jelentősége van, ekként foglalkoztak velük irodalomtörténészeink is.¹³ Stoll Béla tud még egy másik neves, ugyancsak a székelykeresztúri múzeumban őrzött énekeskönyvről, a Bathó István énekeskönyvről is.¹⁴ Ezeknek a verseskönyveknek a lehető legszorosabb kapcsolata van a székelykeresztúri unitárius iskolával, a XVIII. századvégi székelykeresztúri diákélettel. Erre vall egy 1767-1769-ben keletkezett, a marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban őrzött Székelykeresztúri passionalis is, amiről Stoll Béla annyit jegyzett meg, hogy: „Székelykeresztúrról került a marosvásárhelyi Teleki Könyvtárba.”¹⁵

Mint helytörténész, történész-etnográfus környezete, a székelység, a székely falvak, városok történetével, népeletével, művelődéstörténeti kérdéseivel foglalkozott. Széleskörű ismeretsége – ami nagymértékben tanársága idejéből származott – révén sokkal könnyebben és eredményesebben tudott gyűjteni, mint sok más gyűjtő-kutató. Tudományos munkásságát legösszefogottabban a Néprajzi Lexikonban jellemezték: „Szűkebb kutatási területe a gazdálkodás ágazatai, a népi ipar- és népművészet kérdései a Székelyföldön.”¹⁶

Nagyszerű, eredeti gyűjtéseken, megfigyeléseken alapuló cikkeket, apró tanulmányokat írt például már 1937-ben a székelyudvarhelyi Székelység című újságba a didergésről,¹⁷ majd 1939-ben a szentgericei húsvéti szokásokról.¹⁸ 1947-ben a *Miscellanea Ethnographica*-ban, Gunda Béla kolozsvári folyóiratában három közleményben számolt be a Hargita nyugati részének gyűjtőgető gazdálkodásáról,¹⁹ a csertörésről,²⁰ a bükkmakk törés- és olajfacsarásról.²¹ Az Erdélyi Múzeumban jelent meg ugyanezen évben rövid, de, sokatmondó tanulmánya a szentgericei sarlókészítésről.²² 1955-ben, az akkor még Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeumnak nevezett, egykori Székely Nemzeti Múzeum Évkönyvében két tanulmánnyal is jelentkezett. Az egyik az Ivó-patak környéki népi vadfogási módokról szólt,²³ a másik pedig a gyalakutai tavaszi „csorgó újítást” ismertette.²⁴ A Néprajzi Közlemények 1957-ben közölte egyik rövid tanulmányát a középnárádmonti kacorról.²⁵ 1958-ban pedig az egyik legtöbbet idézett tanulmányát adta közre a székely lakodalmak jelképes süteményéről, a prémesről.²⁶ Ugyancsak a Néprajzi Közlemények közölte 1962-ben, az egyik legnagyobb tanulmányát a tordafalvi zászlós hajnalozó-öntöző húsvéti népi játékról.²⁷

A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeummal, személy szerint pedig Székely Zoltán régész-igazgatóval való jó, baráti viszony, termékeny kapcsolat tette számára lehetővé, hogy a nagyhírű múzeum évkönyvében, az Aluta-ban sorozatban közölje tanulmányait. 1969-ben

¹² Őszi harmat után... Id. m. 11-134. old., 133-231. old., 248-256 old. – Vö.: Stoll B. Id. m. 558. old.

¹³ Stoll B. Id. m. 123-124. old., 282-283. old. – Vö.: Őszi harmat után... Id. m. 5-43. old.

¹⁴ Stoll B. Id. m. 330. old.

¹⁵ Stoll B. Id. m. 286. old.

¹⁶ Magyar Néprajzi Lexikon, III. Budapest, 1980. 638. old.

¹⁷ Molnár István: Didergés. Székelység, VII. 1937. 25. szám.

¹⁸ Molnár István: Húsvéti szokások Szentgericén. Maros megye. Székelység, IX. 1939. 27-28. szám.

¹⁹ Molnár István: Adatok a Hargita nyugati részének gyűjtőgető gazdálkodásához. *Miscellanea Ethnographica*, I. 1947. 49-57. old.

²⁰ Molnár István: A csernek való kéreggyűjtés, a csertörés. *Miscellanea Ethnographica*, I. 1947. 49-53. old.

²¹ Molnár István: Bükkmakk törés, olajfacsarás. *Miscellanea Ethnographica*, I. 1947. 53-57. old.

²² Molnár István: Sarlókészítés a marostordai Szentgericén. Erdélyi Múzeum, 1947. 125-128. old.

²³ Molnár István: Népi vadfogási módok az Ivó-patak környékén. (A) Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1955. 65-76. old.

²⁴ Molnár István: Tavaszi „csorgó újítás” Gyalakuta községben Erdőszenygyörgyi rajon. (A) Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1955. 77-82. old.

²⁵ Molnár István: A középnárádmonti kacor. Néprajzi Közlemények, II. 1957. 1-2. szám. 29-43. old.

²⁶ Molnár István: A székely lakodalom jelképes süteménye: a prémes. Adatok az életfa elterjedéséhez. Néprajzi Közlemények, III. 1958. 4. szám. 29-43. old.

²⁷ Molnár István: Zászlós hajnalozó-öntöző húsvéti népi játék Tordátfalván. Néprajzi Közlemények, VII. 1962. 3-17. old.

jelent meg az Aluta első kötetében Szita- és rostakéreg készítése Körösön című munkája²⁸ és a Faforgácskalap kötése a Kovászna megyei Körösön (Újabb keletű falusi kismesterség). ugyancsak a körösi népeletről merítő dolgozata.²⁹ Az Aluta 1971. évi kötetében pedig A kő feldolgozása Kézdiványban. Kovászna megye – című tanulmánya jelent meg.³⁰ A továbbiakban sem lett hűtlen az Alutához; az 1974-1975. évi kötetben, ami 1976-ban jelent meg, adta közre a Népi vadfogás a Borszéki-medencében című tanulmányát.³¹ A következő VIII-IX., 1976-77. évi kötetében pedig – ami 1978-ban jelent meg – az Adalékok Udvarhelyszék XIX. század eleji népi gyógyászatának ismeretéhez című adatgyűjteménye látott napvilágot.³² Az Aluta X-XI. kötete (1978-1979) A csermátonyi köleshántoló malom című tanulmányát publikálta.³³

Nem az Aluta közölte, tehát nem azért, hanem ezért kell itt megemlítenünk egyik, az Acta Hargitensia első számában, 1980-ban megjelent tanulmányát, mert tárgyát tekintve idekívánczok: Népi vadfogási módok a Görgényi-hegység déli övezetében című munkáját.³⁴

A Népismereti Dolgozatok 1976-ban mutatta be szép cikkét a köröspataki szalmafonásról.³⁵ Ugyancsak a Népismereti Dolgozatokban látott napvilágot a nyárádmonti szolgák és szolgáltatók XIX. század eleji béréről szóló munkája.³⁶ Molnár István sokat foglalkozott a tavaszi ünnepkör szokásaival. Sok kis, ebben a tárgykorban írt cikkének, dolgozatának és hatalmas gyűjtési anyagának, jobban mondva gyűjtött anyaga egy részének az összegezéséeként 1994-ben jelentette meg A tavaszi ünnepkör szokásai az erdélyi unitáriusoknál című tanulmányát.³⁷

Molnár István a képzőművészet iránt is fogékony volt. Nemcsak a gimnázium művésztanáraival (Nagy Lajos, Márkos András stb.) tartott állandó kapcsolatot, hanem például a firtosvályjai, Gyulára szakadt József Dezső festőművész-rajztanárral is.³⁸ Nem is szólva a gimnázium egykori tanulójáról, a kevéssel ezelőtt elhunyt Szécsi András festőművészről.

A népművészet iránti érdeklődése és fogékonysága természetes volt. Fiával, az ugyancsak a székelykeresztúri múzeumban dolgozó Kálmánnal írta-állította össze Sóvidéki keresztzemesek című albumát 1971-ben.³⁹ Csontkarcolatok című albuma pedig 1975-ben jelent meg.⁴⁰ Mindkét albumát nagy elismerésben részesült, az első Halász Péter, a másodikat Gunda Béla ismertette az Ethnographiában.⁴¹

²⁸ Molnár István: Szita- és rostakéreg készítése Körösön. Aluta, I. Sepsiszentgyörgy, 1969. 291-308. old.

²⁹ Molnár István: Faforgácskalap kötése a Kovászna megyei Körösön. (Újabb keletű falusi kismesterség.) Aluta, II. Sepsiszentgyörgy, 1970. 331-366. old.

³⁰ Molnár István: A kő feldolgozása Kézdiványban. Kovászna megye. Aluta, III. Sepsiszentgyörgy, 1971. 347-377. old.

³¹ Molnár István: Népi vadfogás a Borszéki-medencében. Aluta, VI-VII. 1974-1975. Sepsiszentgyörgy, 1976. 205-234. old.

³² Molnár István: Adalék Udvarhelyszék XIX. század eleji népi gyógyászatának ismeretéhez. Aluta, VIII-IX. 1976-1977. Sepsiszentgyörgy, 1978. 317-327. old.

³³ Molnár István: A csermátonyi köleshántoló malom. Aluta, X-XI. 1978-1979. Sepsiszentgyörgy, 1980. 217-231. old.

³⁴ Molnár István: Népi vadfogási módok a Görgényi-hegység déli övezetében. Acta Hargitensia, I. Hargita Megye Múzeumainak Évkönyve. Csíkszereda, 1980. 197-216. old.

³⁵ Molnár István: A köröspataki szalmafonás. Népismereti Dolgozatok, 1976. 92-96. old.

³⁶ Molnár István: Szolgák és szolgáltatók bére a Nyárádmentén a XIX. század elején. Népismereti Dolgozatok, 1980. 159-174. old.

³⁷ Molnár István: Tavaszi ünnepkör az erdélyi unitáriusoknál. Vallási Néprajz 6. Debrecen, 1994. 103-138. old.

³⁸ Dankó Imre: József Dezső élete és munkássága. Meghívó a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum József Dezső festőművész jubileumi, 1959. szeptember 1-i kiállítására. Gyula, 1959. 2-3. old. – Vö.: Dankó Imre: Márkos András és Medgyessy Ferenc Petőfi szobráról. Múzeumi Kurir 35. 1981. 40-54. old.

³⁹ Molnár István – Molnár Kálmán: Sóvidéki keresztzemesek. Csíkszereda, 1971.

⁴⁰ Molnár István: Csontkarcolatok. Csíkszereda, 1975.

⁴¹ Sóvidéki... Ismerteti: Halász Péter. Ethnographia, LXXXIII. 1972. 128. old. Csontkarcolatok... Ismerteti: Gunda Béla. Ethnographia, LXXXVII. 1976. 320. old.

Végezetre Molnár István múzeumhoz kötődő tevékenységének egyik érdekes és értékes fajtájáról, szerkesztői tevékenységéről ejtünk szót. Mégpedig az 1971-ben szerkesztett, de csak 1974-ben megjelent A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyvé-ről van szó. A nagyszabású kiadványnak van egy számunkra különösen sokatmondó alcíme is: „A Székelykeresztúri Múzeum 25. évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében.” Az Emlékkönyvet nem maga jegyezte egyedül, mint szerkesztő, hanem Nicolae Bucur-ral együtt. Csíkszeredán jelent meg 460 oldalon. Sajnos, bár az a „vidéki technológia, tipográfiai kivitelezés”, amivel ennél az Emlékkönyvnél is találkozhatunk, önálló, külön érdem; a gyenge tipográfia, a naiv, egy helyben topogó ruális nyomdászat, a nyomdászat semmiféle megnyilvánulása közben sem tudott felnőni a tartalomhoz. Molnár István természetesen nem csak szerkesztette ezt az emlékkönyvet, hanem írt is belé. Ebben az emlékkönyvben adta közre egyik legjobban sikerült tanulmányát: A hazai zsindefaragás térbeli-időbeli alakulásának, egykori és mai termelési sajátosságainak néhány vonása címűt.⁴² Molnár ezt, az Emlékkönyv adta lehetőséget használta fel arra is, hogy egy rövidebb bevezető cikkben összefoglalja a székelykeresztúri múzeum történetének első huszöt évét.⁴³ Ezt az Emlékkönyvet is Gunda Béla ismertette az *Ethnographia* 1977. évfolyamában.⁴⁴

Áttekintve életművén, azt kell megállapítanunk, hogy tevékenysége középpontjában a muzeológia, elsősorban a néprajzi muzeológia állt. Ilyen irányú kiterjedt munkássága koronája a székelykeresztúri múzeum megalapítása, megszervezése; következetes és kitartó, nem különben eredményes fejlesztése volt. Így emlékeztünk meg róla hatvanéves korában, 1972-ben is.⁴⁵ Már akkor is hangsúlyozta, hogy helytörténeti-néprajzi gyűjtéseinek, kutatásainak csak kis hányadát tudta feldolgozni és a meglehetősen szűkös publikációs lehetőségek közepette megjelentetni. Molnár István is azok közé az egész életükben aktív és eredményes kutató-gyűjtőmunkát végző tudósaink közé tartozik, akik nagy, esetenként óriási, és mindenképpen felbecsülhetetlenül értékes kéziratot hagytak hátra maguk után. Az erdélyi etnográfia, muzeológia elsősorú, megtisztelő feladata, hogy Molnár István hagyatékát megmentse, feldolgozza, és amit csak lehetséges belőle, megjelentesse. Tudjuk, hogy felkérésre sokat foglalkozott egy olyan életmű-kötet összeállításával, mint amilyen a Tarisznyás Mártoné, és több más erdélyi etnográfusé is volt. A sors szerencsétlen alakulása folytán azonban ennek a könyvsorozatnak is – bízunk benne, hogy csak időlegesen – vége szakadt. Például ennek a talán már minden tekintetben kiadásra előkészített kötetnek a megjelentetése lehetne a Molnár István-i életmű megbecsülésének első állomása.

Ahogy az eddigiekből is kitetszhetett, nem nekrológot akartunk írni. Inkább valami felhívást Molnár István egyszerűsége, szerénysége mellett is – vagy éppen talán ezért – nagyszerű, értékes életműve megbecsülése, gondozása, elénk tárása érdekében. Molnár István mind múzeumalapító-szervező, mint tudományos gyűjtő-, kutató- és feldolgozó tevékenységével kitörülhetetlenül beleírta nevét a székelység történetét, néprajzát kutatók fényes névsorába. És nemcsak oda, hanem az egyetemes magyar kultúráéba is. Itt és így örizzük meg emlékezetünkben!

Dankó Imre

⁴² Molnár István és Bucur Nicolae (szerk.): A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében. Csíkszereda, 1974. 460. old.

Molnár István: A hazai zsindefaragás térbeli-időbeli alakulásának egykori és mai termelési sajátosságainak néhány vonása. 327-343. old.

⁴³ Molnár István: Személyek negyedszázad történetéből. A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. Csíkszereda, 1974. XV-XXII. old.

⁴⁴ A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve... Id. m. Ismerteti: Gunda Béla. *Ethnographia*, LXXXVII. 1977. 523-524. old.

⁴⁵ Dankó I.: A hatvanéves Molnár István köszöntése... Id. m.

Nagy Jenő emlékezete

Erdélyben 1996-ban a néprajztudomány két nagy öregjének is sírkövet állítottak. Kós Károly után immár Nagy Jenő is a Házsongárdba vitte tudásának mégoly sok titkát. Az alkotó értelmiségiek sírköveinek jelentése nem kopik meg: tartóssá teszi azt névadóik szelleme. Nagy Jenő gazdag örökséget hagyott ránk. Pedig ő is az erdélyi tudósok felemás helyzetében, stabil intézményei feltételek hiányában alkotta életművét.

Pályája még felhőtlenül indult: a debreceni egyetem nagyrabecsült nyelvészprofesszora, Csúry Bálint irányításával bontogathatta szárnyait. E nyelvészeti iskolában megtanulta, hogy szavakat nem önmagunkban, hanem a világ tükréiként érdemes vizsgálni. A szavak és dolgok módszerével végzett népnyelvi búvárkodás az emberi élet, kultúra nem sejtett gazdagságát villantotta fel előtte. Magyarvalkói kendermunkáról még egyetemi hallgatóként írott kiváló tanulmánya *koszorúzott pályamunka* jutalmat kapott, majd doktori értekezése alapjául szolgált.

A lehető legkorszerűbb képzésben részesült az Alexander von Humboldt-alapítvány ösztöndíjasaként is: a marburgi nyelvészeti intézetben a Német Nyelvatlasz, a lipcei egyetem germanisztikai tanszékén a Thüringiai Szász Tájstár szerkesztésének műhelykérdéseit, valamint a német nyelvjáráskutatás irányzatait tanulmányozhatta. Tapasztalatairól, a hazai nyelvtudomány okulására, fontos tanulmányokban számolt be.

Kolozsváron is voltak mesterei, köztük Szabó T. Attila, akitől szakmai ismeretek, és széleskörű érdeklődés mellett mindenek előtt pontosságot, fegyelmet tanult.

Érett korszakát már kanyarokban és egyenlőtlen útszakaszokban bővelkedőnek minősítette. E kanyarok felváltva, hol a magyar nyelvoktatás, és annak elvi-módszertani-gyakorlati megalapozása: tankönyvszerkesztés, továbbképzés, tudásfelmérés irányába fordították érdeklődését és munkáját, hol a felsőfokú oktatásban és kutatásban biztosítottak számára intézményes kereteket. Egy koncepció per egyik vádlottjaként, 212 nap vizsgálati fogság után kilenc hosszú éven át, 1959-1968 közt mindkettőből kizárták azzal vádolva, hogy nem szolgált a demokratikus nevelés ügyét.

Nagy Jenőt a meghurcoltatás nem törte meg: nemzedékére jellemző módon, ha nem publikálhatott is „próbált a felszínen maradni”: szabad idejében, Szabó T. Attila példájára, levéltárban cédulázott.

Kutatóként, alapképzettségének és szakterülete orientációjának megfelelően, mindenekelőtt a Kolozsvár környéki nyelvatlasz és a romániai magyar nyelvjárások atlasza munkálataiban vett részt. Mint germanistát, főleg a magyar-szász nyelvi kölcsönhatások érdekelték, de míg a téma korábbi kutatói elsősorban az élőnyelvi adatokat dolgozták fel, ő maga beszerzei, 1573-1634 közötti szász hagyatéki leltárakat elemzett. E forrásoperora már 1936-ban, Andreas Scheiner szász nyelvtudós felhívta a figyelmét. A szavak és dolgok nyelvészetét, s egyszerismind néprajzkutatót, a leltárakban foglalt javak művelődéstörténeti és társadalmi háttere is foglalkoztatta. Ez az anyag későbbi összehasonlító viseletkutatásai számára fontos adatbázisként szolgált.

Néprajzi terepkutatásait a nyelvészektől megszokott alaposággal, pontossággal végezte. Különösen sokoldalúak fiatalkori, magyarvalkói gyűjtései, melyek a vizsgált munkafolyamatokon és azok szókincsén túl fényt derítenek a valkói emberek mindennapi életére, hiedelmire, mentalitására is. 1950-1955 közt a bukaresti Művészettörténeti Intézet népművészeti kutatócsoportjának tagjaként végezhetett kalotaszegi, kászoni, torockói, Kis-Küküllő menti, szilágysági és moldvai csángó viseletkutatásait. Ám e kutatóút termékei, a Kós Károllyal és Szentimrei Judittal közösen írt népművészeti monográfiák több, mint két évtizedes késéssel jelenhettek meg.

Érett korszakában már nemcsak megfigyeli, leírja a jelenségeket, hanem történeti-földrajzi iskola képviselőjeként, azok okaira, mozgására, társadalmi beágyazottságára is mind jobban figyel.

A fejlődés eltérő szintjein álló táji viseletek együttes szemlélése, továbbá a történeti (írott és képi) forrásanyagok tüzetes szemügyre vétele hozzásegíti a viselet hosszú távú változása

folyamatainak megragadásához. Sikerül rekonstruálnia pl. a férfi posztóharisnya láb-szárvédőből nadrággá alakulásának fázisait, láncszemeit, és az átalakulást szükségessé tevő társadalomtörténeti tényezőket. E tanulmányára méltán büszke. Sikeresen kamatoztatja az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (SZT) szócikkeit több más ruhadarab (a *frískó* néven megőrzött farazia, a *mente*, a *dolmány*, a *felső*) hazai viselettörténeti helyzetének, formai jellemzőinek, társadalmi, interetnikai vonatkozásainak és etnológiai kapcsolatainak feltárásában. Összehasonlító kutatásaiban a már említett szász hagyatéki leltárak is segítik. A nyelvi és történeti adatokból kirajzolódik az átvétel iránya és társadalmi meghatározottsága. Kutatásai tanulságait elméleti tanulmányokban is megfogalmazza: kifejti az interetnikus kölcsönhatások, a hagyomány és újítás kérdésével, a társadalmi tényezők viselettörténeti szerepével kapcsolatos megállapításait.

E korszaka néprajzi tanulmányai elsősorban az SZT szerkesztésében tanúsított önfeláldozó munkája kárpótlásai, gyümölcsei. 1977-ben sorra kerülő nyugdíjazásától kezdve ugyanis a minden társadalomtudományban érdekelt kutató számára oly fontos SZT szócikkeinek német nyelvű értelmezője, a II. kötettől szerkesztője, és Szabó T. Attila elhunya óta egyik irányítója.

Nagy Jenő néprajzkutatói munkássága, életútja „kanyarai” ellenére is, magas minőségi szintet képviselő szerves egésznek alkotott. Példa arra, hogy a rokon diszciplína kínálta szempontok és módszerek az értelmes, figyelmes, fegyelmezett és következetes kutató kezén a néprajztudomány és kultúrtörténet számára is nyitnak messzemenően gyümölcsözteszhető perspektívát.

Tudományos munkássága elismeréseként a Finnugor Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum Egyesület tiszteleti tagjává, a Nyelvtudományi Társaság pedig választmányi tagjává választotta.

Nagy Jenő, életművével, a köveknél is tartósabb emléket állított magának.

Gazda Klára

Nagy Jenő dedikál. Alsócsernáton, 1982.
(Erőss J. Péter felvétele)

KÖNYVESPOLC

Kötcse monográfiája

Kötcse...Kötcse... izleljük ezt a különös nevet. Vajon honnan ered? Stirling János, az ismert történész, e monumentális vállalkozás szerkesztője adja meg rá a feleletet. A szóbeli hagyományokkal ellentétben „Kötcse esetében a helységnév magyar személynév eredetű: a kék melléknév -csa képző bokros származéka a személynév, amelyből rövidítéssel és labializációval helységnév lett (Kékcse, Kéccse, Köccse).”

Monumentális ez a monográfia, jeleztük az imént. Monumentális mind terjedelemben, mind kivitelben. A községi önkormányzat kiadásában 1996-ban megjelent, csaknem 900 oldalas kötet öt éves gyűjtő- és feltáró munka eredménye. A millicentenárium kiadványok közül országosan is az egyik legszebb, legnívósabb.

Huszonnyolc szerző munkája ez a könyv. Kötcseiek, kaposváriak, pestiek, pécsiak egyaránt vannak köztük. És a helyek felsorolása nem is teljes. Huszonnyolc szerző, de egy céllal. Amit dr. Feledy Gyula polgármester így fogalmazott meg: „A kötcseiek örökhagyása, a község hozománya ez a könyv.” Vallomás a nagymúltú településről, amit már 1229-ben említenek a források. Kötcse monográfiája nemcsak községtörténet. Sokkal több ennél. Stirling János (aki nemcsak szerkesztő, hanem számos fejezet szerzője is) arra törekedett, hogy a könyv valóban Kötcse információtára legyen. A múlt és a jelen tárháza, amely útmutató a jövőnek is.

A történeti rész a régészeti múlttól kezdve szinte napjainkig követi az eseményeket. Részletesen tárgyalja a török hódoltság korát, a község településtörténetét, a közigazgatás kérdéseit, a népesség alakulását. Fontos adatokat olvashatunk itt Kötcse egészségügyéről is. A gazdaságtörténet kronológiája a XVIII. századig nyúlik vissza. Kiemelten kezeli ez a fejezet Kötcse mezőgazdaságának történetét, de tájékoztatót nyújt a helyi iparról, kereskedelemről, közlekedésről is.

Az egyháztörténet után a művelődéstörténet következik. Olyan jeles személyiségekről is olvashatunk itt, mint Roboz István, az országos hírűvé vált *Somogy* című hetilap főszerkesztője, vagy Kisfaludy Atala, a méltatlanul elfeledett költőnő. Mindkettőjük bölcsőjét Kötcse ringatta. Érzékletes képet kap az olvasó a kötcsei nemesi családok XVIII. és XIX. századi történetéről, a nemesi kúriák építészeti vizsgálatáról. Többek között természetesen a Kazay és az Antall kúriákról is.

Minden községmonográfia lényeges része a néprajz. Színesen elevenedik meg előttünk a helyi népszokások, a népi bölcsességek és szólások. Nem utolsó sorban az, hogy milyen is a kötcsei

ember? A néhai Halász Pál néprajztudós, Kötcse egyik első krónikása szerint „alaptermészete nyugodt, megfontolt, ősi szokásaihoz ragaszkodó.” Külön érdekessége a néprajzi fejezetnek egy jellegzetesen kötcsei népszokás, a *kerbájt*, az evangélikus templomszentelési ünnepség részletes leírása.

Nagyszámú (kiváló minőségű!) kép és bőszeges jegyzetapparátus teszi a tipográfiailag is mintaszerű könyvet teljessé. Visszaemlékezésekkel, személyes vallomásokkal zárul a kötet. Elhunyt és élő kötcseiek, elszármazottak idézik föl emlékeiket szeretett szűkebb szülőföldjükről.

Zárjuk ezt a recenziót Kisfaludy Atala 1879-ben született szép sorával: „Mikor a fecske visszatér, akkor az én gondolataim is hazafelé szállnak... Látom szőlőhegyektől körülölelt, hűvös, árnyas völgyedet, napsugártól aranyos halmaidat, látom újra rózsapiros, harmatos hajnalodat s csalogánydalos éjszakáid csillagragyogását...”

Dr. Sipos Csaba

KÖRMENDY JÓZSEF:

Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága (1665-1720)

A Veszprémi egyházmegye múltjából című sorozat 16. köteteként jelent meg Körmendy József veszprémi érseki levéltárigazgató monográfiája, amely egy XVIII. századi jelentős, bár kevésbé ismert püspök életét és tevékenységét mutatja be. A kutatásokat még az 1930-as évek végén kezdte el a szerző, a hazai levéltárak és kéziratárak anyagain kívül felhasználta a bécsi, a római és a vatikáni levéltárakban található forrásokat is.

A piarista rendnek az 1715. évi országgyűlés adott magyar honosságot. A pozsonyi országgyűlés a „kegyes rendet Magyarországra és bekapcsolt részeibe befogadottnak nyilvánítá, de az országgyűlésen való ülés és szavazat nélkül azon kijelentéssel, hogy tisztán világi, az alapítók szabad rendelkezése alatt álló alapítványi birtokokat csupán zálogjog és cím alatt birhatnak.” Ezzel megnyílt a rend számára a szabad fejlődés lehetősége, amit a piaristák ki is tudtak használni. A pozsonyi honosítást jóval megelőzve azonban, elsőként a Felvidéken az 1772-ig Lengyelországhoz tartozó Podolinban (1643), majd Privigyén, Breznóbányán, Pozsonyszentgyörgyön alakult piarista ház és iskola. Az 1700-as évek elején pedig a veszprémi (1711), a váci, a kecskeméti, a pesti, debreceni és szegedi iskolák kezdték meg működésüket.

Veszprémbe 1711. október 25-én érkezett meg Volkra püspök hívására a három piarista: Zajkányi Lénárd, Szolcsányi Imre és Herchl József.

Herchl József lett a püspök gyóntatója és teológusa, Zajkányi Lénárd a gimnáziumi tanár, Szolcsányi Imre pedig a papnövendékek professzora.

Volkra püspök 12 ezer forintos alapítványt hozott létre, amelynek alapító okiratában a következőképpen jelölte meg az ellátandó feladatokat: „...nemcsak Veszprém városának, hanem az egész egyházmegyének épülésére szolgáljanak... s mindent elkövessenek, hogy Bakony erdeinkből a jámbor és jó nevelésben részesült ifjúságnak virága kerüljön ki és az erdei vad cserjékben a jámborságnak és ismereteknek beoltott új hajtásai egykoron a király és a haza számára gyümölcsöző fákká erősödjenek.”

Az iskolaalapító püspök, hiedenrejchsteini gróf Volkra Ottó Ker. János osztrák főnemesi családból származott. Bécsben született 1665-ben. Apja, gróf Volkra Ottó szepesi kamarás 1687-ben magyarországi honosítást kapott. A legidősebb fiú, Volkra Ottó Kristóf is Magyarországra került, Salgótarjánban lett földesúr. A majdnai püspök teológiai tanulmányait Itáliában, a jezsuita pármái egyetemen végezte. Teológiát és egyházjogot tanult, de tudományos fokozatot nem szerzett. Bécsben a Szent István domban 1688-ban alszerpappá, majd szerpappá szentelték fel. 1690-1698-ban az alsó-ausztriai Himberg plébánosa volt. 1698-ban gr. Nádasdy Miklós halála után I. Lipót neki adományozta a pozsonyi prépostságot minden birtokával és jogaival. Két év múlva scardonai választott püspökké nevezte ki a király. Kollonich Lipót esztergomi érsek pedig pozsonyi általános helynökévé tette. Széchényi Pál veszprémi püspök 1710-ben bekövetkezett halála után I. József királytól püspöki és vármegyei kinevezést kapott a veszprémi egyházmegyébe.

Széchényi Pál püspöksége igen gyászos korszaka volt a veszprémi egyházmegyének. A XVIII. századi harcokban falvak, templomok pusztultak el. A településeken nem volt „se templom, se pap, se iskola, se iskolamester.” A püspöki székváros, Veszprém is valóságos romhalom volt Heister generális és szerb harcossai pusztítása után. Volkra püspök legelső bölcs lépése volt a papnevelő intézet, a Szent Anna szeminárium létrehozása. A tizenegy évig fennálló szemináriumban kb. harminc növendék végzett. A papnövendékek tanítását ugyancsak a piaristákra bízta, de maga is tartott számukra előadásokat.

A piaristák letelepítésével és segítségével az elszegényedett, kirabolt települések lakói számára a vallási igények kielégítését és az ifjúság oktatását próbálta megvalósítani. Céljainak elérése azonban számtalan akadályba ütközött. Felekezeti harcoktól sem volt mentes Volkra veszprémi működése. 1710-től egészen 1717. újév napjáig civakodtak a reformátusokkal többek között éppen azokon a házakon, ahová a piaristákat telepítette. Végül a király döntésére fejeződött be a vita, aki a püspök és a katolikusok javára ítélezett.

Volkra püspök jelentős tevékenységet fejtett ki a plébániák szervezésében is. A nagy területű egyházmegye minden jelentősebb pontján egy-két plébániát akart állítani. A már meglévőket

megegyeztetve, sőt nem csekély anyagi áldozatokkal újakat szervezett, a meglévő 20-30 mellé újabb 20-at.

Nem egyszer védelmeznie is kellett egyházmegyéjét, mert pl. a zágrábi, a győri püspök, az esztergomi érsek is jelentős területeket akart saját egyházmegyéjéhez csatolni. Így nemcsak a protestánsokkal, de a katolikus püspökökkel is hadakozott.

Nemcsak az egyházmegye állapotát kellett rendbe tennie, a gyermekek, a papnövendékek oktatását megindítania, de saját közvetlen környezetét is szinte újjá kellett teremtenie. Amikor Veszprémbe megérkezett, a püspöki rezidencia lakhatatlan volt. Egy részét gabonarakárnak használták, más részében az ételmezési tiszt lakott. Csak III. Károly király rendeletére kapta vissza a palotát. Ő szívvel támogatotta a templomok átépítését, restaurálását, a kényszerből épült sövény- és fatemplomok helyett szilárd anyagból készülő templomok építését is.

Volkra püspök 1710. május 28-án a kinevezési okiratával egyidejűleg főispáni kinevezést is kapott. A királyt ő képviselte a vármegye igazgatásában. Ez az államhatalmi megbízás nem kis feladatot rótt rá: a biztonsági rendeletek végrehajtása, a püspöki rezidencia, a veszprémi vár omladozó falainak helyreállítása, a katonaság ellátása. A fennmaradt írásos emlékek alapján Körmedy József megállapítja, hogy Volkra püspök „...a főispáni kötelességének a legteljesebb mértékben eleget tett. Munkálkodását az igazságosság és lelkiismeretesség jellemezte.”

1712-ben (47 éves korában) a veszprémi székeskáptalannak bemutatta végrendeletét. Ezt 1719-ben egy pótvégrendelet követte. Ezekben felelősségteljesen osztotta fel testvére, Volkra Ottó Kristóf és unokatestvére, Volkra Margit, a piaristák, a veszprémi székesegyház, a szegény plébánosok, a szegények stb. között örökölt és szerzett javait.

A pótvégrendelet bemutatását megközelítően egy évvel élte túl. 1720. december 19-én Pozsonyban, az országgyűlés idején érte a halál. A pozsonyi domban temették el. Így végakarata, hogy a veszprémi székesegyház altemplomában kíván nyugodni, nem teljesülhetett.

A fennmaradt levéltári anyagok szerint jó szónoki és vitakészséggel rendelkezett. Jelentős volt egyházi jogi képzettsége, a hittudományokbeli jártassága. Kiemelkedően érdeklődött a festészet és a tudományok iránt, bár képeinek jegyzékét és a Pozsonyban, Veszprémben és Sümegyen maradt könyvgyűjteményeit a megtalált túlságosan általános jegyzékek alapján nem lehet rekonstruálni.

Körmedy József alapos, tárgyilagos életrajzhoz Keresztúry Dezsdő írt előszót, amelyben a monográfia egyháztörténeti jelentősége mellett művelődéstörténeti szerepét is méltatja. A kötetben bőseges jegyzetanyag, irodalomjegyzék, mellékletek – többek között a püspöki kinevezési okirat, végrendelet, leltárjegyzékek, valamint képanyag található.

A Kárpát-medence közlekedési emlékeinek feltárására, megőrzésére 1992-ben alakult Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítvány „Ment-sük meg a kisvasutakat” program keretében csaknem húsz füzetet, s több mint száz képeslapot jelentetett meg, melyek egy részének néprajzi hozadéka is van. A budapesti székhelyű Alapítvány ösztönző hatásának köszönhetően jelent meg a MÁV Rt. gondozásában a Kárpátalja vasúti közlekedésének történetét bemutató impozáns kötet. Európa szívében, a Kárpát medencében fekvő hazánkban a közlekedési útirányokat a Kárpátok hegyei, hágói és völgyei, a folyók iránya, az átkelési pontok, a mocsarak, lápok elhelyezkedése határozta meg. Ennek megfelelően alakult ki az áruforgalmat, s a néprajzi kapcsolatokat is meghatározó hazai közlekedési hálózat, melyet a vasút megjelenése előtt a közutak és folyók alkottak. A közutak többsége az ország középpontjából, Pestről és Budáról kiágazva haladt a hegyvidék felé, a folyók völgyein keresztül érte el a Kárpátok hágóit, s csatlakozott a Kárpáton túli területek útjaihoz. Egészen a XIX. század közepéig – a vasút magyarországi megjelenéséig – a hazai közlekedés meglehetősen fejletlen volt. A pest-váci vasútvonal 1846-os megnyitásával Magyarország is felzárkózott a gőzüzemű vasúttal rendelkező országok sorába, mégpedig az európai kontinensen a tizenegyedik állammént. A dualizmus korában a vasút megteremtette az egységes magyar piacot. A vasúthálózat fejlődése jelentős hatással volt a regionális kapcsolatok alakulására, az áruforgalomra, régi foglalkozásokat szorított vissza, s újakat teremtett. A máramarosi kincstári falvak lakóinak pl. a vasútépítés előtti korszakban a tutajozás biztosított rendszeres kereseti lehetőségét. A vasútvonalak kiépítésével megszűnt a speciális szekereket, hordókat igénylő sófuvarozás.

A magyar vasút fennállásának 150. évfordulója alkalmából megjelent könyv bevezetője megállapítja, hogy Kárpátalja vasúthálózata 1918-ig a történelmi Magyarország vasútjainak szerves részeként, annak hálózatával együtt fejlődött. A terület vasúthálózata eredetileg normál és keskeny nyomtávú vonalakkól tevődött össze. A normál nyomtávú hálózatot 1945 után széles nyomtávúra építették át. A könyv célja, hogy bemutassa a Kárpátalján egykor és ma működő vasutakat, függetlenül azok nyomtávolságától, tulajdonosától, üzemeltetőjétől.

Kárpátalja területén az első vasútvonalat 1872-ben a Magyar Északkeleti Vasút vezetése alatt nyitották meg. Megfelelően a magyarországi összképnek a vasúthálózat Kárpátalján is gyorsan bővült, további vonalakat nyitott a Máramarosi Sóvasút, a Taracsvölgyi Helyi Érdekű Vasút, a Borszavölgyi Gazdasági Vasút, az Ungvár-Vajáni Helyi Érdekű Vasút és később a Magyar Királyi Állami Vasutak. (1887-1919). Az első sóvasút 1880-ban készült el, Sókamara és Aknaszlatina között.

A Kárpátok hágóján átvezető első vasútvonalat a Latorca völgyében a MÁV építette 1887-ben.

A dualizmus korának áttekintését követően a szerző bemutatja a Csehszlovák Államvasutak, a Kárpátukrán Vasutak, a MÁV (1938-1945), a Szovjet Vasutak az Ukrán Vasutak kárpátaljai történetét. Izgalmas fejezetben külön kerülnek tárgyalásra a keskeny nyomtávolságú erdei, – gazdasági – és ipari vasutak. A kővetből kiderül, hogy virágkorát a kárpátaljai vasút a dualizmus korában élte, a csehszlovák korszakban pl. új vonal nem épült, csupán a régi vonalakat korszerűsítette a cseh kormányzat.

A néprajzos szakemberek érdeklődésére is számot tartó köteteket közel harminc térkép, nagyszámú fénykép, táblázat és egyéb illusztráció teszi teljesebbé. (MÁV Rt. Bp. 1996)

Udvari István

PETERCSÁK TIVADAR:

A képes levelezőlap története

Petercsák Tivadar könyve igényesen szerkesztett kiadvány, a szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményéből készített képeslap-történeti állandó kiállításához kapcsolódik.

A gyűjtemény világviszonylatban is jelentős. Kialakulásáról Petercsák Tivadar A képeslapok gyűjtése című fejezetben számol be, kiemelve a mai gyűjtemény alapjául szolgáló, dr. Petrikovits László orvos kollekcóját. A szerző több helyen kitér a képeslapok nyújtotta gazdag, szinte kimeríthetetlen művelődéstörténeti ismeretanyagra, annak kortörténeti-és dokumentumértékére, s nem mulasztja el felhívni a történeti-, helytörténeti-és néprajzi kutatók, építészek figyelmét hasznosításukra.

A hazai képeslapok egyik első és rendszeres kiadója, Klökner József és Péter székesfehérvári könyv-, zenemű és papírkereskedő, újságkiadó volt a múlt század végén és századunk elején. Klökner Péter szenvedélyes fotós lévén 1879-ben nagyon szép felvételeket készített Székesfehérvárról, és azok egy rész ránk is maradt. Később is erősen kötődött a fotózáshoz, képeslapjaik egyrészt nyilván saját fotói alapján készítették. Fényképező cikkeket Fő utcai üzletük még az 1920-as évekig árusított. Ők adták ki 1889-től *A Képes Levelező-lap* című, magyar és német nyelvű havi lapot, amelyben a képeslapokkal és a képeslap-gyűjtéssel foglalkoztak, azt szervezték. Lapjukat Petercsák Tivadar is forrásként használta. Jól el volnánk tehát, fehérváriak, látva korai képeslapokkal, kiállítások rendezésekor, a századforduló városképet vizsgálva azonban nem boldogulunk a szerencsi gyűjtemény segítségével nélkül.

Petercsák Tivadar tanulmányának nagy erénye, hogy felesleges tudományosokdástól mentesen, szinte csevegő stílusban ismerteti meg olvasóit a képeslap történetével, ezzel párhuzamosan válogat a szerencsi múzeum anyagából, s elemzi

azt. Megismerkedünk a képeslap előzményeivel, a technikai: fotós és nyomdai eljárásokkal, a legkorábbi kiadványokkal, az azokon megjelenő témákkal, a képeslaptechnika és a témák hazai változatosságával, értékeivel. Ezzel szinte észrevétlenül ismétéljük át a múlt század közepétől napjainkig a kultúrtörténetet, a művészeti stílusokat és törekvéseket, a technikai újításokat, a legfontosabb gazdaságtörténeti változásokat, a politikai eseményeket s még nagyon sok más: hiszen mindez megjelenik mint téma, vagy mint törekvés a képeslapokon.

Nagyon helyesen világít rá a szerző arra, hogy a képeslap a századfordulótól egyre jellemzőbb tömegtermelés egyik első terméke, s mint reklámhordozó később annak egyszersmind gerjesztője is. A képeslap történetében tanúi vagyunk annak, ahogy az emberek nagy tömegei érdeklődni kezdenek a nagyvilág, a világpolitika, az érdekes-újserű dolgok és általában a szűk körön kívüli kapcsolattartás iránt: a századforduló emberének látóköre, érdeklődése és élettere is kitágul. Ebbe a folyamatba tragikusan illeszkedik a századelő kívándorlási hulláma, majd az I. világháború, mely addig hihetetlen tömegeket mozdít ki lakóhelyük határából. Nem véletlen tehát, hogy szerzőnk a képeslap virágkorában a XX. század első negyedét tartja. Ez a hatalmas képeslap-forgalom, amellyel hírt adtak, információt, üzenetet közvetítettek magukról és az új helyekről is, illetve az útonlevő maga is gerjesztője lett a turizmus fejlődésének.

Szerzőnk minden lehetőséget megragad, hogy a képeslapok hangulatát értékelhesse: képes bemutatni a századelő szalonjainak albumokba rendezett anxiáit és a humoros vagy az érzélgős, mondhatni giccses lapjait egyaránt. Titka nem más, mint az, hogy mindegyiket kordokumentumként értékeli, s hozzá a társadalmi környezetet is igyekszik bemutatni.

Gazdag, élvezetes, nézhető és olvasható, ugyanakkor tudományos igényességű könyvként ajánlom Petersák Tivadar könyvét a történet, néprajzos szakemberek és kultúrtörténeti érdeklődésű olvasók figyelmébe. (Herman Ottó Múzeum-Dobó István Vármúzeum, Miskolc-Eger, 1994. 158 old.)

Demeter Zsófia

„Fodor Pista kiskönyvtára”

Nem igen akad pártja annak a vállalkozásnak, amely Jászakóhalma polgármesterének, Fodor István Ferencnek a nevéhez kötődik, aki 1994 óta írja és jelenteti meg saját költségén 10-12 oldalas kis zsebfüzeteit. A feldolgozott témák: a község rövid története, az utcák, terek névadóinak ismertetése, a helyi rendszerváltás krónikája, a jász-redempció vonatkozásai, határrészek, dűlők nevei, a község belterületének áttekintő térképe, címerének és zászlajának ismertetése és egy életrajzi kislexikon. A sorozat játékos-kedves címe: Fodor Pista kiskönyvtára.

Eddig nyolc „kötet” jelent meg. Mindegyik címlapján ott díszleleg a halmon álló marcona alapító, Jákó vitéz, aki egyik kezében egy levágott török fejével „díszített” kardot emel a magasba, másik kezében pedig a jász-kürtöt tartja.

A könyvecskék változatos tartalmuk, olvasmányos stílusuk miatt is méltán tarthatnak számot érdeklődésre, elsősorban a községben és a környék településeiben. A szerző-polgármester igazi népművelőként szolgálja ezekkel a műveivel is a szülőfalu megismertetését, a jász-öntudat erősítését, a Haza egy darabjának igazi birtokba vételét.

Ennek kapcsán érdemes elgondolkoznunk azon is, hogy hányszor hiányoljuk mostanában az önzetlen polgáreményeket, idézzük méla nosztalgiaival az egykori nagy mecénásokat, a Széchenyieket, Festeticseket és nemes társaikait, akik máig maradandó kulturális értékeket teremtettek a köz javára. Persze keveseknek adatik meg, hogy manapság könyvtárat, főiskolát alapítson vagy hársfasort ültessen, de a meddő sóhajtozás helyett egy-egy facsemete elültetésére, nemes alapítványi kezdeményezések támogatására talán többeknek lenne ma is lehetősége. Sőt talán még olyan „minimecenaturára” is, mint amelyből Fodor Pista kiskönyvtárával ilyen nagyszerű példát adott. Valószínűleg más települések lakói is örömmel olvasnának saját községükről, saját elődeikről, saját magukról. Ehhez persze sok Fodor Pistára lenne szükség ebben a kis hazában!

Dr. Tóth József

RÓNAI BÉLA: Zselici nyelvátlasz¹

Kissé megkésve, de talán még nem túl későn szeretnénk fölhívni a Honismeret olvasóinak figyelmét egy gazdag tartalmú kiadványra, Rónai Béla Zselici nyelvátlaszára. Némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy ez a pár év kessedelem nem is tűnik olyan nagygnak, ha figyelemmel kísérjük a könyv sorsát a kézirat elkészülésétől a megjelenésig. „Habent sua fata libelli”, idézi a szerző Terentius Mauritiust az előszóban az alkalomból, hogy tíz évig pihent asztalfőökben a gyűjtött anyag, mert pénzhány miatt nem talált kiadóra. Pedig Deme László ajánló sorai szerint „Rónai Bélának ez a munkája tudományos értékű és tudománytörténeti jelentőségű mű.”

Miért? Elsősorban azért, mert a magyar nyelvjárskutatás egyáltalán nem bővelkedik nyelvátlaszokban. Sok dialektológus szakember megfogalmazta már azt a kívánalmat, hogy a Magyar nyelvjárások atlasza mellett készüljenek minél nagyobb számban olyan regionális atlaszok, amelyek egy-egy mikrotáj nyelvi jelenségeit térképezik föl teljes hálózatsűrűséggel. Ezt az

¹ Nyelvöldrajzi vizsgálatok a Zselicben. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja és a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Pécs, 1993. 628. old.

elvárás a legmesszebbmenőkig kielégíti a Zselici nyelvátlasz, mert gyűjtőterülete a Dél-Dunántúl egy viszonylag jól körülhatárolható földrajzi tájegysége, nyelvi anyaga pedig átfogó képet nyújt a déli ő-ző nyelvjárasterület egy részének hangtani, alaktani és szóképzési jellegzetességeiről.

A több évtizeden át tartó anyaggyűjtés során a szerző bejárta a szorosabb értelemben vett Zselic 40 faluját. Ezek a kutatópontok adják az atlasz törzsananyagát, amelyet kiegészít még további 16 falu nyelvi adata a közelebbi és távolabbi környékről, mintegy kontrollképpen, annak bizonyítására, hogy a főtárt nyelvi jelenségek hatóköre milyen messzire terjedhet. Településenként megkérdezett 10-15 személyt, adatközlőit főként az idősebb generáció köréből válogatta. A szelektálásnak több oka is van: egyrészt a 60-80 év közöttiek beszélnek még viszonylag zavartalanul az archaikus nyelvjárást, másrészt pedig ők tudtak hiteles választ adni azokra a néprajzi vonatkozású kérdésekre, amelyek a nyelvi értékükön túl a vizsgált táj anyagi és szellemi kultúrájáról is értékes információkat nyújtanak.

E rövid ismertetésben még felsorolni is nehéz lenne azokat a témaköröket, amelyek az 524 térképlapon előkerülnek. A szerző szerint „fellelík a teljes népi műveltséganyagot”, a házat és környékét, a lakás és a konyha berendezését, a táplálkozást, a gazdálkodást, a növénytermesztést, állattenyésztést, a természetet és vadon élő növényeket, a család életét, ünnepeket, szokásokat, hiedelmeket és még sok más mindent. A címszavak kiválasztásának szakszerűségét bizonyítja az is, hogy a néprajzi témakörökön belül kellő számú példaanyag áll rendelkezésre a terület hangtani és alaktani jelenségeinek a bemutatására is. Szociolingvisztikai hitelességű képet kapunk az ő-zés bomlási folyamatáról, a kettőshangzók állapotáról, a *v* zöngésítő hatásáról, a szótagzáró *l* kieséséről, az igeragozásról, főnévragozásról és a szóképzés módjairól.

Találomra pillantsunk bele néhány térképlap anyagába. A mocsári gólyahírnek (158), annak a sárga virágnak, amelyik tavasszal a réteken nyílik (*Caltha palustris* L.), meglehetősen sok elnevezése van a Zselicben: *zsibavirág*, *csibevirág*, *békavirág*, *nyúlóvirág*, *nyuszóvirág*, *nyuszóvirág*, *gólyavirág*, *csilgavirág*, *sárgavirág*, *sárvirág*, *lúkácsvirág*, *popotvirág*, *gólyavirágtejeske*, *zsibadóglasztó*, *lótálpúf*, *tavaszká*; három, németek által lakott településen pedig: *vineplume*, *hozepuse*, *osztrepuse*. A felforralt savóból készült leves neve (57): *kudari*, *kudarileves*, *keszöce*, *katraboca*, *habarék*, *savóleves*. A disznó vakbele, amelybe tölteléknek tesznek disznóöléskor (114): *kata*, *katája*, *katakönyöke*, *ördöganyja*, *papzsák*, *gömböc*, *kömpöc*, *vastagbél*, *engnál*.

Rónai Béla atlaszának különleges érdeme az, hogy a puszta adatközlésen kívül terjedelmes tanulmány is található benne, amely már mintegy feldolgozása, értékelése a gyűjtött anyagnak. Szakemberek és más érdeklődők számára is tanulságosak többek között a diglossziához kapcsolódó megfigyelései, amelyekben az adatközlőtől kapott

számos információ alapján élethűen írja le a nyelvjárás fokozatos visszaszorulását és a köznyelvi norma egyre erőteljesebb érvényesülését. A magyar-német bilingvizmus vagy kisebb részben a magyar-német-horvát trilingvizmus elemzése is figyelemre méltó részre a tanulmánynak, amelyhez a XVIII. század elejétől fokozatosan betelepített idegen ajkú szolgáltatók adatokat.

A formailag is szép kiállítású, gondosan szerkesztett könyv értékes gyarapodása a népi kultúra szakirodalmának.

Balogh Lajos

MUKICSNÉ KOZÁR MÁRIA:

A magyarországi szlovének néprajzi szótára

A napjainkban mintegy 5 000 főt számláló hazai szlovén (régibbi nevén *vend*) népcsoport igen sajátos, s a Kárpát-medence népi kapcsolatainak szempontjából rendkívül fontos helyet foglal el Magyarország néprajzi palettáján. Ez az egyetlen őslakos nemzeti kisebbség, amely már a magyar honfoglalás előtt letelepedett a Kárpát-medence nyugati részén, s jelentős szerepet játszott mind a pannóniai termelési hagyományok átadásában, mind pedig az észak-itáliai és dél-német területek műveltségei elemeinek közvetítésében. Az Árpád-korban – a Murántúlról, a szlovén Stájerországból és a horvát területekről – újabb csoportjaikat telepítették át a ciszterciek, de nyelvük és műveltségük homogéné vált. Anyagi kultúrájuk számos közös vonást mutat a hasonló táji feltételek között élő magyarságéval.

A XX. század határmódosításai és népmozgásai egészében átrendezték a történelmi Magyarországon élt szlovénység helyzetét és kapcsolattrendezését. Legnagyobb összefüggő csoportjuk az osztrák és a szlovén határ köré ékelődve helyezkedik el, Szentgotthárdról és a Rábától délre; délen és nyugaton az országhatár, keleten pedig magyar községek (Máriaújfalú, Farkasfa és Szalafő) határolják. A trianoni döntés következtében 9 szlovén település maradt Magyarországon, ezeket a Szentgotthárd környéki falvakat Szlovéniában *rábai*, *rábamenti* szlovéneknek emlegetik. (Alsószőlnök, Apátistvánfalva, Felsőszőlnök, Orfalu, Permise, Rábatótfalu, Ritkaha, Szakonyfalva, Ujbalázsfalva). Somogy vármegyébe a Murántúlról telepedtek szlovének: a XVII. században katolikuskok, a XVIII. században evangélikuskok. Az említettekén kívül szétszórtan élnek szlovének Győr-Moson-Sopron megyében, Budapesten és az ország más vidékein.

Az információk jó része *Kozár Mária* friss munkájából származik, aki – számos tanulmány és két önálló kötet után – ezúttal a magyarországi szlovének néprajzi szótárát jelentette meg. A kötet szakmai értékét rendkívüli módon növeli, hogy szerzője organikusan van jelen az anyaországi, szlovéniai kutatásokban is, s munkáit a két

területen egységes szempontrendszer szerint végzi: a szótár a szlovének XX. századi életmódját egészében vizsgáló közös program keretében készült. Ugyanakkor a szerző a magyarországi szlovének XX. századi néprajzi örökségét tárgyalja, s anyagának elsődleges forrása a recens gyűjtés, az idősebb nemzedékek tudása. A kötet nem csupán a szlovén és a magyar néprajz nyeresége, hanem igen fontos és hasznos „honismereti” kézikönyv is, ami a helyi oktatást is segítik. Ebben a minőségben is dicséri a magyar és a szlovén tudományos és kulturális összefüggést, s hangsúlyozza annak távlatait.

Kozár Mária szótára 36 témacsoportban dolgozta fel a magyarországi szlovének anyagi, szellemi és társadalmi műveltségét, s ebből több mint 300 szócikk ad közre. A szlovén címszavak szerinti betűrendben követik egymást a gazdálkodás, a kézművesség, a kereskedelem, közlekedés és szállítás, az építkezés és lakáskultúra, a táplálkozás, textil- és viselet, a családi élet, a népi jog, a játékok, a néphit és népszokások, a népköltészet, a népnyelv, népzene és -tánc, a népművészet és más területek címszavai. A magyar szócikkek közvetlenül követik a szlovént, a kötet végén magyar és szlovén mutató segíti az eligazodást. Bőséges a kötet irodalma is, de a szócikkek végén is történik utalás a legfontosabb könyvészeti adatokra.

Természetes, hogy jó 300 szócikk elsősorban mutatóvány lehet egy csoport hagyományos népi kultúrájából, s ebben az összefüggésben kritikus a szócikkek kiválasztása. Nem lehet ezen a helyen feladatunk ennek mérlegelése, de szembetűnő, hogy a szerző ebben a kérdésben két szempontot követ: az életmód, ünnepek, szokások, terminusok műveltségjelző szerepe mellett a korábbi irodalom specifikusnak tartott témaköréit is beemeli a reprezentáns anyagba. Egészében jól tükröződik a kiválasztásban a topográfiai és tematikai egységesség igénye, s bizonyos, hogy az anyag egészében tanulságosan vehető össze a néprajzi atlasz(ok) lapjaival. Nem csupán további címszavakkal bővíthetők tehát a szerző által reprezentánsnak tartott műveltségi elemek, hanem érdekes feladatot ígér azok regionális elterjedését is megvizsgálni. Tanulságos azonban, hogy a *hajdina*, a *köles*, a *rigászás* stb. kifejezések mellett ott szerepel az *autó*, az *autóbusz* és a *kerékpár*, ami jelzi, hogy a szerző nemcsak az archaikus elemeket gyűjti, hanem nyomon követi a változásokat, a polgárosodás folyamatát is.

A további részletek felemlítése inkább egy szakfolyóirat hasábjain indokolt. Ezen a helyen elsősorban példaként érdemes felhívni a figyelmet Kozár Mária szótárára, jóllehet annak megszületését a vizsgált csoport sajátos jellege indokolta. Csak reménykedhetünk abban, hogy az elkövetkező évek és évtizedek segítik a Kárpát-medencében az anyaországok és a kisebbségben élő népcsoportok műveltségének egységes, azonos szempontú kutatását, hasonló eredményességgel mint az Szlovénia és Nyugat-Magyarország között folyik. (Monošter-Szombathely, 1996.)

Viga Gyula

VARGA SÁNDOR:

A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920-1970

A szlovéniai magyarok a Szlovén Köztársaság északkeleti részén, Lendva és Muraszombát környékén élnek huszonkilenc nemzetiségileg vegyes lakosú településeken. Trianon után 13 067 magyart számláltak itt meg, akiknek maradékai e században már ötödik hazájukban élnek, anélkül, hogy falvaikból elmozdultak volna. 1919 augusztusától 1941 áprilisáig a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartoztak, s az akkori hatalom igyekezett akadályozni a magyarok anyanyelvi művelődését. 1941-től 1945-ig újra Magyarországhoz tartoztak a Muravidék magyarjai. Ezekben az években lelkes közművelődési munka folyt körükben, amit Jugoszlávia szövetségi köztársaságaként a háború után Szlovénia is támogatott. Egészen a hetvenes évekig pezsgő kulturális élet jellemezte az itteni magyarok falvakát. Ekkor részben a televízió hatására, részben a budapesti és a szabadkai színházak előadásai miatt elsorvadt a műkedvelő mozgalom, amely napjainkban ismét erőre kapott, föléledt.

Varga Sándor a fellelhető írásos dokumentumok (plakátok, kéziratok, újságcikkek) és idős adatközlők visszaemlékezései nyomán huszonkét település műkedvelő csoportjainak tevékenységét gyűjtötte össze és dolgozta föl munkájában. Lendva, Hidvég, Gyertyános, Göntérfa, Pártosfalva, Husszúfalva, Kapca, Szentlászló és a többi falu színjátszó, énekesei és táncosai nyelvük és kultúrájuk védelmében nemcsak a darabok megtanulását és a tájolás fárdalmait vállalták, hanem ha kellett szlovénül is betanultak darabokat, hogy a hatalom fura kívánságainak eleget tegyenek. Többnyire lelkes pedagógusok voltak a munka irányítói az ifjúsági szervezetekben és az önkéntes tűzoltóegyletekben. Iskolai tantermekben, pajtákbán mutatták be azt a kilencvenhat színművet, amelyek között akadtak gyengék, közepesek és értékesek is. Helyben többnyire kétszer játszották a darabokat, amelyeket azután kerékpáron és szekéren elvittek a környező községekbe is.

A szerző nagyon sok tény, adatot, nevet és dokumentumot mentett meg az utókornak, ezeket színvonalasan, módszeresen dolgozta föl. Művét a bemutatott darabok címjegyzékével, a főlhasznált irodalommal és az adatközlők névsorával fejezi be. A szép kiállítású kötet száznál több fotót közöl előadásokról, színjátszó- és tánc csoportokról és énekarokról. Szlovén és német nyelvű összefoglaló zárja az értékes művelődéstörténetet. (Győr, Hazánk Könyvkiadó, 1995.)

Tuba László

RATKÓ LUJZA:

„Nem úgy van most, mint vót régen...”

A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában.

Ratkó Lujza könyve igen nagy terepmunka és gyűjtés eredményeképpen jött létre. Lényegében három nyírségi faluban kutatott: Bököny, Geszteréd, Érpatak, de kutatási eredményei túlmutatnak ezen falvak határain. Bevezetőben csak annyit kell említeni, hogy ezzel a könyvvel (s talán Balázs Gusztáv nemrégiben megjelent cigánymonográfiájával), nagy adósságot törleszt a magyar néptánc kutatás, mivel a Karsai Zsigmond monográfia óta, tánc kutatással foglalkozó könyv nem jelent meg.

Mennyiben rendhagyó és mennyiben hagyományos Ratkó Lujza könyve? Miben ad újat, miben lép túl az előző évtizedek munkásságain? Talán nem érdemtelen megemlítenem, hogy Ratkó célkitűzése, miszerint a táncot a paraszti kultúra egészéből kiindulva lehet megismerni, igazán dicséretre méltó. Bevezetőjében a szerző érzékelteti azokat a hiányosságokat, amelyet már mások is felvetettek (Könczei Csilla, Kúrti László) a tánc kutatással és a tartalmi-funkcionális, morfológiai elemezések néven ismert magyar iskola hibáival kapcsolatban. Ratkó a táncot a paraszti „tradíció szerves részeként” akarja vizsgálni. Ebben majdnem, hogy kulturális antropológiai vonalat követ. Azonban a célkitűzéseinek csak részben megfelelő műben a szerző sok olyan dolgot kijelent, amit sem bizonyítani nem tud, sem alátámasztani hozott példái alapján. Nézzük őket sorra.

Már a bevezetőben olyan kijelentéseket tesz a szerző, amellyel nem tudok teljesen egyetérteni. Tánc történeti megjegyzése, miszerint a XIV-XV. századtól a párostáncdivat felváltotta a közösségi jellegű, egyöntetűen járt táncokat (16 old.), nem feltétlenül fedi a valóságot. Jól tudjuk, hogy a branléknak és a bassa danse-oknak is voltak páros, illetve csoportos formái. Igaz, hogy a gagliardok és a volták szólisztikus táncokként kerültek be a tánc történeti irodalomba és, hogy az individualizmus felé kényszerítették előadóikat, azonban a fegyvertáncok és a pástortáncok az ókori tánc kultúrában is megvoltak a csoportos, közösségi táncok mellett. Ezek folytonossága nem szűnt meg, hisz gondoljunk csak a magyar és a kárpát-medencei hajdútánc divatosságára a XV-XVI. században. Továbbá kár, hogy a szerző olyan iskolák hatása alá került, amelyekkel vagy nem tud mit kezdeni, vagy nem ért teljesen. Gondolok itt elsősorban, azokra a kijelentéseire, amelyekkel csak összezavarhatja a (szimbolikus, ezoterikus iskolákban nem járatos) olvasót. Egyetértek: Mircea Eliade könyvei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kutató a mozgáskultúra szimbólumrendszerét elemezhesse, de ezt nem úgy, ahogyan a szerző akarja, mindenképpen ráerőltetve ezt az elemzési modellt anyagára. A tér szakrális szerepe, a kozmikus és a hagyomány összefoglalása csak úgy fogadható el, ha azt nemcsak a kutató külső szemüvegén keresztül látjuk, hanem, éppen el-

lenkezőleg, ha azt a paraszti tudat (vagy tudatalatti) ésszerűsítése is bizonyít. Az olyan kijelentések mint pl. a nyírségi falu és a hátsó-indiai falu organikus kapcsolatai a múlttal és a jellel, bár nem idegenek tőlem teljesen, ha az rendszeres kutatás és elemzés eredményei alapul, azt az érzést keltheti az olvasóban, hogy Ratkó Lujza teljesen mást olvas ki a magyar paraszti tánc kultúrából, mint ami benne rejlik. Ilyen bizonyítékokat azonban hiába keresünk könyvében.

A „negyvenöt éves szocialista zsákutca” sem annyira egyöntetű bizonyíték a hagyományos tánc kultúra kihalására, mint ahogy azt a szerző kijelenti. Sokban el lehet, és el is kell marasztalni a szocializmust, pláne a paraszti a kultúra megcsontításában és felszámolásában, de egy bizonyos fajta néptáncmozgalom (sőt a tánc-házmozgalom) és a mai tánc kutatás is a létező szocializmus egyik kulturális mellékterméke. Viszont megint saját maga alatt vágja a fát a szerző, amikor kijelenti: ha a szocializmus nem történik meg Magyarországon, akkor, hasonlóan a nyugati „intenzív civilizációs folyamatok”-hoz (?), a paraszti kultúra akkor is elhalt volna. Nem hiszem, hogy ezt így, Ratkó Lujza is komolyan gondolja.

Lehetne még vitatkozni a szerzővel olyan kiteteleken, mint például a tradíció organikus fejlődése(?), „a megnyilvánuló kontinuitás”, a „tradicionális ember”, a népi kultúra „organikus egésze” stb., de nyilvánvaló számomra, hogy ezen mondatok csak a szerző (talán szerkesztők?) önkritikai hiányából fakadhatnak. Egyetlen egy ilyen fogalom nincs tisztázva és értelmezve, holott ezek a kifejezések mind-mind egy könyvnyi kérdést vetnek fel.

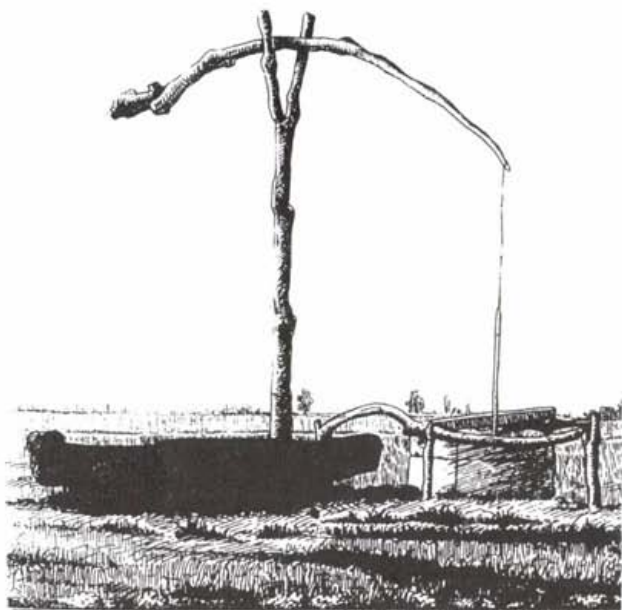
Mondjuk ki nyíltan: nincs szükség ebben a könyvben semmiféle erőltetett filozófiai gondolatmenetre, Ratkó Lujza könyve kitérő eljárással eszmefuttatásokra. Mert Ratkó Lujza könyve *kitűnő gyűjtés eredményein alapuló, példamutató táncmonográfia*. A szerző akkor adja tudásának legjavát, amikor nem ő beszél s elemz, hanem hagyja adatközlőit beszélni, tőlük közölve minél több értékes adatot. A nyírségi parasztemberek egyszerűségével megfogant, de ugyanakkor a paraszti ész logikáján csiszolódott mondatok, mind mind helytállóak, és közlésre érdemesek. Gondolok itt azokra a részletekre, amikor a nyírségi emberek gondolkodása szerint kapjuk meg a tánc velejét. Igen, itt valóban jól, s jól csinál a szerző. Azt adja, amit Martin György is megírt 1977-es *Táncos és a zene* című dolgozatában, hogy szükség van minél több olyan adatközlésre, amelyben a táncos beszél és saját maga eszmeiségét hagyja kibontakozni szavakban.

Különösen figyelemreméltó a geszterédi Keserű János színessége. De érdekes az érpataki Rózsai Ferencné is, aki szépen és szabatosan mondja el a táncról véleményét. Jónak tartom még a tájszavak szótárát, valamint a táncról közölt kifejezések közlését is. Kellemes meglepetést okozott az a figyelem, amit a szerző a fényképeknek szentelt. Sok olyan felvételt közöl, amelyet nem hivatásos fényképészek, hanem családtagok és falusiak

készítettek. Ezek elemzése és értékelése talán egy másik tanulmányt is megérdemelne. Közölhetetlen viszont egy pár, hivatásos tánckutatók által készített (!) 1950-es évekbeli fénykép. Kár volt ezeket betenni a könyvbe, még akkor is, ha ezek „archív” felvételeknek számítanak. Alapos munkára vall még az a gazdag és sokban páratlan, elsőként közölt zenei dallamtár is, melynek darabjai szintén a szerző saját gyűjtéseiből származnak. A rekonstruált viseletrajzok sajnos gyengék és (néprajzusként) elfogadhatatlanok, viszont jó, hogy táncírással közölt táncfolyamatok is megjelentek a könyvben.

Mindent összevetve: Ratkó Lujza műve mér-földkő. Jelzi, hogy mit kell, mit lehet, és azt is, hogy mit nem szabad csinálni. Sokban tisztelet illeti, hisz könyvét valójában helyi kiadásként ünnepeket ünnepelhetjük. Vaskos tanulmánya meggyőzően bizonyítja, hogy Ratkó Lujza jó és alapos gyűjtő. A kritikai észrevételeket fenntartva, csak gratulálni tudok a szerzőnek. (Nyíregyháza-Sóstófürdő, 1996)

Dr. Kürti László

Honismereti bibliográfia

Abauji iskolák. Szerk: *Sváb Antal*. Kiadja a Ped. Társaság BAZ M-i Tagozata. Miskolc, 1996. 206 old.

Annotált bibliográfia a Bős (Gabčikovo) – Nagymarosi vízlépcsőrendszer hatásterületét érintő fontosabb környezeti kutatásokról. (Szerk: *Láng István, Banczerovszki Januszné, Berczik Árpád*). MTA Bp. 1994. 250 old.

Böhm András: Ágfalvi mozaik – Agendorfer mosaik. Patriot Kiadó. Sopron, 1996. 313 old.

A Bükk turistakalauza. Szerk: *Rakaczay István*. Északmagyarországi turistakalauzok 1. Bibor Kiadó. Miskolc, 1996. 358 old.

Hon- és helyismereti tallózás Gömör-Kishont vármegye, Dél-Gömör, Putnok múltjában. Összeállította és szerk: *Antal László*. Gömöri honismereti füzetek. Gömöri Tájévédő és Településszépítő Egyesület és a Gömöri Múzeum Baráti Köre. Putnok, 1997.

Itt és most. Szerk: *Dankó Imre*. A Biharkeresztesi Múzeumbarátok Kulturális, helytörténeti, honismereti tájékoztatója. 1996. 1. sz. 16 old. – *M. Nepper Ibolya*: Adatok Biharkeresztes legfontosabb régészeti lelőhelyeiről. *Dankó Imre*: Forrásközlés Biharkeresztes XVIII–XIX. szd-i történetéhez. *Szabó Ferenc*: A népi irodalom fogadtatása napjainkban. *Ujváry Zoltán*: A múzeumbaráti körök szerepe a múzeumalapítás-szervezés idején

Itt és most. Biharkeresztes, 1996. 2. sz. 16 old. – *Dankó Imre*: Hogyan állunk a biharkeresztesi múzeummal? *Kósa László*: Nagyvárad kiegyezés-kori története. *Kozári Mónika*: Móricz Pál, egy széles látókörű bihari gazda élete. *Dankó Imre*: Senyei Oláh István munkái a biharkeresztesi múzeum gyűjteményében.

A mezőkövesdi 56-os emlékmű dokumentumai. Szerk: *Pataki József*. Kiadja az 1956-os Forradalom és Szabadságharc Emlékműve Alapítvány. Mezőkövesd, 1995. 91 old.

Méri Edina: Sopronbánfalva története. Műemlékek. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára* 538. Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1996. 16 old.

Nagykároly és vidéke. Szerk: *Silimon-Várady Zoltán*. Kiadja a városi RMDSZ. Nagykároly, 1996. 216 old. – A tartalomról: Nagykároly és környéke jeles szülőttei (Ligeti Antal, Gaál József, Vetési Albert, Révai Miklós, Budai Ézsaiás, Kaffka Margit, Lauka Gusztáv, Kölcsey Ferenc, Acsády Ignác, Dugonics András, Ady Endre. *Németi János*: Gondolatok a honfoglalásról a régészeti leletek és az írásos emlékek tükrében. *Papp József–Nagy László*: A nagykarolyi színjátás. *Czumbel Imola*: Petőfi Sándor és Szendrey Júlia házassága. *Almásy Tibor*: Popp Aurel és Ady Endre különös barátsága. *Németi János*: Jászi Oszkár és Nagykároly. *Deák Endre*: Arany János és a zene. *Márkus Endre*: Károli Gáspár nagykarolyi szobrának története. *Karácsonyi Károly*: A környezet és az élővilág változásai Nagykaroly vidékén. *Nagy László*: Károlyi Gáspár. *Zsemlyei János*: A nyelvművelő Dsida Jenő. *Lakatos Bakó Melinda*: A „zöldág” jelnyelve Tasnád környékén. *Kiss Hajnalka*: Börvely élete és gazdálkodása az 1989-es fordulat után.

Pauleczki Ferenc: Tolcsva története. Kiadja az Önkormányzat. Tolcsva, 1996. 267 old.

Szalontay Judit, V.–Baross Éva: Kisalföldi kézművesek. Kiadja a Kisalföldi Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. Bp. 1996. 24 old. (magyar, német, angol nyelven)

Talentumom megőriztem, gyarapítottam: három neves szuhogyi. *Edelényi füzetek* 15. Kiadja a Városi Rendezvények Háza és Könyvtár. Edelény, 1996. 92 old.

Vázlatok, adatok Múcsony nagyközség történetéből. Összeáll. és szerk: *B. Tóth Illés*. Kiadja a Városi Rendezvények Háza és Könyvtár. Edelény, 1996. 72. old.

Zemplén megyei jobbgyvallomások az urbérendezés korából I–II. *Takács Péter és Udvari István*. Kiadja a Periféria Alapítvány, Nyíregyháza, 1995. 324 és 353 old.

A zselizi templom freskója
Becsei Vesszős György különítélete

